

XII KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

CSORBA LÁSZLÓ
EGYED ÁKOS
HERMANN RÓBERT
SEBESTYÉN KINGA
SŰLI ATTILA
SZÉCSI GÁBOR
RESS-WIMMER ZOLTÁN
ROSONCZY ILDIKÓ
ZAKAR PÉTER
ZILAHY NONO

10

1848–1849
ÖRÖKSÉG ÉS EMLÉKEZET

III. FOLYAM
2023.
OKTÓBER

JK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXIV/10. • 2023. OKTÓBER

TARTALOM

HERMANN RÓBERT • Bevezető	3
EGYED ÁKOS • Kővári László Petőfi Sándorról	6
ZAKAR PÉTER • Egy erdélyi forradalmi népszónok 1848/49-ben	13
CSORBA LÁSZLÓ • Vitézlő iskola. Tüköry Lajos az 1848/49. évi szabadságharc csatáterein	25
SÜLI ATTILA • Két visszaemlékezés az 1849. évi erdélyi hadjáratról	41
ROSONCZY ILDIKÓ • A szibériai hadifogság és Petőfi	56
HERMANN RÓBERT • 1848–49 legendái és mítoszai	71
RESS-WIMMER ZOLTÁN • A Honvédmenház története 1914–1919	90

■ MŰHELY

SZÉCSI GÁBOR • Nyelv, közösség, technológia	108

■ TÉKA

SEBESTYÉN KINGA • Oda és vissza – Visszatérés a Magyar Tolkien-kutatás kezdeteihez (<i>Sasszé</i>)	119

■ ABSTRACTS

.....	124

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA

.....	127

■ KÉP

ZILAHY NONO	

KK

KK

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYÖRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, HORKAY HÖRCHER FERENC, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, MOL Románia, a bukaresti Kulturális Minisztérium és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csikszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și MOL România

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

BEVEZETŐ

■ 1848–49-ről több ezer kötetet, tanulmányt és cikket írtak össze az elmúlt 175 évben. Mindez persze nem jelenti azt, hogy 1848–49 valamennyi nagy kérdésére tudnánk a választ. Az első, amit érdemes feltennünk: mi is volt itt 1848–49-ben? A közkeletű megfogalmazás szerint forradalom és szabadságharc. Ez alapvetően igaz is, két megkötéssel. Egyrészt, a forradalom nem úgy volt forradalom, mint a többi európai központban. Magyarországon a pesti forradalom inkább kiegészítő szerepet játszott a pozsonyi országgyűlés mellett. 1848. március 15-én Pozsony és Bécs legalább olyan fontos helyszín volt, mint Pest és Buda. Ha az utolsó rendi országgyűlés nincs együtt Pozsonyban, az átalakulás akkor is megtörténik, de nem ilyen gyorsan és ilyen céltudatosan.

Ugyanakkor a pesti forradalom bebizonyította a hatalom bécsi birtokosai számára, hogy az éppen március 15-én Bécsbe érkező országgyűlési küldöttség nem csupán a kiváltságosokat képviseli, hanem e küldöttség követeléseai mögött tömegek állnak. Az országgyűlés ülésének köszönhetően Magyarországon az átalakulás törvényes keretek között zajlott le. A magyar negyvennyolc belső stabilitását többek között ez az igen erős legitimitás adta: a törvénytisztelő társadalom hajlandó volt megvédeni az uralkodó által szentesített törvényeket – magával az uralkodóval szemben is.

A másik megkötés: a két fogalom, forradalom és szabadságharc közötti kapcsolat nem volt szükségszerű. Az 1848. tavaszi átalakulást a politikai elit nem tekintette véglegesnek és változtathatlannak, de minden változtatást csak a két fél, az uralkodó, illetve a magyar kormány és országgyűlés közös akaratával tartott lehetségesnek. A tavaszi forradalom és az ősszel kezdődő szabadságharc között volt egy öt hónapos időszak, amikor Batthyány Lajos gróf kormánya megpróbálta konszolidálni az elért eredményeket – nem rajta és társain múlt, hogy ez nem sikerült teljes mértékben.

A magyar politikusok többsége 1848 szeptembere után sem akart kiszakadni a birodalomból, csupán azt akarta, hogy Magyarország azon belül egyenrangú legyen Ausztriával. Amikor a másik fél fegyverrel és egyoldalú módon akarta módosítani az 1848 áprilisában kialakult helyzetet, az ország is fegyverhez nyúlt. A harc azonban 1849 áprilisáig az önvédelem, s nem a függetlenség harca volt. Azaz, az ország az törvényekkel szentesített szabadságért harcolt, s az „új” szabadság megszerzését, a függetlenséget csak a megegyezési lehetőségek megszűnése után tűzte ki célul.

Mindez azért is lényeges, mert nem árt emlékezni arra, hogy a háborút nem Magyarország kezdte. A relativizálásra hajlamos összehasonlító történetírás ezt a tényt nem mindig kezeli súlyának megfelelően. Mert elképzelhető, hogy a magyarországi nemzetiségek a magyar polgári állam

által veszélyeztetve érezték magukat, de nem a magyar állam támadt rájuk fegyverrel. A magyar kormány nemzetiségi politikája lehetett volna nagyvonalúbb, de egy frissen uralomra került kormány stabilitás iránti igénye még nem indok a másik oldalon falvak kiirtására vagy arra, hogy valaki 50 000 emberrel császári zászlók alatt átkeljen a Dráván.

Két olyan tényezőre érdemes felhívni a figyelmet, amelyek miatt ma is érdemes ünnepelni a magyar negyvennyolcat. Az egyik az állam és a társadalom szinte bámulatra méltó belső stabilitása. Ennek oka abban rejlett, hogy az áprilisi törvények által létrehozott rendszerrel a magyar társadalom többsége elégedett volt. A fegyveres bázissal rendelkező nemzetiségi mozgalmakon kívül nem volt olyan feszítő társadalmi ellentét, amely az állam működőképességét veszélyeztette volna (az alapfunkciók ellátását ezek sem akadályozták). A törvények ugyan nem mindenkit jutattak egyformán tulajdonhoz és politikai jogokhoz, de a társadalom többsége inkább az átalakulás győztesének, mint vesztesének érezte magát. Csak ezzel magyarázható, hogy 1848 szeptembere után a társadalom hajlandó volt újoncokkal, pénzzel, terménnyel és késztermékkel szolgálni az önvédelmi harc ügyét. Csak így érthető, hogy a voltaképpen fedezet nélküli Kossuth-bankókat 1849 augusztusáig elfogadták, hiába korlátozta vagy szüntette meg érvényességüket az ellenség.

A másik fontos tényező az, hogy e belső stabilitás következtében a magyar negyvennyolc volt az egyetlen, amely nem belső ellentétek miatt bukott meg, mint a német forradalmi mozgalmak; amely nem a Habsburg Birodalommal folytatott fegyveres harcban maradt alul, mint az olasz. 1849 tavaszán a birodalom vezetői úgy ítélték meg, hogy kimerültek azok az erőforrások, amelyek a magyarkérdés önerőből történő rendezését lehetővé tennék.

I. Ferenc József császár kormánya önnön gyengeségét vallotta be akkor, amikor I. Miklós orosz cártól kért segítséget. Magyarország és a birodalom mérkőzése 1849 tavaszán döntetlenre állt, ami lényegében azt jelentette, hogy Magyarország védekező pozícióból megnyerte a háborút. Amikor az 1948–1989 közötti évtizedek történetírása a szabadságharc hanyatlásáról és bukásáról beszélt, ezt a tényt hazudta el.

Pedig ha van valami, amire az elmúlt két évszázad történelméből érdemes emlékezni, ez a teljesítmény az. Mindez ugyanis arra mutat, hogy a reformkor polgárosodása mind gazdasági, mind szellemi tekintetben sokkal mélyebb és alaposabb volt, mint azt korábban sejtettük. S némi aktualizálással, arra is reményt nyújt, hogy a magyar polgárosodás mégsem olyan reménytelen dolog.

A *Korunk* jelen számában 1848–49 különböző aspektusait tárgyaljuk, nem megfeledkezve a másik fontos ünnepről, Petőfi Sándor születésének 200. (vagy 201.) évfordulójáról. Az idén a Petőfi-emlékévé jóval nagyobb nyilvánosságot és figyelmet kapott, mint 1848 emléke, s ezzel a lapszámmal ezen is próbálunk valamit korrigálni. A szerzők között ott van a '48-as történészek doyenje, Egyed Ákos professzor, de van közöttük pályáját most kezdő doktori hallgató is; ez is arra a reményre ad okot, hogy 1848–49 emléke nemcsak megmarad, hanem mindig lesznek olyanok,

akik e korszak kutatásában találják meg tudományos pályájuk értelmét. 1848–49-nek rengeteg aspektusa van, s korántsem mondhatjuk, hogy valamennyivel érdemének megfelelően foglalkoztunk volna. Marad még feldolgoznivaló a fiatalabb nemzedékeknek is. Ha végigtekintünk az elmúlt 175 év kerek évfordulóin, jól látszik, hogy mindig keletkeztek új megközelítések, előtérbe kerültek új témák. Jutni fog belőlük a 200. évfordulóra is.

Hermann Róbert

EGYED ÁKOS

KÖVÁRI LÁSZLÓ PETŐFI SÁNDORRÓL

A magyar irodalom és emlékezetünk számára nagyon fontos az, amit Kővári László történész-ként mondott a költőről: „Az ő szavára esküdött, sereglett a trikolor alá a '48-as fiatalság; adjunk hálát a magyarok istenének, melyre esketett, hogy Petőfit, ezt az igaz magyar lelket teremtette, s ifjú fejét a halhatatlanság glóriájában hagyta az utókorra”.

Kővári László a 19. század egyik legkiemelkedőbb magyar történetírója volt. Tordán született 1819-ben.¹ Előszeretettel foglalkozott az erdélyi kérdésekkel, részt vett, haditudósítóként² az 1848–1849-i forradalomban és szabadságharcban. Tapasztalatait később feldolgozta történeti munkáiban: az *Okmánytár az 1848–49 erdélyi eseményekhez, Erdély története 1848–49-ben* című köteteiben. Kővári 1848–49-es főbb munkáit újra közölte Somogyi Gréta és Hermann Róbert egy kötetben.³ Később, amint alább látni fogjuk, visszatért emlékirataiban a '48-as kérdésekre. Szeretném hangsúlyozni, hogy Kővári László *Erdély története 1848–49-i* című munkáját eredeti megjelenésétől (1861) használja a történetírás, mert jó összefoglalója a forradalom és szabadságharc erdélyi eseményeinek.

Kővári különösen Erdély helyzetére összpontosított azért, hogy „a reform és az unió által kapandó kormányrendszer kellő figyelembe vegye”.⁴ Ő a régi feudális rendszernek majdnem olyan radikalizmussal kívánt véget vetni, mint Petőfi Sándor. Ebben a költő és a történész egymásra talált. Elég ezzel kapcsolatban idézni Kőváritól az *Arisztokrácia ügyében* című írást, amely az általa kiadott *Ellenőr*-ben jelent meg 1848. július 4-én, a 35. számában. Ennek ihletője,

véleményem szerint, Petőfi Sándor *Dicsőséges nagyurak*⁵ kezdetű verse lehetett. Ezt Petőfi 1848. március 11-én írta, tehát a magyar forradalom kitörése előtt, ami természetesen nem volt akadálya annak, hogy Kővári ismerje és felhasználja.

Amikor Kővári a forradalom történetével kezdett foglalkozni, természetesen az 1848-as magyarországi márciusi napokhoz nyúlt vissza. *Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira* című írásában a pesti eseményeket így foglalta össze: „Csaknem egyszerre érkezett a más hír, hogy Pesten március 15-én az ifjúság, hogy gyorsítaná a rest időt, lelkesedését szárnyra eresztette. A presuntív fővárost magával ragadta. Az ifjabb írói nemzedék, az úgynevezett tízek: Petőfi, Jókai, Tompa, Pálffy, Pákh, Obernyik, Bérczy, Degré, Kerényi, Lisznyai – a mozgalom élére vetették magokat. A budai Bastille-ből Táncsicsot, az irodalmi foglyot kiszabadították. Petőfi rögtönözte a »Talpra magyar«-t. Falragaszban szövegezték a korszellem kívánalmait. Széttörve a sajtó bilincseit, megrohantak egy nyomdát. S szikraként dobták a tömeg lelkébe. A tízekből egyedül Jókainak adta meg az ég, hogy velünk jubiláljon. Belőle láthatjuk, mit vesztettünk Petőfi korai halálában.”⁶

Aztán az erdélyi események felidézése következik (meg kell jegyeznünk, hogy 1848. március 21. ugyanazt jelentette Erdélynek, mint március 15. Magyarországnak): 1848 március 20-án este „A nép és fiatalság zászlót és fáklyát ragadva bejárta a várost, élteté a nádort és a minisztereket, s végül a ref. kollégium elébe gyűlt, hol a kinevezett miniszterek képei ki valának világitva. Itt valaki elkezdé Petőfi Sándor Talpra magyar-ját szavalni; a tömeg, mely perc előtt egész hánykódó tenger volt, hallgatag lett; s mikor a szónok lelkesítő dalának már felére haladt: a refrént – a rabság elleni esküt – minden vers végén harsányan utána mennydörgé. Erre Kolozsvárt, Erdély minden városát, s magyar faluját elönték a nemzeti lobogók. A középületekről a kétféjű sas eltűnt, lobogó lengett minden városházáról, lobogó a faluk tornyáról, a nemzeti színek a hont mintegy felvirágozták.”⁷

Érdekes a szabad sajtó megszületése is. 1848. április elején, amint maga írta, ő és Tilts János lapkiadó az erdélyi Guberniumhoz fordult egy politikai lap kiadása érdekében. Az *Ellenőr* című lapról volt szó, amely végül cenzori ellenőrzés nélkül jelent meg 1848. május 2-án. Ez lett a szabad sajtó születésnapja Erdélyben.

A következőkben Kővárinak két olyan közleményével foglalkozom részletesebben, amelyeket csak kivételesen használ a történetírás. Az egyik címe, amint már előbb is szó volt róla: *A márciusi napok civilizationk keretében*. Az írás alapjául szolgáló előadás megtartására az Erdélyi Irodalmi Társaság kérte fel. Ez a társaság 1898. március 3-i díszülésén hangzott el Kolozsváron, közleményként pedig az *Erdélyi Múzeum* 1898. III. füzetében jelent meg.⁸

A másik előadás címe *Tanálkozásaim[!] Petőfivel végnapjaiban*. Ez a munkája a szerző: *Erdély története 1848–1849-ben* című kötete bővített kiadása függelékében jelent meg.⁹

Lássuk először *A márciusi napok civilizationk keretében* című előadást. Saját bevallása szerint ő megtiszteltetésnek fogta fel az Erdélyi Iro-

dalmi Társaság gesztusát, azt, hogy őt öregen, „fehér hajjal” is felkérték emlékezési előadására.

Előre szeretném bocsátani, hogy Kővárit mélyen áthatotta Petőfit állásfoglalása a forradalom és szabadságharc kérdésében, és idézi is: „Rabok voltunk mostanáig, kárhozottak ősapáink, kik szabadon éltek-haltak, szolgaföldben nem nyughatnak.” Kővári ehhez hozzáteszi: „Talpra magyar!”¹⁰ A történész, visszatekintve a múltra, azon véleményen volt, hogy „ezer éven át minden században el kellett kiáltanunk: a talpra magyart, de ily alkalmas időben, ekkora sikerrel soha sem kiáltottuk”.¹¹

Kővári fél évszázad múltán is úgy látta, hogy a forradalomnak és szabadságharcnak be kellett következni, hiszen erre a magyarországi és erdélyi helyzet megérett, s mert Európa több országában is forradalom bontakozott ki, amelynek kitörését a történeti fejlődés törvényszerűsége elősegítette. A szabadságharc által a magyarság minden más nemzetnek példát mutatott a szabadság kivívására. Mivel történelmi fejlődés törvényszerűségére hivatkozott, valószínűnek tartom, hogy ő kapcsolatba kerülhetett a pozitívizmus jelenségével, ami nem kis hatással volt a magyar tudományos történetírás fejlődésére.

Ennek jele volt az is, hogy ő a forradalmat a civilizáció keretében fogta fel. Úgy vélte, hogy a *civilisatio* „Az a teremtő erő az emberben, mely a kőből kicsalja az ércet, vasat, s abból órát teremt, s belé életető erőt lehel: folytatás a teremtésnek, mely a természet kezéből átvett plantákból bevirágozta a földet s paradicsomi állapotból az embert családí, társadalmi s állami functio teljesítésére kiképezte, melylyel szemben már a természeti ösztön fentartotta, hogy a civilizatio bennünk az embert meg ne semmisítse.”¹² Több mint érdekes, hogy ez a gondolat most, a 21. században kezd előrbe kerülni.

A magyar történelem nagy eseményeit is megidézi: a civilizáció keretében vette fel a magyarság a kereszténységet, fogadta el az állam eszméjét európai formában. Az európai civilizáció egy másik rendszere a feudalizmus, amelyet átvett a magyarság, ami a földet és társadalmat a hűbérrendszer kötelékébe bevonja, a népet osztályokra bontja. A márciusi napokban a magyar forradalom ezt a rendszert, a feudalizmust támadta meg. Gondoljunk a jobbágyfelszabadításra, a társadalmi jogok kiterjesztésére.

Ugyanakkor 1848 egy nagy magyar szabadságharc sorozatba illeszkedik bele: „Bocskai kitűzte a nemzeti lobogót, megkezdte forradalmaink sorozatát, felvettük a betörni akaró abszolutizmus ellen a harcot, mely kisebb-nagyobb szünetekkel századokon át 48-ig folytatódott.”¹³ Ekkor alakultak ki, előzmények nyomán, a '48-as eszmék, amelyeket a *Nemzeti dal* s a 12 pont fogalmazott meg. Ezek az eszmék lelkesítették a népet és az ifjúságot, ennek eredményeként megszületett a '48-as alkotmány. Mindezt csak akkor, s csak úgy méltathatjuk, úgy „*áldhatjuk kellőképpen*”, ha azokat az európai civilizáció s alkotmánytörténetünk keretébe helyezzük. Kővári ennek megfelelően járt el: végig ment a civilizáció történetén s benne a magyar történelem különböző szakaszain.

„Civilizationk egy új eszméje, hatodik, s talán legáldásosabb eszméje: a liberalizmus. A szabadság, egyenlőség, testvériség alapjára visszatérés

érzelme, gondolata. Neve kezdetben renaissance, majd reformatio, míg aztán kétszáz év előtt, éppen a negyvenes években, talán éppen 48-ban [...] absolutismussal szemben felveszi a kesztyűt [...]

Mit is kért a magyar forradalom?

Nem kértünk egyebet, mint az európai civilizáció vadtvöisei eltávolítását. Mit a feudalizmus hozott reánk, a föld felmentését az úrbériség, az ősiség békója alól; a feudalizmustól feltagolt társadalom és nemzet egyesítését a jogegyenlőség, közteherviselés alapján, absolutizmus kezéből nemzeti nyelvünket; az ország egysége helyreállítását az unió által; az ország önállóságának elismerését a nemzeti színek, nemzeti címerünk kitűzése által; ősi alkotmányunk rég letett elveinek a parlamentarizmus formájába átöntését, mi annyit tesz, úgy mint hajdan volt, képviselőket, felelős kormányt s ennek ellenőrzőjét, a szabad sajtót. S mert mindezen kívánságunk három nap alatt teljesült, a márciusi napok egyetértése, fényes sikere páratlan történetünkben. Sőt több, páratlan a világtörténelemben, mert nincs nemzet, mely a középkorból, a rendi állás kapcsából vér nélkül kibontakozott volna.

Ezért dicsőítjük mi az 1848-ki márciusi napokat. ¹⁴

Egy másik jelentős írása Kővárinak ez azt a címet viseli, amint már említettem, *Tánálkozásaim [!] Petőfivel végnapjaiban. (Felkért felolvasás Petőfi halála 50 éves tordai ünnepén)* Petőfi szavait idézve kezdi visszaemlékezéseit:

„Fordulj meg, jer velünk. Halála előtt huszonnégy órával ezek voltak Petőfi utolsó szavai hozzám. S azzal porzott utána az országút. [...] Forradalmi emlékeimből nincs ennél kitörölhetetlenebb.”¹⁵ Petőfi utolsó napjairól nagy irodalom keletkezett. Többen hivatkoztak Kővárira, de ő nem szólt ezekhez hozzá. Az viszont jólesett neki, hogy keresték, s nem nyugodtak bele, hogy véglegesen eltűnt. Ehhez hozzáfűzi Kővári, hogy sokan nem ismerték Petőfit; volt olyan is, aki „Petőfi szellemvilágának se volt ismerője”.¹⁶ Ezért „Petőfi dicső emléke megköveteli, hogy aki végnapjairól ír, beszél, visszahelyezze őt abba a korba, melyben az élt neki már csak a Golgota útja, az élet terhének keresztjével. Benne az akkori fiatal-ság, az akkori magyar, az akkori magyar költő volt megtestesülve.”¹⁷ Vissza kell helyezni abba a korba, amelyben élt.

Kővári valóban azt teszi, amit mondott. ami kiderül a következőkből.

„Holnap lesz ötven éve, július 30-án délelőtt, Vásárhelyről félóránnyira a vízvázalasztó lejtőjén, a Vácmányon felfelé porfelleget látok: belőle négy kocsis robogása bontakozik ki [...] az első kocsiban Bem ült Lőrinczi József századosal, a másodikban Püskösti Gergely és Gyalókay Lajos századosok; az utolsóban Kurz Antal, Bem titkára Petőfivel, akiért e körülményt részletezem. Amint Bemet felismertem, s Kurz négyesét megpillantottam, »lassítsd megállj«. Mire Kurz és Petőfi szintén megálltak. Hová mentek? Keresztúrra. Fordulj meg, jer velünk, szól reám Petőfi. Fáradt lovakkal úgy sem győzném veletek. A viszontlátásra; s azzal Bem után robogtak. Kurz honvéd őrnagy ruhában, Petőfi vászon nemzetőri zubbonyban, szürke kalappal. Bármit írjanak, mint egykori feljegyzést és szövegezést, e jelenetet most is fenntartom. Mintha most is láthatnám, hallanám őket.”¹⁸

Tehát Kővári pontosan emlékszik arra, hogy Petőfi felszólította: „Fordulj meg, jer velünk.”

Kővári arról sem feledkezett meg, hogy augusztus elsején keresték, s felidézi az elhangzott kérdéseket: „Hová lett, hová lett Petőfi? Miért is jött ide a vész torkába? Miért kellett éppen Erdélyben elveszni[e]”, szállt ajakról ajakra.”²⁰ Az 1861-ben kiadott könyvében írta: „Ide nemzetőri ruhában s székérral jövén, gyalog nézte Fejéregyházáról hosszasan a csatát, mely amint egyszerre felbomlék, ő is futott: hol az út Fehéregyházáról Héjjasfalvának a hegy alá kanyarodik, s emlékoszlop emelésére oly szép rétség van, a hegyre akart felkapni Dános felé, a hegyoldalon akkor török-búza zöldellt, itt vérzett el kozákok fegyverétől.”²¹

Ne maradjon ki a *Neue Temesvarer Zeitung*ban közölt cikk se, amely egy osztrák összekötő tisztől, August Heydte őrnagytól származott, de tolmácsolásában Kővári az eredetileg németül megjelent cikket maga elképzeléseihez is hozzáidomította, mert a *Temesvarer Zeitung* cikke az ő elképzelését igazolja. Ezt Dávid Gyula és Mikó Imre ismertette.²² Rövidre fogva: két tetemről beszélt Kővári a temesvári újságcikk szerint, az egyik akár Kurz is lehetett, a másik mellett iratok feküdtek.

„A halott hátán feküdt, halálát dzsidaszúrás okozhatta, mellén vértócsa volt.” Amint Kővári leírja, a „tetem közép nagyságúnál kisebb és sovány, sárgás arcbőrrel, fekete bajsz, hegyes szakállal feküdt előtte. Kabátja, csizmája hiányzott, rajta finom ing s fekete nadrág volt.”²³

Az iratok báró Kemény Farkas és báró Stein jelentései voltak, „saját iratai a kabátjában lehettek, mit a seregbiztos szerint a kozákok vittek el”. Dávid Gyula és Mikó Imre szerint Kővári nem említett meg két fontos dolgot: hogy Kemény Farkas Gálfalvánál állt 6000 emberrel, és parancsra várt, a másik: „Az utolsó papírok alatt azonban zsinigre fűzve babérkoszorúk és magyar rendjelek feküdtek.”²⁴

Igaz az is, hogy Kővári az 1848–1849-es forradalmiságától a kiegyezés-párti Deák Ferenc támogatója lett, amiről ezeket írta: „A magyar nem forradalmár. Vére nemesebb, alkotmányos lelke iskolázottabb, géniusza bölcsőbb, mint hogy a sorsot kihíjja, hazáját, nemzetét kockára vesse.”²⁵ Ezt azonban jóval a kiegyezés után vallotta, de mégsem tagadta meg a forradalom eszméit: „De ha, kihíjják, a költővel felsóhajtja: »kinek drágább rongy élte, mint a haza becsülete«, tehát élt benne Petőfi legforradalmibb verse is, akkor, amikor „Európának még fogalma sincs a mi haza-, faj és szabadság szeretetünkről, arról [...] az érzésről, hogy ősei örökét élete árán is unokáira hagyhassa.”²⁶

Foglalkoznunk kell azokkal az írásokkal is, amelyek Kővári lapjában, a *Korunkban* jelentek meg a 19. század hatvanas éveiben. Igaz, hogy ezeknek nem Kővári volt a szerzője, de a lap tulajdonosaként és főszerkesztőjeként jóvá kellett hagynia közlésüket a lap hasábjain. Az ellenforradalmi rendszer (1849–1861) első időszakában ilyen, Petőfit dicsőítő vagy legalább elismerő közlemények nem jelenhettek meg már csak a cenzúra miatt sem, de ahogy a rendszer szigora enyhült, és a kiegyezés kezdett körvonalazódni, gyakran kerültek be a lapba ilyen írások is. Azonban némi óvatosságot is megfigyelhetünk. Erre talán a legmeggyő-

zőbb példa az az a közlemény, amelyet eredetileg a *Debatt* című német lap közölt. Ezt átvette a magát V. Á. szignóval jelölő magyar újságíró. A cikk bevezetője így hangzik: „Magyarország legnagyobb költőjéről már sokat írtak a német lapok, de mint egyik bizonyosságát a magyarok iránti érdekeltségnek, érdekesnek tartjuk hű fordításban áttenni azt mit egy honunkban kevés ideig tartózkodott német ír Petőfiről.”²⁷ Az írás végigkíséri Petőfit életét, s arra a következtetésre jut, hogy „a 48–49-ki évek történése Petőfi dalai nélkül Magyarország történetét nem írhatja meg”.²⁸

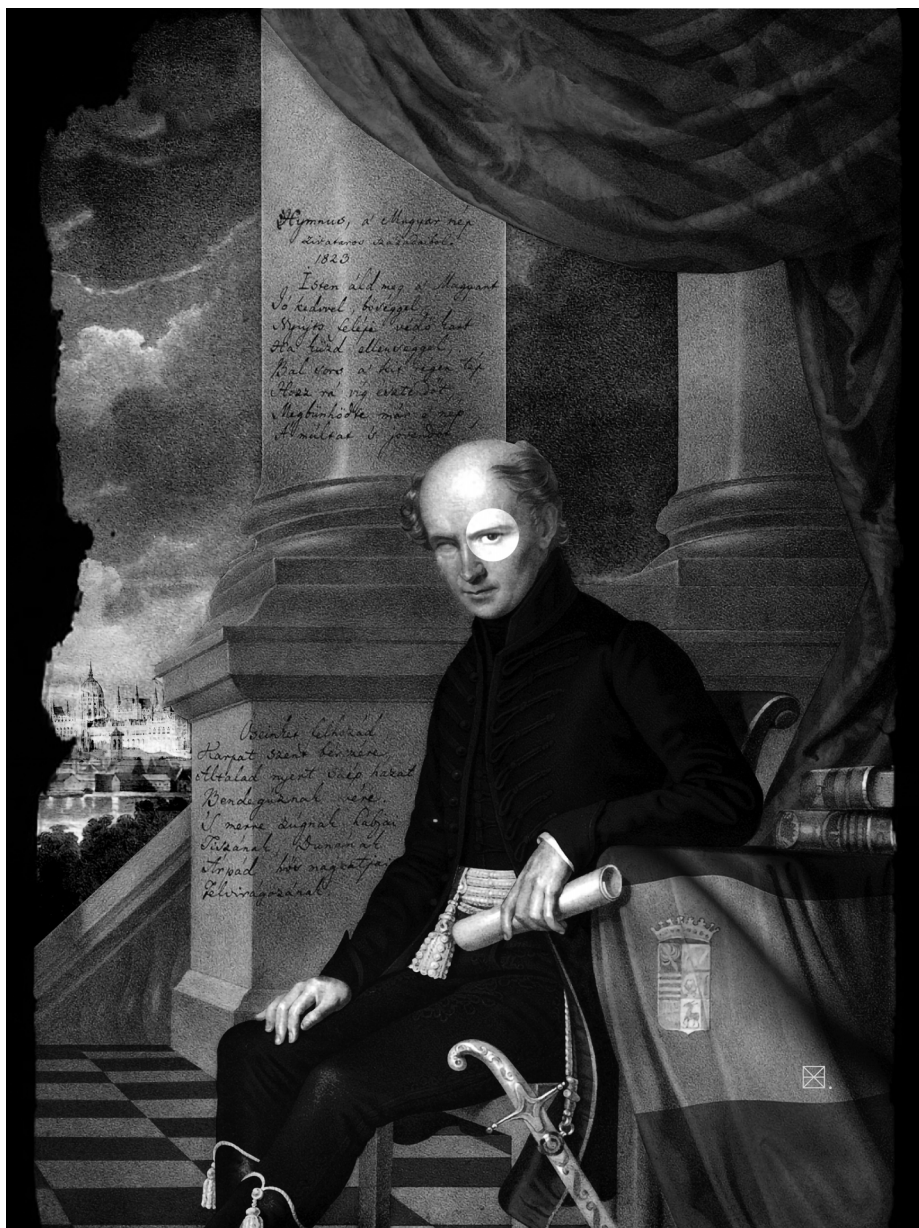
Egy másik terjedelmes cikk Petőfit mint drámaírókat mutatja be a *Tigris és hiéna* című drámája alapján.²⁹ A szerző nem viszi túlzásba Petőfi drámaíró képességének dicséretét, sőt abból indul ki, hogy a magyar irodalomban „jelentéktelen” az, amit ebben a műfajban hátrahagyott, mégis kiemeli „azon eredetiség, s önállóság mely még drámai működését is jellemzi, és a Petőfi név megérdemlik, hogy ez oldalról is tüzetesebben vizsgáljuk”.³⁰

A magyar irodalom és emlékezetünk számára nagyon fontos az, amit Kővári László történészként mondott a költőről: „Az ő szavára esküdt, sereglett a trikolor alá a ‘48-as fiatalság; adjunk hálát a magyarok isteneknek, melyre esketett, hogy Petőfit, ezt az igaz magyar lelket teremtette, s ifjú fejét a halhatatlanság glóriájában hagyta az utókorra”.³¹

■ JEGYZETEK

1. Meghalt Kolozsvárt, 1907. szeptember 25-én.
2. Hermann Róbert: *Kővári László és a szabadságharc hadtörténései*. In: Somogyi Gréta (s. a. r.): *Kővári László: Erdély 1848–1849-ben*. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Bp., 2014. 13–44.
3. Kővári László: *Erdély 1848–1849-ben*. Bp., 2014.
4. Ellenőr 1848. április 11.
5. Petőfi Sándor: *Összes költeményei*. II. 294–296.
6. Kővári László: *Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira*. Lásd Kővári László: *Erdély 1848–1849-ben*. i. m. 439.
7. Uo.
8. Erdélyi Múzeum 1898. III. füzet. 129–137.
9. Kővári László: *Tanálkozásaim Petőfivel végnapjaiban*. In: Kővári László: *Erdély története*. Bp., 2014. 477–481.
10. Erdélyi Múzeum 1898. XVI. kötet. III. füzet
11. Uo.
12. Uo.
13. Uo.
14. Erdélyi Múzeum 1898. XVI. kötet. III. füzet
15. Kővári László: *Erdély 1848–1849-ben*. i. m. 477
16. Uo.
17. *Tanálkozásaim Petőfivel végnapjaiban*. Lásd Kővári László: *Erdély 1848–1849-ben*. i. m. 477.
18. Kővári László: *Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira*. 480.
19. Uo.
20. Uo.
21. Kővári László: *Erdély története 1848–1849-ben*. i. m. 220.
22. Dávid Gyula – Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*. Buk., 1972. 291.
23. Uo. 292.
24. Uo.

25. Lásd Kővári László: *Erdély története 1848–1849-ben.* i. m. 475.
26. Uo.
27. Lásd Korunk tárcája 1865. szept. 10. 36. sz.
28. Uo.
29. Korunk 1865. január 22. 10. sz., valamint a január 25., 27. és február 3. számokban.
30. Uo. 1865. január 22.
31. Kővári László: *Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira.* In: *Uó: Erdély 1848–1849-ben.* i. m. 481.

ZAKAR PÉTER

EGY ERDÉLYI FORRADALMI NÉPSZÓNOK 1848/49-BEN

Bardocz (Bárdocz) János nemesi családban született Sepsiszentgyörgyön, 1821. június 21-én. Tehetségét bizonyítja, hogy 1840-től 1843-ig Bécsben, a Pázmaneumban képezhette magát. Visszatérését követően villámgyorsan felvette a nagyobb rendeket: 1843. július 22-én szubdiakónussá, 23-án diakónussá, végül 1844. szeptember 22-én pappá szentelték.¹ Már felszentelését megelőzően tanított Gyergyószentmiklóson, majd 1844. augusztus 14-én áthelyezték káplánnak Kolozsvárra.² 1846-ban az ő és Lönhart Ferenc (egykori bécsi növendék társa) fordításában megjelent August Gruber salzbugi érsek 1830 telén és nyarán tartott előadásainak anyaga. A Kolozsváron, 1846. február 6-án kelt előfizetési felhívásuk szerint a 13 ívre terjedő munka Németországban rövid idő alatt már 6 kiadást ért el. „Reméljük ez okból – írták a fordítók –, hogy amely munka rövid idő alatt ily gyors elterjedést és a mívelt közvélemény egyhangú dicséretét bírta jelessége által kivívni, annak az e nemben egyébiránt is kopár magyar irodalomba leendő átültetése nem lesz érdemetlen a részvétre.”³ A fordítók kérték Kovács Miklós püspöküket, hogy körlevélben hívja fel papjai fi-

E sajtós stílusú népszónok-tevékenységét részben az események felgyorsulása, részben az analfabetizmus magas aránya indokolta. Ugyanakkor már kortársait is megosztotta az a kérdés, vajon szükség van-e népszónokokra?

Tanulmányunk az ELKH – SZTE – ELTE Ókortudományi Kutatócsoport támogatásával jelent meg.

gyelmét a kötetre, ami meg is történt, így összesen 267 példányt jegyeztek elő, amiből 132-őt az iskolák kaptak meg.⁴

1846-ban Bardocz „Szentkereszti Vilmos” álnéven könyvismertetést írt Mátyus Eusebius *Poësis Miscellanea* című munkájáról. A könyv a tanulók számára magyar és latin nyelvű verseket és példabeszédeket foglalt magában. A latin részről („osztályról”) elismerően írt a recenzens: „Ezen osztály becse tehát a’ tanuló ifjúságra nézve tagadhatatlan; mint-hogy abban a’ növendék figyelmét leginkább megragadó tárgyak élénk, könnyű és világos elbeszélése a’ tudományt és erkölcsöt mintegy észrevétlenül csempészi bé az olvasó elméjébe, egyszersmind a’ nagyobb tudományos készületet, több ismeretet s azok iránti szeretetet ’s lankadatlan figyelmet feltételező klasszikai olvasmányoknak mintegy bevezető előcsarnokul szolgálhat. Örömmel üdvözli tehát ismertető e’ dolgozatok megjelenését, mint a’ melyek az irodalom terén feltűnő iskolai könyvek közt hasznukra nézve bizonyosan nem utolsók, s azoknak lehető legszélesebb olvasókört óhajt.”⁵

A magyar részről viszont rossz véleménye volt a recenzensnek. Szerinte a szerző megfeledkezett arról, hogy „a tudomány egyik ágában nyert érdemkoszorút, egy más mezőn ránk ragadt burjánok könnyen eldíszteleníthetik”. Kifogásolta a sok mesterkélrt, érthetlenségig homályos kifejezés használatát, a szavak elrendezésének szabálytalanságait, az ikes igék helytelen használatát, végül „az illedelmet könnyen sérthető” kifejezéseket.⁶ Az ismertetés olyan nagy hullámokat váltott ki, hogy a szerkesztőség egy későbbi lapszámban kénytelen volt felfedni, kit takar az álnév.⁷

1846. augusztus 6-án a püspökség 300 forintot utalt át Bardocznak, hogy betegségét kezelje, majd ahhoz is hozzájárultak, hogy hazautazzon, és ott kezelje magát. 1846. december 9-én Kantárol küldött levelében féltelmének adott hangot, hogy visszaesik betegségébe, és ezzel indokolta, hogy a Gyulafehérváron megüresedett rétori tanári állásért folyamodott. Rossz anyagi helyzete és adósságai mellett részletesen beszámolt az esperes kerület helyzetéről, dicsérve a püspököt Kádár Antal esperesi kinevezése miatt.⁸

1848-ban Bardocz már a gyulafehérvéri római katolikus nyilvános főgimnázium tanára volt az 1. humán osztályban.⁹ A tavasszal egyre feszültebbé váló nemzetiségi ellentéteknek hamarosan halálos áldozatai is voltak. 1848. június 3-án temették el Gyulafehérváron Móric Sámuel, akit Mihálcfalván ért halálos lövés. A katonai kórház udvarán felsorakozott a város nemzetőrsége, a soralakulatok és több ezer ember, akik előtt Elelkes Károly református lelkész tartott beszédet. A *Kolozsvári Híradó* így folytatta tudósítását: „A nemzetőrség saját költségén szép koporsóban és fáklyákkal hanga kíséretében temette el; a göröngyökre Bardocz János kat[olikus]. lelkész, hókeblű polgártársunk, fölállván, igen szép, remek magyarsággal készült lelkes búcsúztatót szavalt el.”¹⁰

1848 nyarán folytak a zsinati előkészületek. A gyulafehérvári papság július 19. és 31. között ülésezett, s Bardoczt választották tollvivőnek. Követelték az egyház szabadságát, az államtól való függetlenségét, sza-

bad zsinattartást a rituálék reformját, a böjti napok csökkentését, a cselédek és a gyermekek hitoktatását, a templomban való járkálás tiltását, egy újabb katolikus hitvédelmi lap indítását, a moldvai katolikusok támogatására, a szerzetesrendek reformját stb. Saját kezdeményezésükre javasolták a korszerű oktatást, az alrendű papsággal szembeni önkény kizárását, a papi nőtlenségnek evangéliumi tanácsná minősítését.¹¹ Augusztus 6-án tartotta a gyulafehérvári kerület a statusgyűlését és az egyházmegyei zsinatra vonatkozó előkészületi ülését. A jelenlevők ismét Bardocz Jánost választották meg jegyzőnek, bevezetésül pedig leszögezték, hogy „korunk a forradalmi átalakulás kora”. A határozatok sürgették a böjti napok és a breviárium reformját és a méltatlanná vált papok, illetve hívek egyházból való kizárását.¹²

A Gruber-féle könyv fordításának sikerére jellemző, hogy a gyergyói kerület papsága ezt a könyvet javasolta a hitoktatás hatékonyabbá tétele érdekében az 1848. szeptember elején megtartott egyházmegyei zsinaton.¹³ A zsinat újabb előrelépést jelentett a fiatal Bardocz számára, hiszen Lönharttal együtt kinevezték a gyulafehérvári teológia tanári állására, előbbit ráadásul még követnek is megválasztották a tervezett nemzeti zsinatra.¹⁴ Szeptember 10-én ráadásul Bardoczot kinevezték a helynök titkárjának, továbbá a konzisztórium helyettes jegyzőjének és iktatónak évi 200 forint jövedelemmel.¹⁵ Ő beszélt rá Csaplár Benedeket, hogy adja ki egyházi beszédeit, mivel „kat. egyházi beszédvár” címen egy sorozatot szeretett volna kiadni.¹⁶

Amikor szeptember végén Ráduly János kanonok nem adott számára előleget a nemzeti zsinatra történő elutazásával kapcsolatosan megszavazott 200 forintból, akkor bevádolta püspökénél a kanonokot. Nemcsak a pénz kifizetését követelte, de hosszasan gúnyolódott Rádulyon, és kilátásba helyezte felelősségre vonását a következő zsinaton azon tetteiért, „mikkel egy második Ráduly-vajdaféle szerepet akarna játszani, ha mindenki oly bárgyú, s gyáva volna, mint a kényurasága alatt nyomorgó klerikusok és cselédek”. Befejezésül még egyszer kérte a pénz kifizetését Kovács Miklóstól, „különben azt leszünk kénytelenek hinni, hogy mint Jellačić 5. Ferd[inánd]. ellenében, úgy Ráduly Ján[os] 5. Miklós ellenében valami despotát akar játszani; mi azonban neki hamar torkára forrand.” A püspök „kedvetlen érzéssel” fogadta e sorokat, a pénz kifizetését nem engedélyezte, mivel a zsinatra még nem kellett elutazni, továbbiakban több méltányosságot várt el Bardocztól „a nálad év és érdemben öregebbek iránt”.¹⁷

Bardocz 1848. október 8-án a gyulafehérvári székesegyházban prédikált, a helybeli katonaságot és várparancsnokot, Horák Ferenc tábornokot annyira felháborították az ott elhangzottak, hogy Kovács Miklós püspöktől 12-én követelte a szónok eltávolítását. A várparancsnok szerint a pap nemcsak arrogánsan viselkedik a tisztekkel szemben, hanem kedélyeket izgató beszéde nyilvános felkeléshez is vezethet. Már a szószékről is a lázadás és a viszálykodás ígét hirdeti. Nem tolerálhatja ezt a magatartást, hiszen legfontosabb kötelessége az őfelsége irányában tanúsított hűség. Követelte, hogy „ezt a veszélyes papot” mielőbb távolítsák el, különben

nem tudja garantálni, hogy nem fogják inzultálni. A püspök másnap felszólította az érintettet a maga igazolására, hangoztatva „hogy senkit meghallgatatlanul elítélni nem akar”.¹⁸

14-én a püspök válaszolt a tábornoknak. Csatolta Bardocz nyilatkozatát, továbbá számos pap és világi polgár igazolását arról, hogy papja október 8-án nem tartott izgató beszédet, hanem éppen a fejedelemhez és a hazához való hűségéről prédikált. A feljelentő Schneider hadnagy csak pillanatokig volt jelen, így nem tudhatja megítélni a beszéd tartalmát. Egyébként papjait intette, hogy minden tekintetben hivatásuknak megfelelően viselkedjenek. Kérte, hogy a tábornok is parancsolja meg alárendeltjeinek, hogy szóban és cselekedetekben a békességet terjesszék. A feszültség mégis tovább nőtt, a helybeli gimnáziumi tanárok közül tíz pap október 16-án a püspökhöz fordult, miszerint a katonák az egyik papot meg akarják gyilkolni. Kérték a püspököt, lépjen fel „a katonai rémuralkodásnak, a papság szabad szava és véleménye elnyomására, sőt kiirtására irányuló” eljárás ellen. Követelték megnyugtatókat, ellenkező esetben fenntartották maguknak a jogot, „felsőbb magyar törvényhatóságnál eszközölni számunkra illő biztosítékot”. A püspök azonban elutasította a kérést: hivatkozott 14-i levelére és arra, hogy a pap megölésére szőtt tervek nem bizonyíthatók.¹⁹

1848. október 26-án a püspök, miután a gyulafehérvári várat 21-én ostromállapotba helyezték,²⁰ felmentette Bardoczot valamennyi Gyulafehérváron gyakorolt hivatalából, és áthelyezte Marosvásárhelyre. Az erdélyi főkormányshéknak írt levele szerint „véletlenül közbejött súlyos körülmények igénylették”, hogy Bardocz János „Marosvásárhelyre közéleti költészet tanárnak áttétessék.”²¹ Marosvásárhelyen azonban nem tölthetett sok időt, hiszen a császári csapatok és a velük szövetséges román népfelkelők 1848. november 5-én este bevonultak a városba.²²

Bardocz november 18-án Pestről keltezett cikkében, a *Marczius Tizenötödikében*, a radikálisok lapjában fejtette ki politikai nézeteit. A dinasztiaról múlt időben szóló szerző szerint küszöbön áll a köztársaság kikiáltása, így nincs értelme alkudozni, ráadásul a király szavának úgysem hinne senki. „Avagy annyi sok méltatlanságok, létünk ellen irányzott, annyi sok megtámadtatások és szószegések után is találtatnék valaki, ki a királyi szónak hitelt adna? Nem hiszem, hogy a becsületes magyarok sorában ily dőre ember találtassék. A mi volt dinastiánk, örök időknél a királyi hatalom és fénytől ment, keserves poenitentiávali átélése által sem volna képes elegendőleg bűnhődni azon iszonyú vétekért, melyet elkövetett akkor, midőn leigázó s megsemmisítő háborút indított azon nemzet ellen, melynek életét és uralmát köszönhetette.”²³

November 19-én „a Pesten tartózkodó erdélyvidékiekhez” intézett felhívást. Felszólította őket, hogy „alakítsanak magukból egy honvéd századot, mely kötelezze magát a béke és rend helyreállításáig harcolni a többi magyar és székely bajnokok sorában”. Saját helyzetéről is szólt: „Én, hábar papi hivatásomnál fogva, a vallás és erkölcsnek előmbe jelölt szellemi terére vagyok is szorítva: mindazáltal, mivel egyszersem mind székely is vagyok, kinek vele született honszeretetét, az anyaszentegyház parancsa-

inak egész özvege sem képes korlátozni – ezennel, lelkestől, testestől felajánlom magam az önök sorába, hogy hazámnak, keblem minden dobbanásával összeforrott szabadságát védeni segítsen.”²⁴

1848 novemberében közölték a pesti lapok *Szózat székely véreimhez* című felhívását. Bevezetésül emlékeztette olvasóit arra a sok csalódásra, ami a katonáskodás kapcsán érte a székelyeket, s felidézte a tatárok pusztításait is. Most ennél is nagyobb veszedelem fenyeget: „a végpusztulás”! A bányák jövedelme és bevételeink mind Bécsbe vándoroltak, Erdély népe pedig ínséggel küzdött. Idegenekkel kellett hadakoznunk, „ráadásul a székelyre állandó fegyvert nyomtak”. Emlékeztette olvasóit Mádéfalvára és a határőri terhekre, az idegen katonatisztekre, arra, hogy a székely ifjak nem tudtak továbbtanulni. A „király személyét körülhálózó cselszövők” fellázították a nemzetiségeket, akik most „égetnek, rabolnak, gyilkolnak mindenfelé”. Az agyagfalvi gyűlés határozatával összhangban tömeges felkelésre szólította fel a székelyeket. „Lépjetek föl összesített erővel mielőbb! – zárta mondanivalóját. – S felkelésteekre, az ellenünk fegyverben álló lázadók semmivé fognak tipratni, a béke és rend visszaáll, ’s a magyar és székely, rég nem élvezett szabadságának gyakorlatába lép. És akkor virulni fog e hon, és benne a nemzet dicső nagy és boldog leend örök időkre.”²⁵

1848 decemberében egyre kedvezőtlenebb hírek érkeztek a székelyföldi kisháborúról, aminek következtében a magyarországi sajtóban is kritikus hangok szólaltak meg. Bardocz erre válaszul a *Pesti Hírlap* 1848. december 13-án megjelent számában védelmébe vette földijeit. A székelyeket azok kritizálják, „kik maguk mit sem tevének önmaguk védelmére, mint szájba repülő sült galambot, várták a székely népet, hogy ez önmagától lelkesülve... tömegestől keljen fel”. A székelyek egy részét azért csábíthatták el, mert hiányoztak azok a „lelkes néptanárok”, akik felvilágosították volna őket arról, hogy „a harcban önmagáért, nemsokára számára is felderülendő szabadsága biztosításáért harcol”. Megjósolta, hogy amint megnyílik az út Magyarországról a Székelyföldre, akkor a székelyek tömegesen csatlakoznak a szabadságharchoz: „És ekkor a székely nép lelkestől-testestől a magyaré lesz; s rég nem szemlélt erő és lelkesedéssel fog fölkelni, lemosni a szégyent, mit nehányszáz lőcslábú borvizes atyafi hozott fejére, s megmutatni a világnak, hogy ő Attila világhódító seregének méltó ivadéka.”²⁶ Bardocz hírlapírói jelentőségét mutatja, hogy Németh László későbbi kormánybiztos 1848. december végén nyílt levelet írt Bardocznak, amelyben hangsúlyozta, hogy a székely tábor áll, noha a fekete-sárgák gúnyolódnak rajta.²⁷

1849. január elején Bardocz János is Debrecenbe menekült, s mivel anyagi helyzete egyre nehezebbé vált, segílyt kért az Országos Honvédelmi Bizottmánytól.²⁸ A cívis városban rövid időn belül összetűzésbe került a helybeli katolikus plébánossal, Molnár Péterrel. Január 14-én a képviselőházban benyújtotta folyamodványát, „hogy miután a helybeli katol[ikus]. plébános megtagadta tőle az engedelmet a kat. templomban a néphez buzdítólag szólhatni, engedtessek meg neki ez ezen teremben”.²⁹ Molnár január 26-án válaszolt a vele szemben megfogalmazott vá-

dakra a hivatalos lapban. Eszerint 10-én felkereste Bardocz, hogy következő vasárnap 14 órakor hazafias szónoklatot akar tartani a templomban. „Ámbár a’ debreczeni rom[ai]. kat[olikus]. egyházban Bardocz János úr előtt is sűrűn hangzottak és hangzanak hazafiságos egyházi szónoklatok – folytatta Molnár –; de én óhajtván, hogy a jóból legyen minél több, a fenebbiek értelmében azon válaszomat adtam Bardocz János úrnak, hogy neki az egyház szószékét a mondott szent célra szívesen átengedem, hanem hozzon bizonyítványt 1) hogy neki a’ néphez nyilvánosan szólani, vagyis népgyűlést tartani a’ rendőrségtől engedelve van, 2) hogy valóban lelkes.” Bardocz e két feltételt nem teljesítette, ezért a templomot nem bocsájthatta rendelkezésére.³⁰ Január 26-án Molnár válaszát a képviselőház a kérelmi választmányhoz utalta.³¹ Egyetértünk Borossy Andrással, aki szerint az ilyen ügyeknek nem sok keresnivalójuk volt az országgyűlésben.³²

A debreceni kudarc után Bardocz Nagyváradra érkezett, ahol jó kapcsolatba került Thurzó János Bihar megyei alispánnal. Valószínűleg itt hangzott el az a „polgári szózat”-a, amely Nagyváradon nyomtatásban is megjelent. A datálást segítheti, hogy a beszéd elhangzásának pillanatában még Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy volt a császári csapatok főparancsnoka. A bevezetőben emlékeztette hallgatóóságát, hogy a múltban a papság a zsarnoki kormánygépezet szolgája volt. A márciusi események azonban „fölordották nyelvünket”, így a papság kötelessége a nép hazafiúi lelkesedésének élesztése. A beszédben felbukkannak a korszak jellegzetes történelmi narratívái: a magyar mindig hűséges volt fejedelméhez, aki elidegenítette a néptől az arisztokráciát, ellenünk uszította a nemzetiségeket, a nép szellemi és anyagi tulajdonait elvonta, stb.³³ A szerző a fő hadszíntér eseményeit és a polgárháború borzalmait tartotta a dinasztia fő bűnének:

„De ha az austr[iai]. ház irántunki atyai szeretetéről világosabban meg akartok győződni: tekintsétek meg azon helyeket, melyeken Windisch-Grätz-nek, ezen teljeshatalmú hóhérnak a serege átvonult, s melyek az austr[iai]. ház parancsára felizgatott lázongó csordák pusztításai és gyilkolásainak véres színhelyül szolgáltak.”³⁴

Windisch-Grätz „az örökös szolgaságnak soha le nem rázható lánczaival” akar leigázni, ezért fel kell kelni ellene. Hiába foglalták el az osztrákok Budapestet, mivel a nemzet kormányát nem találták ott. Kossuth Lajos személye kezeskedik ügyünk győzelméről, ezért főként érte kell imádkoznunk. A hon legdrágább kincsét, a nemzet szabadságát a honvédeknek kell megvédeni. A honfiak és honleányok teljesítsék kötelességüket! A honleányok lelkesítsék a férfiakat, és soha ne nyújtsák kezüket, „ki a nemzet létharcának teréről valamely kitűnő vitézség és érdemlett dicsőséges bizonyítványát nem fogja hazahozni”. Végül még leszögezte: „Itt most más jelszó tetteinket nem vezérelheti, mint a nemzet szabad élete, vagy mindnyájunk halála. E honnak szabad és dicsővé kell fölvirulnia, vagy mindnyájan az összeroskadandónak romjai alá temetkezendünk.”³⁵

Bardocz váradi sikeres szereplését támasztja alá, hogy Thurzó János Bihar megyei alispán támogatásával 1849. március 8-án³⁶ újra az Orszá-

gos Honvédelmi Bizottmányhoz fordult, mivel a Székelyföldön szeretne volna népfelvilágosító tevékenységét folytatni. A kormány ennek hatására március 12-én felszólította Csány László tejhatalmú biztost a pap alkalmazására:

„Bardocz János Erdélyből menekült r[ómai]. katolikus lelkész – Thurzó János Bihar megyei alispány ajánló levele kíséretében – egy okirattal ellátott folyamodványt bocsájtott a Honvédelmi Bizottmányhoz, melyben sikert ígérve ajánlkozik a Székelyföldön a népet lelkesíteni, buzdítani, s igaz ügyünk érdekében felvilágosítani.

A Honvédelmi Bizottmány méltányolván Bardocz Jánosnak Nagyváradon e tárgyban tett sikeres közremunkálását, őt a Székelyföldre leendő utazásra 60 ezüst ft útiköltséggel ellátta.

Minek következtében Teljhatalmú Kormánybiztos úr ezennel felszólítatik, miként nevezett Bardocz Jánost bölcs belátása szerént alkalmazza, s hatáskörében őt tehetségéhez képest használja fel.”³⁷

Csány azonban nem hatódott meg az ajánlattól, és kerek perec elutasította a felszólítást, min írta „a székely nép annyira lelkes és patriotus, hogy tömegestül fölkelt, itten tehát szükség lelkesítésre nincs. Így tehát az ajánlott lelkész úr szolgálatát igénybe nem vehetem.”³⁸ Ebben a helyzetben Bardocz nem a Székelyföldre, hanem Kolozsvárra utazott. *Polgári szózat a néphez* című, fentebb ismertetett beszédét már 1849 márciusában lehetett kapni a a kolozsvári Tilts-féle könyvkereskedésben.³⁹

Nem vesztegette az időt, mert március 25-én már a kolozsvári városháza erkélyéről mondott beszédet az egybegyűlt népnek. Először a népszónokok feladatát határozta meg: a nép szívébe kell csöpögtetni a szabadság eszméjét. Rögtön leszögezte azt is, hogy ő szabadság alatt mindig köztársasági szabadságot ért, s ha „valamelyiket azon tökfilkók közül királyunknak kell elfogadnunk”, akkor arra kell törekednünk, hogy ez a vegyes házasság ne tartson sokáig. A szónok a mohácsi vésznél is nagyobb csapásnak tartotta, hogy az ausztriai ház karjai közé vetettük magunkat, mivel a Habsburgok ki akarják irtani a magyart a szabad nemzetek sorából. A már gróf Széchenyi Istvánnál is megfigyelhető romantikus nemzetszemléletet követve, Bardocz szerint a magyar feltámadt szendergéséből, és „visszakövetelte évszázadokon át bírt szabad jogait”. Ausztria „csak a régi zsarnok nótát pengeti”, ezért „Magyarország válópert indított a Habsburg ház ellen; s Bem és Görgei hős vezéreink oly hatalmasan allegálnak,⁴⁰ miként nemsokára a Habsburg család száműzetésének ítélete fog az egész birodalmon átdörgegni”.⁴¹

A szónok továbbfejlesztette a már korábban is használatos zsidó–magyar történelmi párhuzamot is. Isten egykor nemcsak a zsarnokokat fogja kérdőre vonni, hanem a magyartól is megtudakolja, mit tett szabadsága érdekében. Ha a magyar „gyáva könnyelműséggel engedte magát leigázni”, akkor Isten azt fogja mondani, magának tulajdonítsa a bajt. „Ha ellenben a magyar megtámadott szabadságának birtokában fog Isten előtt megjelenni, akkor Isten így fog hozzá szólni: én az Ószövetségben választottam volt magamnak egy népet, melyet századokon keresztül áldásimmal halmoztam el. Ezen nép később eltávozott tőlem; mi

okból az Újszövetségben egy más nemzetet, a magyart fogadtam helyette különös kegyelmembe.”⁴²

Árpád, „a magyarok Mózesé” hozta be e földre a népet, később a zsidó és a magyar nép is eltávolodott Istentől: a zsidók az aranyborjú, míg a magyarok „az ausztriai trónon mászkáló borjuk és ökrök” imadására vetemedtek. Isten, amint a zsidó néphez küldött megváltót, „úgy ezen újszövetségi választott népemhez is küldöttem a Kossuth Lajos személyében egy polgári megváltót, ki szónoklatának mennydörgő hatalmával a magyart három százados elszenderedéséből rázza fel; s mutassa meg neki az igaz utat, az igazság és szabadság útját, mely őt már itt e földön Istenéhez vezetí”.⁴³

Tanulság: a zsidó nép nem engedelmeskedett a megváltónak és elpusztult, a magyar engedelmeskedik, így nem fog elpusztulni. A szónok megosztotta két óhaját is hallgatóságával: a hazaáruló főpapokat más becsületes lelkészekkel kell felváltani, másik óhajta „a magyar köztársaság mielőbbi kikiáltása”. Végső következtetése pedig: „Mert a népboldogság, egyedül a népszabadság magvaiból virulhat föl. A népszabadság pedig, egyedül a köztársaságban verhet állandó és szilárd gyökeret.”⁴⁴ Utóbbi megállapítást Bardocz 1849. április 20-án egy emlékkönyvbe is bejegyezte.⁴⁵ A „gaz főpapok” leváltásának volt egy másik vonatkozása is, tudniillik Gyulafehérváron felmerült a lakosság körében Bardocz püspöki kinevezése is, legalábbis erre következtethetünk a tekintélyes polgár, László Elek ügyvéd egyik naplóbejegyzéséből. Ő arról írt, hogy olyan főpapokat kell kinevezni, akik erélyesen szembeszálltak volna a zsarnoksággal. „Ilyen prímásnak való embert – gondolom – lehetett volna kapni a főtisztelendő magyarhoni papságból legalább ezret – füzte tovább gondolatait László –, sőt még az erdélyi megyéből is igen többeket, s hogy másokat elhallgassak, ki lehetett volna nevezni Bardocz Jánost!”⁴⁶

A helyben megjelenő *Honvéd* másnapi számában elismeréssel ismertette a beszéd fontosabb megállapításait, és kitért annak fogadtatására is: „A nép magas tetszéssel kísérte végig a derék lelkész beszédét. Nagyszerűen megható volt különösen egy jelenés, midőn szónok Kossuth Lajos szabadság-megváltónkat, mint köztársaság elnökét élteté. A nép szünni nem akaró éljen rohamokban tört ki.”⁴⁷

Kolozsváron, ahol korábban káplán volt, beengedték a nagytemplomba, így március 31-én 10 órai kezdettel „a lázadók gyilka alatt elvérzett magyarokért” tartott gyászistentiszteleten prédikált, s ez a beszéde szintén sajtó alá került. A keresztényeknek kötelességük megemlékezni halottjaikról – kezdte prédikációját. A Királyhágón túl fellázadt szerbek és cimboráik, a hazánk földjére behozott zsoldosok rombolnak, égetnek és gyilkolnak. Mindez a királynak és családjának nevében és parancsára történik. Következtetése szerint „a Királyhágón túl elvérzett társaink fő gyilkosa tehát maga az oszt[rák]. ház”. Felidézte Gyulafehérvár és Nagyenyed pusztulását, és úgy vélte az osztrák katonaság és a szászok ingerelték a magyarok ellen a románokat. Erdélyben is a „fő gyilkos” az osztrák ház, amelynek védeni kellett volna az országot, nem megtámadni. Határozottan állást foglalt a köztársaság mellett: „a magyar földnek,

minden koronától meg kell örökre tisztulni, ha a szabadság állandó bírására akar számolni”. A külföldi népmozgalmak célja is a köztársaság kivívása. A szónok méltatta Kossuth Lajos érdemeit is, hozzátéve, hogy míg ő áll a szabadságmozgalom élén, „addig a szabadságharc biztos kiemeneteléről kételkedni nem lehet”. Felszólította hallgatóságát, hogy imádkozzanak „a haza felett virrasztó kormányelnök”-ért, Kossuthért. A beszéd végén a szónok már himnikus stílusban fogalmazta meg kéréseit. „Virulj tehát hazám szent földe a természetnek halmaid és rónáidon fejledező milliárd áldásaiban! Emelkedjél nemzetem szent neve dicsőséged és szabadságodnak teljes élvezetében; s hatalmad és jóllétednek, messze elterjedő hírében! Nevedeteket, nemesbüljetez és gyarapodjatok hazámfiái és lányai! És te Isten, magyarok Istene! Hallgasd meg szolgálódnak feléd emelkedő buzgó fohását!”⁴⁸

A *Honvéd* ismét nem fukarkodott a dicsérettel. A szónok a tudósítás szerint „jól is használta az alkalmat. Az Isten hozta hozzánk Bardoczt. Hol azt, ki a köztársaságról s minden szenvedéseink dacára – az osztrák atyáskodó(!) dinasztiatól elszakadástól merészelt volna közhelyen beszélni, megkövezés veszélyének gondoltak kitéve lenni: Bardocz áldozár úr beszédei furore-t⁴⁹ csinálnak.”⁵⁰

Bardocz ezt követő szerepléséről lényegesen kevesebb és időnként elmentmondó forrásunk van. Kővári László történetíró egyetlen mondatot szentel neki Erdély 1848/49-es történetét tárgyaló monográfiájában: „A székely születésű Bardocz, katolikus hitszónok, városról városra járt, az erkélyekről egész papi ornátusban, polgári prédikációkat tartott.”⁵¹ Ezt megerősítik az osztrák hatóságok is, hiszen szerintük 1849. május 20-án Bardocz Marosvásárhely egyik terén mondott beszédet egy erkélyről. Ebben elítélte a kishitűeket, akik szerint Magyarország éretlen a köztársaságra, és reményének adott hangot, hogy a Szent Szövetséget hamarosan a magyar és a német forradalmárok szövetsége fogja felváltani.⁵²

Mikár Zsigmond 1869-ben megjelent adattára szerint a dualizmus időszakában Bardocz a Rikánbelőli honvédegylet tagja volt mint 1849-es tábori főpap.⁵³ Az ott megadott tábori lelkészek (Finta István, Szabó János, Vitályos György) kinevezése jól követhető, Bardoczról viszont jelenleg nincs levéltári forrásunk.⁵⁴ Szentkatolnai Bakk Endre szerint tábori lelkész, honvéd főhadnagy, utóbb tábori főpap volt, ami kérdéses, tekintettel arra, hogy akkoriban a tábori lelkészeknek nem volt katonai rangja. Összességében valószínű, hogy a szabadságharc végén csatlakozott a magyar hadsereghez, és hogy tábori pap volt,⁵⁵ de biztosan csak az jelenthető ki, hogy 1850 júniusában a csíksomlyói zárdában tartották fogva,⁵⁶ majd Marosvásárhelyen hadbírótság elé állították, de börtönéből megszökött és emigrált. Életének az utolsó szakasza már egy másik tanulmány tárgya lehetne.⁵⁷

Bardocz János 1848/49-ben a polgári átalakulás és a köztársasági államforma rendíthetetlen híve volt. Jelenleg nincs adatunk arról, hogy kapcsolatban állt volna a debreceni radikális ellenzékkel.⁵⁸ E sajátos stílusú népszónok-tevékenységét részben az események felgyorsulása, részben az analfabetizmus magas aránya indokolta. Ugyanakkor már kortár-

sait is megosztotta az a kérdés, vajon szükség van-e népszónokokra? Sikere 1849-ben és a hazatérését övező sajtóviesszhang 1867-ben azt bizonyítja, hogy az erdélyi magyarok és székelyek örömmel hallgatták szónoklatait.⁵⁹

■ JEGYZETEK

1. GYFL I.9. Papok személyi nyilvántartásai 1715–1997. 3 d. a. kötet. Liber Sacramentorum 1816–1891. 88, 90.
2. GYFL I. 1/a Protocollum Dioecesanum de anno 1844. 1056/1844, 1071/1844. Ferenczi 2009. 174.; Fazekas 2003. 372., itt azonban, szemben a szakirodalommal Szentkatolnát adta meg születési helyének; Demeter 2008. 37.
3. Egyházi Literaturiai Lap 3. évf. (1846) 8 sz. 32.
4. GYFL I. 1/a 380. d. 568/1846.
5. Hon és Külföld 6. évf. (1846) 7. sz. 27–28.
6. Hon és Külföld 6. évf. (1846) 7. sz. 28.
7. Mult és Jelen 6. évf. (1846) 105. sz. 614.
8. GYFL I. 1/a. Protocollum de anno 1846. 950/1846; GYFL I. 1/a 383. d. 1599/1846.
9. Schem. Trans. 1848. 11; Károlyfejérvári Tudósítvány 1856/57. 13; Szilágyi 1898. 10.
10. Kolozsvári Híradó 1. évf. (1848) 7. sz. 27.
11. GYFL I. 1/a. 11. cs. 392. d. 1010/1848.
12. GYFL I. 1/a. 11. cs. 392. d. 1010/1848.
13. Tamási 2007. 143.
14. Tamási 2007. 193.; Religio és Nevelés 6. évf. (1848) 49. sz. 382. A követválasztásról a Kolozsvári Híradó tudósítását a hivatalos lap, a Közlöny is átvette. Közlöny 1. évf. (1848) 95. sz. 483.
15. GYFL I. 1/a. 389. d. 1268/1847.
16. Nagy Alajos: *Csaplár Benedek*. Figyelő 11. évf. (1881) XI. k. 59.
17. GYFL I. 1/a 16. cs. 393. d. 1232/1848.
18. GYFL I. 1/a 13. cs. 393 d. 1250/1848. Az esetet röviden ismerteti Tamási 2007. 264–265.
19. GYFL I. 1/a 13. cs. 393. d. 1256/1848.
20. GYFL I. 1/a 16. cs. 393. d. 1279/1848; GYFL I. 1/a 4. cs. 392. d. 1280/1848.
21. GYFL I. 1/a. 17. cs. 394. d. 1297/1848; Tamási 2007. 317.
22. Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely gyászos novembere*. In: Pál-Antal 2023. 179–183.
23. Marczius Tizenötödike 1. évf. (1848) 213. sz. 858.
24. Pesti Hírlap 1. évf. (1848) 218. sz. 1088–1089.; átvette a Közlöny 1. évf. (1848) 163. sz. 779.
25. Közlöny 1. évf. (1848) 153. sz. 739.
26. Pesti Hírlap 1. évf. (1848) 240. sz. 1177.
27. A Honvédben megjelent levelet közli Süli 2017. 58–59.
28. MNL OL H 2 (OHB) 1849:3179.
29. Közlöny 2. évf. (1849) 5. sz. 17.
30. Közlöny 2. évf. (1849) 11. sz. 39.
31. Közlöny 2. évf. (1849) 12. sz. 42.
32. Borossy András: *Az országgyűlés*. In: Szabó 1948. 374.
33. Bardocz 1849/1. 1–9.
34. Bardocz 1849/1. 10.
35. Bardocz 1849/1. 11–20.
36. ÖStA HHStA MdÄ IB BM Akten Kt. 87. 1855:2571.
37. ÖStA HHStA MdÄ IB BM Akten Kt. 87. 1855:3179.
38. Csány–Hermann 1998. II. k. 236–237.
39. Honvéd 2. évf. (1849) 76. sz. 300.
40. allegálnak (lat.) – vitatkoznak

41. Bardocz 1849/2. 1–8.
42. Bardocz 1849/2. 9.
43. Bardocz 1849/2. 10.
44. Bardocz 1849/2. 11–15.
45. Lestyán Sándor: *A legszebb Emlékkönyv*. Budapest 3. évf. (1947) 7. sz. 237.
46. László–Sávai 1998. 166.
47. Honvéd 2. évf. (1849.) 75. sz. 293.
48. Bardocz 1849/3. 1–16.
49. furor (lat.) – düh, elragadtatás
50. Honvéd 2. évf. (1849) 80. sz. 313.
51. Kővári 2014. 194.
52. ÖStA HHStA MdÄ IB BM Akten Kt. 87. 1855:2571.
53. Mikár 1869. 79.
54. Zakar 1999. 130, 155, 162.
55. Szentkatolnai Bakk Endre: *Az erdélyi r. kath. világi és szerzetes papság az 1848 – 1849-iki szabadságharc alatt*. Történelmi Lapok 8. évf. (1902) 69–70.; Zakar 1999. 119–120.
56. Demeter–Pál–Antal–Süli 2018. 516.
57. ÖStA HHStA MdÄ IB BM Akten Kt. 87. 1855:2571.
58. Urbán Aladár: *Agitáció a Magyar Köztársaságért 1848/49-ben*. In: Urbán 2020. 228–255.
59. Magyar Polgár 1. évf. (1867) 67. sz. 275.

■ FORRÁSOK, IRODALOM

Levéltárak

GYFL – Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár

I. 1/a. – Protocollum pro anno 1844–1849, Püspöki Hivatal Iktatott irata

I. 9 – Papok személyi nyilvántartásai 1715–1997. 3 d. a. kötet. Liber Sacramentorum 1816–1891.

MNL OL H 2 – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány

ÖStA HHStA MdÄ IB – Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Ministerium des Äussern Informationsbüro

Folyóiratok

Budapest – Budapest. A székesfőváros történeti, művészeti, és társadalmi képes folyóirata

Egyházi Literaturai Lap – Egyházi Literaturai Lap. Független a Religio és Neveléshez Figyelő – Figyelő. Irodalomtörténeti Közöny

Hon és Külföld – Hon és Külföld mint a Mult és Jelen totdalékja

Honvéd

Károlyfejevári Tudósítvány 1865/57. – A károlyfejevári római-katolikus nyilvános főgymnasium I. tuosítványa 1856/57. Kolozsvár, d. n.

Kolozsvári Híradó

Közöny – Közöny, hivatalos lap

Marczius Tizenötödike

Magyar Polgár – Magyar Polgár. Politikai Lap

Mult és Jelen – Mult és Jelen. Erdélyi Hirlap

Pesti Hirlap

Religio és Nevelés – Religio és Nevelés. Kath. egyházi folyóirat

Történelmi Lapok

Könyvészeti források és feldolgozások

- Bardocz 1849/1 – Bardocz János: *Polgári szózat a néphez*. N[agy].várad, 1849.
- Bardocz 1849/2 – Bardocz Jánosnak Folyó évi martius 25, a a városház erkélyéről tartott beszéde. Kolozsvártt [!], d. n.
- Bardocz 1849/3 – Bardocz János: *Emlék Beszéd, melyet a lázongók gyilka alatt elvénzett magyarokért, folyó évi mart. 31., a szabadságtéri nagytemplomban tartott gyász istentisztelet alkalmával mondott*. Kolozsvártt [!] 1849.
- Csány–Hermann 1998 – Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S.a.r. Hermann Róbert. I–II. Zalaegerszeg, 1998.
- Demeter 2008 – Demeter Lajos – Demeter László: *Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848–1849-ben*. Barót, 2008.
- Demeter–Pál-Antal–Süli 2018 – Demeter Lajos – Pál-Antal Sándor – Süli Attila: *Háromszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején*. Marosvásárhely, 2018.
- Fazekas 2003 – *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951)*. Bp., 2003.
- Ferenczi 2009 – Ferenczi Sándor: *A Gyulafehérvári (Erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Bp.–Kvár, 2009.
- Kővári 2014 – Kővári László: *Erdély 1848–1849-ben*. Bp., 2014.
- László–Sávai 1998 – László Elek: *Egy Gyulafehérvári Polgárnak Naplója az 1848/9. évi Forradalom alatt*. S. a. r. Sávai János. Szeged, 1998.
- Mikár 1869 – Mikár Zsigmond: *Honvéd-schematismus, vagyis az 1848/49. honvédseregéből 1868-ban még életben volt főtisztek névkönyve*. Pest, 1869.
- Pál-Antal 2023 – Pál-Antal Sándor: *Újabb szemelvények Erdély történetéből*. Marosvásárhely, 2023.
- Schem. Trans. 1848 – *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLVIII Jussii et impensis suae excellentiae episcopalis*. Claudiopoli, typis lycei regii.
- Süli 2017 – Süli Attila: *Két háromszéki kormánybiztos a forradalom és szabadságharcban. Gál Dániel és Németh László tevékenysége 1848–49-ben*. Bp., 2017.
- Szabó 1948 – *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január–május*. Szerk. Szabó István. Debrecen, 1948.
- Tamási 2007 – Tamási Zsolt-József: *Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban*. Kvár, 2007.
- Urbán 2020 – Urbán Aladár: *A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig*. Válogatás Urbán Aladár írásaiból. Szerk: Hermann Róbert. Bp., 2020.
- Zakar 1999 – Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Bp., 1999.

CSORBA LÁSZLÓ

VITÉZLŐ OSKOLA

Tüköry Lajos az 1848/49. évi szabadságharc csatatercin

■ Aki Palermóban, a San Domenico-templomban megáll Tüköry Lajos (posztumusz) ezredes, vörösinges szabadsághős (1830–1860) síremlékénél, az emelkedett költőiséggel fogalmazott feliratból megtudhat pár fontos részletet a város garibaldista ostrománál halálosan megsebesülő fiatalember katonai élettörténetéből. A sírfeliratok azonban nem filológiai hitelességükről nevezetesek, így ez esetben is megemlíthetünk egy tévedést és egy hiányt. „In Crimea Como Calatafimi”¹ – sorolja fel a szerző a főbb csatatereteket, ahol a hős kardját villogtatta, de Como említése tévedés. Amikor a vörösinges alpesi vadászok ott ütközetet nyertek Karl Urban császári tábornok ellen (valójában a közeli San Fermónál 1859. május 27-én, napra épp egy évvel a palermói ostrom előtt), Tüköry még Konstantinápolyban ette az oszmán tartalékos tisztek pilálfját. (Az osztrák vezér neve amúgy okkal ismerős a történelem iránt érdeklődőknek, mert a cseh származású katonatiszt 1848/49-ben Bem tábornok tevékeny, ám többnyire vesztes ellenfele volt az erdélyi hadjárat forgatagában.) Ennyit a tévedésről. A hiány pedig az, hogy a felirat nem említi Tüköry igaz „vitézlő oskoláját”: részvételét az 1848/49. évi magyar szabadságharcban. Az alábbiakban ennek az *epopeiának* eredünk nyomába.

Szolgálatvállalásában nyilván erős egzisztenciális érvként érvényesülhetett az a körülmény, hogy így azt a mesterséget folytathatta, amelyhez egyedül értett... Ráadásul mindeközben megszerzett még valami mást is, ami ettől kezdve halála pillanatáig elkísérte: a szabadságharcos öntudatát és becsületét.

A békési önkéntes nemzetőr

■ Az 1848. évi XXII. törvénycikk értelmében szerte az országban megkezdődött – a nemzet fegyveres önrendelkezésének gondolatát megvalósítva – a nemzetőrség szervezése. Karácsonyi János, Békés vármegye monográfusa szerint bár „a közbejött izgatások miatt némely helyütt, különösen a Sárréten, nem valami nagy lelkesedés mutatkozott az új intézmény iránt, mégis ápríl végén az országgyűlés törvényei s a miniszter utasításai alapján már szervezhatték a nemzetőrségi zászlóaljokat. Az összeírt és némileg fölfegyverzett nemzetőrök száma 533 lovas és 1567 gyalog emberre rúgott.”² Épp időben, mert június 29-én megérkezett a hadügyminiszter, Mészáros Lázár tábornok üzenete: „Felhívom ennél fogva Békés megye lelkes közönségét, hogy már alakult 2-3 ezernyi, több-kevesebb felfegyverzett nemzetőrséget Makóra összegyűjtven – az ottan átmeneteket [ti. a Maros folyó átkelőhelyeit] mindaddig őrizze, míg a fővezérnek első parancsára ki nem mozdítatik [...]”³ „A kérelmet – írja Karácsonyi – az állandó választmány július 6-án könnyen teljesítette, s nem 3000, hanem 4000 nemzetőrt rendelt ki. Gyulán július 12-én történt meg a nemzetőrök zászlószentelése, s még aznap Tót-Komlósra értek, s itt a többi, megyénkbeli nemzetőrökkel egyesültek. A nemzetőrök élén maga Szombathelyi [Antal] első alispán állott. Vele mentek a főszolgabírák és a főügyész s vármegyénk egyéb tisztviselői is. Július 13-án értek Makóra, s ott kapták a rendeletet, hogy sokkal lejjebb, egész Nagy-Becskerekre kell vonulniok.”⁴

Ebben a Békés megyei csapatban ott meneteltek a körösladányi nemzetőrök is. Mi több, négy fővel túl is teljesítették a 35 fős, előírt kvótát. Az összeíró listán másodikként Spigel Lajos nevét találjuk, aki puskával a vállán vállalta a szolgálatot – amiként az a máig fennmaradt dokumentumban olvasható.⁵ Bár még pár hónap hátravolt 18. életévének betöltéséhez, Nagy József jegyző, a névjegyzék összeállítója elfogadta a jókötésű és bizonyára határozott föllépésű fiatalember jelentkezését. Nyilván személyesen ismerte Spigel Ferenc egykori uradalmi tisztartó és Domanek Terézia fiát, akit – édesapja korai halálát követően – a város egyik jeles polgára, Schambach Károly kántor és iskolamester úr, édesanyjának második férje segített tisztességgel fölnevelni a szerető mozaikcsaládban.⁶

Karácsonyi a békési alakulat hangulatviszonyainak gyors változásáról számolt be. „Eleinte nem nagy kedvük volt nemzetőreinknek a parancsot teljesíteni, de, midőn meglátták a szerbektől kegyetlenül sanyargatott, mindenükből kifosztott, menekülő magyarokat, oly elszántság támadt lelkükben, hogy mégis csak lementek, s ott Nagy-Becskerek és Écska körül a lázadó szerbek megfélemezésére küldött rendes katonaságnak nagy segítséget nyújtottak.”⁷ Valóban, ahogy Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész is naplójában följegyezte a becskerei megérkezéséről: „[n]em csekély benyomást tett reájok, amikor úgy háromezer ember dobszó mellett egyszerre beruckol a városukba. Volt pedig akkor Becskereken és környékén mintegy kétezer rendes katona 8 ágyúval.”⁸

Jelen ismereteink szerint katonai összecsapásra végül nem került sor: a létszám elrettentő ereje egyelőre elegendőnek bizonyult a helyi lázadók

féken tartására. A hadvezetésnek azonban komoly gondot okozott, hogy a nemzetőröket – valójában békés polgárembereket – három hét szolgálat után haza kellett engedni, hogy meg ne roppanjon odahaza a család fönntartása. Ezt persze előre tudták a szervezők, és zajlott is a váltás biztosítása, de az is igaz, hogy háromhetente cserélődő kaszásokkal-vasvilásokkal nem lehet igazi hadműveleteket folytatni. Így megindult az önkéntesek szervezése, és „szeptember 14-ikére [...] egybegyűjtöttek 387 önkéntest. Ezekből alakult meg a híres, békési önkéntes csapat, és már szeptember 16-án az aradi táborba szállott. Igaz, hogy eleintén hiányosan volt felszerelve, majdnem rongyosan járt-kelt, de e hiányokat pótolta vitézségük.”⁹

Nincsenek róla sajnos forrásaink, hogy augusztus és szeptember folyamán hol tartózkodott Spigel Lajos. Az szinte bizonyos, hogy a leváltott nemzetőrökkel visszatért Körösladányba, és valószínűleg e két hónapban odahaza latolgatta a jövő esélyeit. Erre az időszakra esik névváltoztatásának gesztusa is. Nevezetes esetet tekinthetünk párhuzamnak: azt a történetet, amelyet Görgey István jegyzett fel arról, miképp cserélte föl 1848 nyarán ő és bátyja, a szabadságharc leghíresebb hadvezére nevének nemesi y-ját sima, plebejus i betűre.¹⁰ Hasonlóan döntött a két Spigel testvér, Lajos és István is, amikor családnevüket tükörfordításban a magyar Tüköryre/Tükörire változtatták (az ő esetükben is az y vagy az i használata sokszor váltakozik). A forradalmi időkben persze ezt nem rögzítette a bürokrácia, így a hivatalos névcseréhez a legkisebb Tüköri a hatósági engedélyt csak 1862-ben, 26 éves korában kapta meg.¹¹

Előbb említettük a „békési csapatot”, a mozgó nemzetőrök önkéntes alakulatát, amely később a magyar kormányzattal immár szembe forduló aradi császári várórség ostromzárolásában kapott fontos szerepet. Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 27-én kibocsátott rendelete ugyanis – többek között – előírta, hogy a tiszántúli kerület önkéntes nemzetőrei Aradon gyülekezzenek, a tábor parancsnoka pedig Máriássy János honvéd őrnagy legyen.¹² Ebből a koncentrációból fejlődött ki hamarosan az aradi várat ostromló sereg. Miként az közismert 1848. július 11-i, nevezetes parlamenti beszédében Kossuth Lajos illúziók nélkül mutatta be képviselőtársainak a bel- és külpolitikai helyzetet, és többek között a határaink közelében állomásozó orosz haderőre utalva kérte a hadsereg-szervezéshez szükséges hitel és újoncjutalék megszavazását. A lelkes „igen” ellenére azonban a konkrét részletekről csak augusztus közepén indult meg a parlamenti vita, majd szeptember 13-én kelt Batthyáynak az az utasítása, amely a toborzást ismételten elrendelte a már korábban föllállított honvédszászlóaljok kiegészítésére és az újabbak föllállítására.¹³ Karácsonyi szomorúan állapítja meg, hogy eleinte voltak nehézségek, „[o]któber elején azonban fordult a koczka. Ekkor érkeztek megyénkbe az elűzött, mindenükből kifosztott, szerencsétlen debelliácsiak (most Torontál-Vásárhely [Дебеляча/Debeljača]) A békésvármegyei magyarok ezekben jórészt nemcsak honfitársaikat, hanem egyszersmind hitsorsosaikat [nagyreszt reformátusok] is sajnálták, s most ellenkezőleg oly lelkesedéssel karolták fel a honvédség ügyét, hogy például Békésen október

5-én 100 ifjú szegődött a honvédszászló alá. Így sikerült megyénknek október végére 1911 új honvédet kiállítania, s miután nagy nehezen a szűkséges ruhát megszerezte, november végén a táborba indította őket.”¹⁴

Oláh György írja, hogy a szeptember közepére összegyűlő, említett 387 önkéntesből álló alakulathoz 19 fő érkezett Körösladányból.¹⁵ Sajnos nem tudjuk, köztük volt-e Tüköry Lajos – de ezt nem is zárhatjuk ki. Ám az is lehetséges, hogy abba az 56 fős csoportba tartozott, amely a most, október végén szolgálatot vállaló körösladányiakból verbuválódott. Ők Hódmezővásárhelyre kerültek, itt folyt a kiképzésük, és indult meg a szervezőmunka, hogy megyebéli társaikkal együtt belőlük formálódjon a 30. honvédszászlóalj legénysége. Ez az alakulat Aradra került, és további Békés megyei nemzetőr-alakulatokkal együtt részt vett a Johann Berger vezérőrnagy vezette erődítmény körülzárásában és a császáriak elleni hadműveletekben.¹⁶

Az Arad körüli harcok kapcsán Karácsonyi azt írja, „[o]któber 17-én majdnem az összes nemzetőrséget hadilábra állította, úgy hogy 8–9000 emberrel indult Arad felé. Ezek közül az orosházi nemzetőrök mintegy 1000-en Pécskánál keltek át a Maroson, s Máriássy vezérlete alatt vitézül harczolva Zádorlakot és Uj-Aradot bevették. Más oldalról pedig 3000, nagyobbrészt békésiekből s gyomaiakból álló nemzetőr Lippánál kelt át a Maroson, s a debreczeni veres pántlikásokkal egyesülve Zurics [Ferenc] őrnagy vezetése alatt szintén Uj-Arad felé indult. Útközben ugyancsak október 21-én Angyalkásnál (Engelsbrunn, régi magyarosan Kisfalud) találkoztak az ellenséggel, s annak támadását győzelmesen verték vissza. De mivel rendes katonaság ellen való harczra nem voltak eléggé fölfegyverkezve, visszavonultak, s ez által Zuricsnak neheztelését vonták magukra.”¹⁷

Máriássy őrnagy komoly ostromszerekkel nem rendelkezett, így nem kezdhetett bele a vár védőműveinek „szabályos” lerontásába. Am úgy vélte, meglepetésszerű támadással beveheti a csillagalakú, háromszoros sáncrendszerrel (téglaborítású, földhányásos, gátszerű falak, Vauban-rendszerben építve) körbevett erődítményt. Egervári Ödön izgalmas csataleírásban örökítette meg a december 3-án éjjel valóban megindított támadás során a békésiek hősi helytállását, majd pedig azt a sajátos, kétségbeesett helyzetet, amikor a sajnálatosan korán lelepleződő rohamot követő visszavonulásban beszorultak az első sánc előtti árokrendszerbe. „A békési önkéntesek azonban, kik az előnyomulásban az első közt voltak, a visszavonulásban pedig leghátul maradtak, a legbelsőbb sánczba szorultak, s másnap sötét éjjelig ott kellett maradniok. Képzeltetni kínos helyzetöket: a vár falához szoroson kellett tapadniok, különben, mihelyt egy-két lépést előbbre tettek, a sánctetőről golyózápor hullott reájuk, a mellett térden felül vízben állottak, s az éhség és szomjúság gyötörte őket, s azonfelül mind a várórség, mind a Maroson túl levő szilaj kedvű honvédek folytonos tréfás élczeinek voltak kitéve. Mindamellett a várbeliek tartottak tőlük, mert a különben is vakmerő s a mellett elkeseredett békési önkéntesek a várkapura rohantak, s azt szuronyaikkal feszegetvén, tele torokkal kiabáltak: »Eresszetek be, és adjatok kenyeret!« A vár-

kaput belől erősen eltorlaszolták. Végre az éj beálltával nagy csendben és szerencsésen kimásztak a sánczokból, s végkép kimerülve a táborba érkeztek.”¹⁸

Milyen jó lenne tudni, hogy esetleg Tüköry Lajos is ott toporgott-e a sáncárok vizében kötésig – vagy éppen azt, hogy a Maros innenső partjáról cukkolta-e vaskos férfitréfával megyetársait! De erről sajnos semmit sem mondhatunk: egyelőre nem került elő olyan forrás, amelyből meg tudhatnánk, a körösladányi fiú pontosan hol is harcolt ezekben a hónapokban. Csupán azt tehetjük, hogy a biztos adatokból visszafelé következtetve igyekszünk valamiképp rekonstruálni a történeteket. Az tény, hogy a sikertelen ostrompróbálkozások, de még inkább az a kudarc, hogy az ostromsereg több ízben nem tudta megakadályozni az élelem- és muníciós utánpótlásnak a várba való bejutását, végül Máriássy leváltásához vezetett.¹⁹ Az új parancsnok Gaál Miklós ezredes, majd tábornok lett, és a rendelkezésére álló csapatok átszervezésre kerültek. Ennek részeként a 30. zászlóalj – amely eleve nagyobb létszámú volt a szokásosnál – „karcúsították”, és legénységének egy részét más zászlóaljokhoz vezényelték.²⁰ Mivel biztosan tudjuk, hogy Tüköry 1849 januárjában már a nemrégiben frissen kialakított 55. zászlóaljban szolgált, így kizárásos alapon állíthatjuk, hogy ide osztották be valamikor decemberben, alighanem amiatt, mert egy tűzkeresztségen átesett altiszt igencsak kapóra jöhetett az alakulat nagyváradi szervezése során. És mivel azt is tudjuk, hogy ekkor már őrmester volt, e rangját csakis az aradi harcok során tanúsított hősiességével érdemelhette ki.

Am honnan ismerjük Tüköry rendfokozatát? Nos, a legkorábbi adat egy 55. zászlóaljbéli jó barátja leveléből való, aki 1849. január 26-án Körözbányáról (Baia de Criș) tudósította szüleit az erdélyi hadjárat eseményeiről. Ebben Kiss József tizedes így nyugtatja az otthoniakat: „Őrmester Tüköri Lajos barátommal úgy egyeztünk, hogy ha én elesem, ő ír Kedves Szüleimnek, ha ő, én írok édes anyyának Körözladányba.” Sőt kegyetlen idők fájoán kényszerű fogadását is megvallja a fiú: „Egyszersmint hogy ha nem halálos sebet kap akár mellyikönk, a másik eskü alatt szúrja agyon, mert az elfogott magyarokat elevenen megnyúzzák a kutyák. Sokat szenvedtem, sokkal többet, mint képzelni lehet, de miért írjam részletesen, én férfi vagyok, s panaszkodni nem akarok, sokkal több elszántság van bennem, mint sem hogy visszarettenjek bármi sorstól, veszélytől is.”²¹

Ha nincs híd, nincs haza!

■ Azt a tényt, miképp került a bihari toborzású 55. zászlóalj 1849 januárjának végén Erdély harctereire, József Bem tábornok nevezetes hadjáratának története magyarázza meg. Miként az közismert, az erdélyi román-ság politikai vezetői 1848 tavaszán elutasították a Magyarországgal helyreállítandó uniót, és olyan mértékű kollektív politikai jogokat követeltek, amelyeket a magyar oldal nem tudott összeegyeztetni az ekkor még uralkodónak számító, „magánkörben több nyelven beszélő, de egységes ma-

gyar politikai nemzet” gondolatával. A román törekvések képviselői ugyanakkor a kibontakozó polgárháborúban naivul túlbecsülték – mert nemzeti céljaik őszinte elismerésének hitték – a császári hatóságok ígéreteit, gesztusait, azt a határozott pártfogást és támogatást, amelyben a népfölkelő „légiók”-nak és a határőrségnek a kiszolgáltattott magyar falvak lakossága elleni fegyveres akcióit segítették. Ráadásul a magyar polgári és katonai hatóságok komoly hibákat követtek el, így az ősz végére a „bérces kishazában” katasztrofális helyzet alakult ki: a háromszéki fölkelést leszámítva a Puchner Antal altábornagy vezette császári haderő és a román népfölkelés ellenőrizte az egész területet. Miközben azokon a vidékeken, ahol a magyarság szórványban élt, egészen a népirtásig fokozódott a tomboló erőszak, a demoralizálódó, többször megvert magyar haderő november végére kiszorult a történelmi Erdély nyugati határszélére.²²

Erdély ugyanakkor nem csak „önmagában” volt fontos, hiszen küszöbön állt a császáriak Bécs felőli, nagy támadása, így a magyar haderőnek a sikeres védekezéshez és ellenálláshoz mindenképpen biztos hátszóra volt szüksége. Ezt ismerte fel az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB), az önvédelmi háborút irányító ideiglenes kormány, amikor e feladattal megbízta, és november 29-én erdélyi teljhatalmú főparancsnokká nevezte ki a napóleoni háborúk veteránját, a lengyel szabadságharc hőst, a forradalmi Bécs védelmének vezetőjét, József Bem lengyel tábornokot. Amikor az új katonái körében hamarosan már „Bem apó” néven tisztelt hadastyán (valójában még csak 54. életévében járt ekkor) december 5-én Nagyváradra érkezett, és szemlét tartott az ott talált alakulatok felett, ezek között ott volt az 55. zászlóalj két századának mintegy 600 embere is, a tudósítás szerint még egyenruha és fegyver nélkül.²³ Valószínű azonban – később látjuk majd, miért –, hogy Tüköry őrmester ekkor még nem volt a soraik között.

Kevesebb, mint két héttel korábban jelent meg a kormány hivatalos lapjában, a *Közlönyben* a hadügyminiszternek – az OHB elnöke által megerősített – rendelete: „A bihari felesleges újonczokból Váradon alakult zászlóaljhoz Hodosy [Miklós] kormánybiztos úr által következő tisztek terjesztettek fel megerősítés végett, mellynek névsorát belátás, és kelendő intézkedés végett az országos nemzetőrségi hadi tanács tisztelettel a honvédelmi bizottmány elébe terjeszti. Ezen zászlóalja 55-ik számmal megjegyzendő. Őrnagy: Ihász Dániel, 13-ik honvéd zászlóalji százados. [...] Mindezen kinevezések rang és illetményre nézve, folyó hó 16-tól számíttatnak. Budapest, november 24. 1848. Megerősítették: Kossuth Lajos, elnök, Mészáros Lázár, hadügyminister.”²⁴

Amikor azonban Bem végigjárta a csapatokat, és mintegy két hét alatt elképesztő erővel, sebességgel és hatékonysággal – és természetesen az OHB tetemes és sokoldalú anyagi támogatásával – újjászervezte a Csucsától Nagybányáig húzódó arcvonalat, az ellentámadás megindulásakor az 55. zászlóalj legalább három részre osztva igyekezett megfelelni hazafias küldetésének. Mintegy 700 ember (Fráter Alajos százados vezérletével) a jobb szárnyon tartózkodott, Csucsán (Ciucea), a Riczkó (Ignác)

Károly ezredes parancsnoksága alá helyezett I. dandárban.²⁵ Másik négy század az arcvonal közepén, a Dés (Dej) felé nyomuló II. dandárban szolgált. Amíg december 18–19-én Riczkóék magának August von Wardener tábornoknak és Karl Urban ezredesnek a főerőit vetették vissza, addig közepén Czetz János őrnagy csapatai, majd a maga Bem vezette erők pár napra rá Dés feladására kényszerítették Gustav Jablonsky ezredes egységeit.

Az 55. zászlóalj harmadik alakulatrésze, a legfrissebben bevonuló újoncok pedig továbbra is Nagyváradon készültek a háborúra. Ezt onnan is tudjuk, hogy a *Közlöny*t egy december 23-án kelt levélben arról tudósították, miszerint a Wardener és Urban elleni összecsapásokat követő új helyzetben a kormánybiztos, „Beöthy Ödön ma ment a' táborba, jaj! a' tiszt uraknak, ha valahogy kártya asztalnál kaptanak. Riczkó Károly helyét az 55. zászlóalj őrnagya Ihász Dániel fogja elfoglalni”.²⁶ Eszerint a zászlóaljparancsnok ekkor még a Pece partján állomásozott, mégpedig aligha máshol, mint saját alakulata körletében. Másfelől viszont csak a december elején-közepén zajló aradi események lehettek olyan jelentőségek, hogy az azokban helytállás őrmesteri rangot adhatott egy fiatal közhonvédnek. E két adatot társítva adódik a következtetés, hogy 55-öknek ehhez az utolsó csoportjához kellett megérkeznie Tükörynek valamikor december közepe táján Váradra, hogy azután pár nap, legfeljebb két hét múlva mindnyájan elinduljanak az erdélyi hadszíntérre.

Az 55. zászlóalj 5. százada azonban végül nem kelet felé, a Királyhágó és Csucsra irányába fordult, hanem délkeletnek vette az irányt, az Érc-hegység nyugati oldalán, amiként arról Tüköry barátja, Kiss József leveleinek keltezései hűségesen tanúskodnak. Egy másik századdal együtt ugyanis a fiúkat az ún. zarándi különítményhez csatolták, amely a korábban a Bihar megyei román népfölkelők ellen operáló Beke József őrnagy csapataiból alakult, és most az OHB-tól azt a stratégiai feladatot kapta, hogy a Belényes (Beiuş), Halmágy (*Hălmeag*), Körösbánya, Brád, Déva útvonalon nyomuljon előre – és így a Kolozsvár elfoglalása (december 25.) után Torda felé haladó, majd Nagyszeben ellen készülő erdélyi magyar főszeregnek nyugatról nyújtson fegyveres támogatást.²⁷

Miután Bem január elején kiverte Moldvába Urban ezredes csapatait, visszatérve maga is dél felé indult, és a gálfalvi-szőkefalvi ütközetben (január 16–17.) visszavetette a Puchner vezette, nagy mellénnyel elébe kivonuló, de végül retirálni kényszerülő császáriakat. Ezzel Észak-Erdély fölszabadult a megszállás alól, mire Bem egyenesen vakmerő vállalkozásba fogott: miközben összeköttetést teremtett a Székelyfölddel, magát a legjelentősebb osztrák katonai erősszpontosítást – ráadásul a román és a szász nemzeti ellenállás „fővárosát” –, Nagyszebent kívánta megostromolni. Ehhez természetesen a Czetz János vezérkari főnökre bízott erőkkel kellett volna egyesülnie, amelyek Torda felől – de a különösen jól erődített Gyulafehérvárt elkerülve – közeledtek Nagyszeben előterébe. Bem azonban már korábban, január 21-én kísérletet tett a város ostromára, ám túlerőbe ütközött, így taktikai vereségét Czetz későn megjelenő dandárja sem tudta megfordítani.²⁸

A visszavonuló Bem nyugatra, Vízaknánál (Ocna Sibiului) épített ki állásait és segédtsíztje, a korábbi ütközetről a *Közlönyt* tudósító Petőfi Sándor megnyugtatta az olvasókat: csak az erősítéseket várják, hogy azután újra Szeben ellen forduljanak. „Egy osztály Kemény [Farkas] alezre-des vezérlete alatt előrenyomult Déva felé, hogy az Aradról jövő Beke őrnaggyal egyesüljön.”²⁹ Mint már tudjuk, Beke északabbról közeledett, a zarándi különítménnyel, amelynek soraiban menetelt a hadszíntér felé Tüköry őrmester és barátja, Kiss József tizedes is. Bem többek között az 55. zászlóaljat küldte eléjük, talán azért is, hogy az alakulat különféle részlegei immár közös vezénylet alá kerüljenek. Majd dörögni kezdtek az ágyúk Vízakna és Déva között... és nem hallgattak el négy teljes napig...

Puchner altábornagy ugyanis támadásba lendült – de előtte sikeresen bebiztosította hátszágát. Mellőzve a bécsi tiltást, felvette a kapcsolatot az orosz haderővel, amely a törökökkel vívott korábbi háborút lezáró drinápolyi béke (1829) értelmében tartózkodott a román fejedelemségekben. Kérésére a parancsnok, Alekszandr Nyikolajevics Lüders gyalogsági tábornok két, egyenként több ezer fős különítményt küldött át a határon, és egészítette ki Brassó és Nagyszeben helyőrségét. Ilyen erősítéssel a háttában emelte fel azután a fekete-sárga zászlót a vízaknai úton. Február 4-én reggel ennek ellenére nehezen kezdett, de Bem sajnálatos hibájából végül sikerrel járt, így a magyar erők Déva felé vonultak vissza, abból az irányból várva az említett erősítések megérkezését. Nemcsak Beke József zarándi különítménye igyekezett ugyanis a hadszíntér felé. A Bánságból a tiszántúli összpontosításra vonuló Damjanich János tábornok – miután az aradi ostromseregnél értesült Bem segítségkérési üzenetéről –, „önhatalmúlag (ám rendkívül bölcsen)”³⁰ úgy döntött, hogy egy teljes hadosztályát (három gyalogzászlóalj, két lovasszázad és 12 löveg) kikülöníti, és elindítja a Maros mentén keletre, Déva irányába, Hrabovszky György őrnagy vezetésével. Igen ám, de miközben ezek az erősítések még messze jártak, a hadszíntértől északabbra fekvő Gyulafehérvár császári helyőrsége kapott az alkalmon, hogy a Puchner nyomására Szeben felől visszavonuló honvédsereget hátra támadja: egy expedíciós különítmény kitért a várból, és a hozzá csatlakozó román népfőlkelőkkel együtt a csupán pár kilométerrel délebbre fekvő Szászsebesre (Sebeș) ért, ahol a Vízaknáról oda előreküldött sebesülteket február 5-én – a helyi lakosság segítségével – megtámadta, egy részüket legyilkolta, és csak Bem erőltetett menetben megérkező csapatai készítették menekülésre. Puchner azt hitte, utoléri ellenfelét Szászsebesnél, de tévedett – ám mégis Szászvárosnál (Orăștie), immár a Maros völgyében, február 7-én maga a lengyel tábornok fogadta el az ütközetet, abban bízva, hogy a közeli Piski (Simeria) felől már nem késheet soká az erősítés. Ám a zarándi különítménnyel közben egyesülő Kemény Farkas még csak ekkor ért Piskire, így újabb vereség és hátrálás következett: az ágyúkért vívott küzdelem heveségét jelzi, hogy a tábornok egyik ujját ekkor roncsolta szét egy császári golyó.

A kegyetlen téli hidegben zajló, lassított hátrálás ugyan sok vérbe és még több szenvedésbe került, de sikeresen húzta az időt mindaddig, amíg a Dévánál fölvert erősítés újra reményt adott Bemnek a sikeres

visszacsapásra. A Maros völgyének e szakaszát tanulmányozva fölismerte, hogy a folyó bal partján nyugat felé előre hatoló császári sereg hadmenetét egy délről érkező kisebb mellékfolyó, a Sztrigy vize keresztbe metszi, méghozzá úgy, hogy fölötte csupán egyetlen hídon lehetséges az átkelés. A terepen ágyúállások elhelyezésére alkalmas magaslatokat, a híd mindkét végében pedig lovassági támadásra is megfelelő térséget jelzett a térkép. Itt kell megállítani Puchnert! – született meg a tábornok döntése. Ekkor már – kézsérülésével mit sem törődve, noha emiatt komoly sebláz is gyötörte – Déván tartózkodott, ahol a Zarándból, illetve Arad felől érkező erősítés összpontosult a közlő utközethez.

Február 9-én reggel azután a Kemény Farkas alezredes vezette magyar elővéd csapatok a Sztrigy folyót átívelő híd előtt, egy vendéglő (ma is álló) épületére támaszkodva fogadták a császáriak első támadását. A hullámzó harc során a 15. Mátyás-huszárezred egy százada átviharzott a hídon, hogy segítsen, de súlyos veszteségek miatt vissza kellett vonulnia. Ezt kihasználva indult az újabb császári roham, miközben a túloldalon immár Déva felől a Czetz alezredes vezette segélyhad bontakozott ki, alakulatai között az 55. zászlóalj katonáinak csatárláncával. Itt került tűzbe Kiss József tizedes, Tüköry pedig a híd mellett, a jégen sikeresen átlábal a túloldalra, és a század másik felével a hídra fölnyomuló osztrák alakulatokat próbálta zavarni.

Ám nem mindenütt volt olyan erős a jég, hogy megtartsa az embert. Kuné Gyula tizedes, a későbbi amerikai szabadságharcos így írja le a zászlóalj zömének átkelését: „Velünk szemben, a folyó túlsó partján levő vámépületek tömve voltak osztrák katonasággal, s azok heves tüzeléssel fogadtak bennünket. Parancsnokunk, Ihász őrnagy megsarkantyúzta lovát, és harsányan kiáltotta: – »Fiaim, utánam!« – beleugratott a folyóba. Én voltam az első, aki utánaugrottam csapatomnak élén, és egy pillanat alatt az egész zászlóalj a jégdaraboktól zajló folyóba rohant a túlsó part felé. A jeges víz derékig ért; miért is fegyvereinket és lőszertáskáinkat a fejünk fölé emelve, úgy küzdöttünk a gyors folyású vízzel. Közben igen hevesen tüzeltek reánk, és sokan felbuktak a folyóban; de néhány pillanat alatt elértük a túlsó partot, és szuronyt szegezve rohantunk be a házakba. Rövid néhány perc alatt kiűztük bevehetetlennek látszó állásukból az ellenséget.”³¹

Eközben fön a hídon különös közjátéokra került sor, amelyet utóbb mindkét oldal a másik fél gonosz, becstelen hadicseleként próbált magyarázni. Amikor a 63. (galíciai) sorgyalozezred egyik zászlóalja, illetve másfelől a Déváról közben magyar erősítésként megérkező 37. (magyar) sorgyalozezred 3. zászlóalja egyszerre torlódtak össze a folyó felett, sokban hasonló ruházatukról fölismerték egymást, és közülük néhányan – vajon ki kezdhette az örült kavargásban? – kölcsönösen fehér kendőt lengetve, megpróbálták leállítani a harcot. Micsoda drámai pillanat! Ám a magyar seregzérek, Czetz és Kemény alezredesek nem értették, mi történik, így a hídra lovagoltak – amire a császáriak közül néhányan megpróbálták lefegyverezni őket és elfogni. A különös perc varázsa tovább szállt... – a magyarok ezt már nem hagyták annyiban, és felháborodott, szörnyű kézitusában lesöpörték a 63-akat a hídról.

Bem azonnal fölismerte a lendületes ellentámadás esélyét, s az általa hozott erősítés nemcsak átviharzott a hídon, hanem a lovasság odaát megkezdte a kibontakozást a teljes lerohanáshoz. Ám balra a Maros-parti füzesekből egy addig rejtett osztrák alakulat váratlanul heves, oldalazó sortüzet intézett a lovasokra, akik erre megzavarodtak, és a bihari lovas nemzetőrosztály, amely még kévéssé szokott a tűzhöz, riadtan visszahullámzott a hídon, magával rántva a többi csapatokat. A pánik terjedni kezdett, a katonák mozgása mindinkább teljes káoszba, összevissza menekülésbe fordult, melynek közepén hiába hangzott föl többször is a rettenthetetlen vezér kétségbeesett kiáltása: „Megállj, honvéd, ne fuss, magyar! Ha nincs híd, nincs haza!”

A magyar seregnek azonban a háta mögött, a nyugatra fekvő Déva előterében, Szentandrásnál még voltak tartalékai, így Bem előrelátó parancsára kordon fogta föl a futókat, majd újra hadoszlopba rendezve fordította vissza az előbb még szaladókat a hídfő előterébe. Puchner eközben már annyira biztos volt a győzelemben, hogy maximális tűzérségi támogatást rendelt el a végsőnek hitt rohamhoz. Bem éles füle és tüzértapasztalata azonban hamarosan leleplezte, hogy a lövések szórványossá válása annak biztos jele, hogy a császáriak valójában kifogytak a lőszertartalékból. Elrendelte tehát az általános támadást, és ezúttal teljes sikerrel: hamarosan a hidat, a fogadót, az egész csatateret megtisztították az ellenségtől, és elindult a lendületes üldözés vissza, végcélként természetesen újra Szeben felé.³²

Kiss József pár nappal később már Balázsfalváról részletesen megírta az ütközet történetét. „Századunkból midőn a kapitányomat [Szacsaváry/Szacsavay László] lelőtték, utolsó szava ez volt »Kis[s], magába mindig biztam, vezérelje árva századomat, felét Tükörire bizza«, s meg halt szegény, kinél bátrabb s jobb lelkű ember az erdélyi hadseregbe nem vala. Én a két szakasszal a hídhoz áltam plenkbe, vagy csatár lánczba erősen feltévén, hogy holt testünkön bocsátjuk át az ellenséget, mert Bemet előtte való nap megverték; seregeivel míg Aradról segély nem érkezett, nem ütközhetett, a mi kapitányunkra volt bízva utolsó emberig védeni a hidat. Tüköri fél századdal, a hol járható volt a jég, által ment, s csatár lánczott formálva oldalról támadta meg, a többi századok a síkon az ágyúkkal együtt voltak fölállítva. Szacsaváry elesése után reám s Tükörire maradt a Század vezénylete, én kezem alatti 150 emberből midőn elesett 70, látva hogy a nagy erőnek ellent állani nem tudok, s legfőlebb is Leonidas³³ szerepe jutott nekem kicsinyben, Kemény Farkas [al]ezredes retiradot [hátrálót] veretett. Ekkor jelent meg Bem az aradiakkal, s a hídnál kérdés »wer ist hier der Comendant« [ki itt a parancsnok], én meg mondám nevem s hogy altiszt vagyok, s ő B[áró]. Bánfi László [helyesen: János] ezredesnek, ki segédje, mondta, írja fel nevem, aztán mondám a század felével Tüköri a tul parton van, s ezt is feliratta. Meg veretvén az ellenség, az ütközet helyén hadnagyok lettünk.”³⁴

Nemcsak a barátság, hanem az átélt élmény teljes közössége is hitelesíti Kiss József szavait: amit a csatáról ír, éppígy elfogadhatjuk Tüköry hadnagy élményeinek, tapasztalatainak is. *A Közlöny* márciusban közöl-

te hivatalosan is – bajtársaival együtt – a 18 és fél éves fiú tiszti előléptetésének hírére.³⁵

A piski győzelem után a visszatámadás jól indult, és a tábornok február 15-én már Medgyesen mérlegelhetette a Nagyszeben elleni újabb manőver esélyeit. A hónap második felében azonban a Bukovina felől újra benyomuló császáriaktól kellett megvédenie az ismét fenyegetett Észak-Erdélyt, ahol Urban ezredes olyan eréllyel támadott, hogy a védekezést irányító Riczkó ezredes maga is halálosan megsebesült a királynémeti ütközetben. A rövidesen segítséget hozó Bemnek ugyanakkor kezére játszott, hogy a galíciai császári hadvezetés – a kezdeti, kétségtelen siker ellenére, ám egy Máramaros felőli magyar akciótól tartva – épp ekkortájt visszarendelte a bukovinai hadoszlopot. A villámhadjárat tehát eredményes volt, Beszterce újra magyar kézbe, Urban pedig a határon kívülre került, az „apó” március 1-én pedig már ismét Medgyesen szemlélte csapatait, és a következő két napban keményen igyekezett megállítani Puchnernek a Küküllő-vonal elfoglalására végre meglóduló – eredetileg a bukovinai testvéralakulatokkal egyeztetett – támadását. Befutott azonban Segesvárra a székelyföldi erősítés, és az addig hátráló Bem – fölismerve, hogy Puchner dél felől be akarja keríteni, és így csekély erőket hagyott a magyarok által nemrég földadott Medgyesnél – villámgyors ellenakciót indított.³⁶

A kegyetlenül gyors, de az ellenfelet meglepő és megelőző hadmenet sikerét a végén, március 11-én hajnalban igazi vitézi próbatétel koronázta meg: Nagyszeben bevétele. Újból Kiss Józsefet idézzük: „A távol csillogó ablak fényből gyanítva csak, a sötétbe merre a város, elkezdtek lőni 3 fontos golyókkal, eget rázó menydörgéssel feleltek a kutyák, s a kártács úgy hullott ránk, mint az eső [...]. Mint a tigris úgy rohant a gyalogság a falakra, de a kapukat nem lelte, mert roppant sötét volt. Bem két [...] világító gojót lövetett a városba, s 3 ház tüstént lángba borult. [...] Ekkor a székelyek, kik a járást itt legjobban tudták, elő rohantak, utánna a mi zászlóaljunk, s a torontáli önkéntesek, fel a falakra, a kaput betörték, s 324 fontos ágyút megrohanták, s elvették. (Első volt a falon egy torontáli főhadnagy, most major [örnagy].) Amint az ágyúkat a bal oldalon elvették, az ütközetnek vége volt, a székelyek felgyújtották a külvárost, s a tűz világánál 4 oldalon betörték a mieink. [...]. Szeben egy roppant város, szépségre és erősségre Erdélyben első, nem győztük bámulni, hogy olly roppantul megerősített hely s úgy elbarikádózva bevehető lenne 7 órai erős ostrom után is.”³⁷

A Vöröstoronyi-szoros védelmében

■ Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin ezredes, korábban a Nagyszeben védelmét segítő orosz haderő parancsnoka – akinek korai retirálása jelentős szerepet játszott Bem győzelmében³⁸ – Dél-Erdély legjelentősebb határpontja, a Havasalföldre vezető Vöröstoronyi-szoros felé – ahol az Olt vize átvágja a Déli-Kárpátok gerincét – vonult vissza, egyelőre Nagytalmácsig. Bem utasítására a Bánffy János ezredes vezette dandár megverte az oroszok vöröstoronyi utóvédjét alkotó császári csapatot. Kiss József is azt ír-

ja, már „másnap elindultunk üldözni a muszkákat, s miután Vörös torony 2 órai ágyúzás után mienk lett, az öreg Bem így szólt az őrnagyunkhoz: »az urak férfiak, nemde, azért ide rendelem ezen legfontosabb hely védelmére, az ágyúk kerekeit azért viszem el hogy utó csepp végig innen ne mozdulhassanak.«”³⁹

De nem az ágyúkerekeket, csak az azokat mozgó fogatokat vitte el, majd egy rövid brassói kitérő után visszatért, és március 28-án vette a parancsot Ihász, hogy támadja meg a határon található karanténállomásnál veszteglő orosz különítményt. Az őrnagy az 55. zászlóalj 3., 4., 5. és 6. századát már 27-én délután elindította, hogy a hegyeken át megkerülje az orosz állás bal szárnyát, míg az Olt melletti országúton maga vezette a hadmenetet. Mintegy öt órán át verekedtek keményen a csapatok, melynek során az ellenfelet teljesen kiszorították az Oszmán Birodalomhoz tartozó havasalföldi területre – amelyet amúgy ekkoriban, mint már említettük, éppen maga a román fejedelemségeket megszálló orosz hadsereg tartott ellenőrzése alatt.⁴⁰ E manőver során Tüköry már nemcsak személyes bátorságának, hanem alakulatvezető rátermettségének is tanújelét adta. Erről megint csak a jó barát Kiss József emlékezik meg, a hűgához, Máriához intézett levelében így idézve fel a drámai pillanatokot: „március 28-án a Szebenből kivert 4000 muszkát megtámadtuk, én az Olt vize partján áltam a 3^k Companiával [századdal] csatárlánczba, vagy plenkebe, ha úgy jobban érted, s addig nyomulok elő, míg egyszer azt veszem észre, hogy 5^{öd} magammal vagyok, hátra akartam húzódni, de késő volt, a muszka dragonosok⁴¹ a víznek szorítottak, láttam a kutyák, hogy el akarnak fogni, »fiúk, kiáltám, vagy a vízbe ugrálni vagy meghalni inkább, mint Szibériába menni«. A dragonos káplár rám kiált: »halt her officir« [állj, tiszt úr], én felelet helyett pisztolyaim egyikét sütöm rá, de a melly süvegét lőtte át, a másikkal magamat akartam meg löni inkább, mint elfogatni. Már fejemnek szegeztem, midőn egyik legényem, Bende nevű rám kiált: meg áljon, Hadnagy úr, s mellybe lövi az első dragonost. Ekkor a bal oldalról sor tüzelés volt, s 7 dragonos rőktön halva rogyott le lováról, a mieink voltak Tüköri pajtás vezérlete alatt, kinek most másodsor köszönöm életemet. Ilyen a háború!”⁴²

Az 55. zászlóalj számára ezt követően – a korábbi mozgalmassághoz képest – szokatlanul hosszú pihenő következett: több mint három hónapon át helyben maradt, és hűségesen őrizte Erdély déli határvonalának egyik legfontosabb bejáratát. Persze nem egymagában: egy dandárnak volt a része, amelyet az áprilisban alezredessé előléptetett Ihász Dániel vezetett – az 55-ök közvetlen parancsnoka Baróthy László őrnagy lett. Mellettük a 15. huszárezred 20 (később 30) lovasa szolgált Kinizsi István századossal az élen, valamint Bodola Lajos főhadnagy tüzérei 4 darab (később 8) három fontos ágyúval.⁴³

A „vöröstoronyi szép napok” nyugodt derűjét azonban 1849. június közepén elkezdtek beárnyékolni az újabb háborús hírek. Iván Fjodorovics Paszkevics herceg tábornagy vezetésével észak felől immár a cár közvetlen parancsára indult meg az orosz „rendcsinálás”, és ennek egyeztetett manővereként Lüders 1849. június 19-én a Tömösi- és a

Töröcsvári-szoroson keresztül hatolt be a „bércei kishazába”. Előbb megverte a brassói honvéd hadosztályt, majd elfoglalta magát a várost is. Ezután egy komoly hadoszlopot a Székelyföld felé indított, míg ő maga a főerővel Nagyszeben felé fordult. Igen ám, de a székelyek szívósnak bizonyuló ellenállása – elsősorban a kökös-uzoni ütközetben (július 2.) – visszafordulásra készítette, és csak miután Sepsiszentgyörgyig hatolva csapást mért Gál Sándor ezredesre, ezt követően hagyta rá a folytatást arra az osztrák hadtestre, amelyet nemrégiben szerveztek újjá – a még korábban, a Bánságból kiszorított, illetve a Brassó feladásakor török területre kihúzódó – császári csapatokból, Eduard Clam-Gallas altábornagy vezetésével. Közben azonban múltak a hetek, és már július közepére járt, amire Lüders újra megindulhatott Nagyszeben ellen. Sajnos azonban Pap Vilmos alezredes, a nagyszebeni honvéd hadosztály vezetője nem bizonyult számottevő ellenfélnek: miután az orosz vezér Fogarasnál, majd Fenyőfalvánál megverte egy-egy dandárját, sietősen kiűrtette Nagyszebent.⁴⁴ Másnap, július 20-án pedig a Puchner nagyszebeni helyét elfoglaló Lüders a zsitomiri, a zamości és a lublini vadászezredeket a Vöröstoronyi-szoros megtisztítására küldte.

Mekkora esélye volt Ihász dandárparancsnoknak az ellenállásra? Bíró Ede őrnagynak, az előőrök parancsnokának följegyzése szerint mindössze 1637 főből (9 gyalogszászad, 11 lovasszászad) és 8 ágyúból állott a kis sereg. Vele szemben a támadó fél már említett, három vadászezredét még az 5. lövészszázalaj, egy kozák század, továbbá egy nehéz (12 fontos) és egy könnyű (6 fontos) üteg is segítette, összességében nyomasztóan többszörös túlerővel fenyegetve a magyarok pozícióit. Július 20-án reggel indult a támadás, mire az elővéd Bojca falu felé hátrált, amelynek bejáratánál a dandárparancsnok középre és a bal szárnyra az 55. zászlóalj, a jobb szárnyra pedig a 88. zászlóalj nyolc századát állította. Mivel a honvéd ágyúk is derekasán dolgoztak, Lüders a csapatok egy részét a magyar bal szárnyra az Olt jobb parti, erősen meredek hegyoldalon keresztüli megkerülésére utasította. Ihász azonban rájött a manőverre (maga is ezt követte hónapokkal korábban, amikor elfoglalta a terepet), így kiűrtette a falut, és megkezdte a visszavonulást a határ felé. A település déli végében még ma is áll az egykori ún. vöröstoronyi vár – valójában inkább az öreg tornyot körbeölelő, dombteteji megerősített házcsoport, akkoriban még egy fallal is támaszkodva a folyóra –, de nem lehetett tartani, amikor kiderült, hogy a megkerülő orosz gyalogosok már mögötte jutnak vissza a folyó menti országútra. Persze ez a hegymászás, előbb a Pleasa-patakon át, majd a vár feletti magaslatra elég sok időbe került, így a magyar alakulatoknak maradt idejük a rendezett retirálásra.

A kis honvéd sereg makacs ellenállás közben, úgyszólván lépésről lépésre hátrált csak, bár Lüders két tizenkét fontos ágyúból is lövette állásaikat. A Latorpatak mögötti sáncnál Ihászék olyan erősen vetették meg a lábukat, hogy ezt „arcbán” áttörni túlságosan nehéz lett volna – így Lüders újra a megkerüléshez folyamodott. A zsitomiri vadászezred három századát, román pásztorok vezetésével megint csak a szorostól jobb felé, a Latorpatak völgyén át a rögtönzött völgyzáró hadállás mögé küld-

te, az 5. lövészászlóalj ötven embere pedig átkelt az Olton, és a folyó bal partján előbbre törve fenyegette a magyar dandár jobb szárnyát. Ihász természetesen mindkét hadmozdulatra számított, és amikor megfigyelői jelezték a megkerülők közeledését, megint hátrálni kezdett, így a délutáni órákban utóvédje a két ágyúval immár a határon, a karanténállomásnál, egy korábban emelt homokszáncnál foglalt utoljára állást az üldözőkkel szemben. Ám ekkor az egyik ágyú – még Gábor Áron öntötte a háromszéki ellenállás idején – szétrepedt, és végképp felmondta a szolgálatot, mire Bodola főhadnagy búcsúképpen a másikat – ne kerüljön az ellenség kezébe! – az Oltba dobatta. Ezután léptek át a honvéd katonák török területre, majd pár kilométer múlva, Căineni falucska közelében az ott várakozó török alakulathoz értek, és fölszólításukra nekik adták át fegyvereiket.⁴⁵

Bár a szabadságharc befejezéséig még majdnem egy hónap hátravolt, Tüköry és bajtársai számára ezzel véget ért a küzdelem: az oszmán haderő nem engedte, hogy a határ valamelyik másik pontján visszatérjenek hazájukba. Végül föltehetjük a kérdést: a harcokban mindvégig derekasan helytálló Tüköry Lajos vajon milyen katonai rangban fejezte be a honvédő küzdelmet, és vágott neki a száműzetésnek? A *Közlönyben*, a magyar kormány hivatalos lapjában nem jelent meg olyan felsőbb intézkedés, hogy még idehaza, az erdélyi hadműveletek során főhadnagyi előléptetésben részesült volna. Ám ez nem döntő körülmény: sok érvényes kinevezés – különösen a végnapokban – már nem jutott el a sajtóig. Esetünkben fontos érv, hogy oszmán katonai szolgálatának első éveiben egyik kedves barátja, a jeles emlékiratíró Pap János többször és következetesen főhadnagyként címzi. Mi több, kettejük pályafutásának egyik legkiemelkedőbb pillanatát úgy idézi fel, hogy abban egyenesen Guyon Richárd tábornok erősíti meg ezt az információt. A török hadseregben Hursid (angolos átírásban: Khorshid) pasaként szolgáló, angol származású tábornokot a krími háború kitörésekor az arabiai hadseregtől az erzurumi (anatóliai) haderőhöz – amely a kaukázusi front kulcserődjének, Karsnak védelmét is ellátta – vezényelték át, ahová az akkor már segédtisztjeiként szolgáló Pap és Tüköry is követték. Így amikor nem sokkal később, 1854 elején, vezérkari főnökké történő kinevezésekor fogadást adott, azon már ők is részt vettek, mire a szultán különmegbízottja, „Háyreddin pasa, kinek feltűnt tetszetős öltözetünk, Guyon felé fordulva kérdi:

- Melyik osztályhoz tartoznak e katonák?
- Ezek az én magyar segédjeim – felelé Guyon. [...]
- Minő rangban vannak?
- Főhadnagyok.
- Mióta?
- Még Magyarországon lettek azokká.
- És ti nem restellitek, hogy itt, az ellenség előtt sem léptettétek őket elő?
- Majd ha még egy csatánk lesz.
- Akkor már kell, hogy őrnagyokká tegyétek őket.

Majd a jelen volt magyarokhoz intézve szavait, folytatá:

– Látjátok, a lengyelek másképpen gondoskodnak földieikről! [...] Achmed – szólt titkárához – írd fel e két magyar nevét fölterjesztés végett!

Úgy is lett. A tatárposta, mely akkor leggyorsabb volt, egy hónap alatt meghozta kineveztetésünket Konstantinápolyból, melynek értelmében Tüköry és én első osztályú lovaskapitányokká léptünk elő.”⁴⁶

Bár természetesen Pap János emlékiratában is – mint mindig minden memoárban – vannak időpont- és más adattévesztések, amíg a témára vonatkozóan nem kerül elő más dokumentum, Tüköry Lajost – a későbbi Szelim agát (ez a megszólítás a hadseregben egyenértékű az efendivel) – a Törökországba érkezéskor már főhadnagynak tekinthetjük. Szolgálatvállalásában nyilván erős egzisztenciális érvként érvényesülhetett az a körülmény, hogy így azt a mesterséget folytathatta, amelyhez egyedül értett – és amelyben kiváló jártasságra tett szert az 1848/49. évi magyar szabadságharc csataterain. Ráadásul mindeközben megszerzett még valami mást is, ami ettől kezdve halála pillanatáig elkísérte: a szabadságharcos öntudatát és becsületét.

■ JEGYZETEK

1. A sírfeliratot közli Gaetno Falzone: *Ritratto di Luigi Tüköry*. Palermo, 1938. 5.
2. Karácsonyi János: *Békésvármegye története*. I. Gyula, 1896. 379–380.
3. Idézi Kazinczy István: *Körösladány szülötte, Tüköry Lajos (1830–1860)*. Körösladány, 2005. 18.
4. Karácsonyi: *Békésvármegye...* I. 380.
5. Közli Kazinczy: *Körösladány...* 19–20.
6. Tüköry pályáját összefoglalja Pete László: *Tüköry Lajos*. In: *Uő: Garibaldi magyar parancsnokai*. Bp., 2019; Kazinczy: *Körösladány...* i. m.; és legújabban Csorba László: *Akit a sors jókedvében teremtett. Tüköry Lajos életútja 1830–1860*. Bp., 2023.
7. Karácsonyi: *Békésvármegye...* I. 380.
8. Haan Lajos: „*aki tót pap létére is magyar író*” – levelei és visszaemlékezései. Szerk. Demmel József, Katona Csaba. Békéscsaba – Bp., 2017. 85. – A bevonuló nemzetőrök valódi létszáma 4000 fő volt.
9. Karácsonyi: *Békésvármegye...* I. 380–381.
10. Idézi Katona Tamás előszavában, ld. Görgey Artúr: *Életem és működésem. Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. I. Bev., jegyz. Katona Tamás. Bp., 1988. 21. – Később az ifjabb Görgey visszatért az y-hoz, de a tábornok élete végéig megmaradt az i-nél.
11. Később a Wenckheim grófok gyulai uradalmának egyik ispánjaként költözött előbb Póstelekre, majd Németgyulára, és itt élt 1874-ben bekövetkező haláláig. Kétszer is nősült, de gyermeke sajnos nem született. Sírja a gyulai Szentkereszt temetőben található, ld. Kazinczy: *Körösladány...* 16–17.
12. Hermann Róbert: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Bp., 2001. 49–50.
13. Hermann: *1848–1849...* 56–57.
14. Karácsonyi: *Békésvármegye...* I. 381.
15. Oláh György: *Békésvármegye 1848–1849*. I. Gyula, 1889. 277.
16. Oláh: *Békésvármegye...* I. 321., 329., 337–338.
17. Karácsonyi: *Békésvármegye...* I. 381–382.
18. Potemkin [Egervári] Ödön: *Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással*. Írta – – honvéd-huszár hadnagy. Pest, 1867. 31–32.
19. Az aradi ostrom történetét összefoglalja Csikány Tamás: *1848. október 21. Arad ostroma*. In: *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története*. Szerk. Hermann Róbert. Debrecen, 2009. 196–198.
20. Hermann Róbert szíves közlése.

21. Kiss József (Körözsébánya, 1849. január 26.) – szüleinek. In: Kemény János: *Kiss József levelei, 1847–1849. Hadtörténelmi Közlemények* (104) 1991/4. 153–154. – Előző napi levelében is megemlítette, hogy „[h]a elesen Tüköri Lajos barátomtól fogják [megkapni] Kedves Szüleim az elestemet meg vivő levelet”, ld. Kiss József (Halmágy, 1849. január 25.) – szüleinek. In: Kiss József levelei... I. 153.
22. A részletekre ld. Miskolczi Ambrus: *Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849)*. In: *Erdély története* (3.) 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Bp., 1986. 1246–1407.
23. Kovács István: *Bem tábornok. Az örök remények hőse*. Bp., 2014. 119.
24. Közlöny 170. sz. 1848. november 27. 1.
25. Kovács István: Bem tábornok... 131.
26. Közlöny 203. sz. 1848. december 31. 958. – Az értesülés Riczko esetleges leváltásáról téves volt.
27. A különleges menetteljesítményt érzékletesen meséli el Kiss József (Halmágy, 1849. január 25.) – szüleinek. In: Kiss József levelei... I. 153.
28. Hermann: 1848–1849... 211–213.
29. Petőfi Sándor tudósítását ld. Közlöny 23 sz. 1849. február 9. 83.
30. Hermann Róbert értékelése, ld. Hermann: 1848–1849... 214.
31. Kuné Gyula: *Egy szabadságharcos emlékiratai*. Bp., 2017. 55.
32. A csata történetét ld. Hermann: 1848–1849... 215–218., Bona Gábor: *A piski ütközet*. In: 1848–1849 képes története... 282–284., Kovács István: Bem tábornok... 178–183.
33. I. Leónidász spártai király (540–480) a második görög–perzsa háborúban 300 harcosával a thermopülai szorosban hosszú időre föltartóztatta a sokszoros túlerejű ellenséget, de végül mind egy szálíg odavesztek a harcban.
34. Kiss József (Balázsfalva, 1849. február 19.) – szüleinek. In: Kiss József levelei... I. 155–156.
35. Közlöny 63. sz. 1849. mácius 27. 223.
36. A tárgyalt hadieseményekre ld. Hermann: 1848–1849... 219–220., 251–253.
37. Kiss József (Vöröstorony, 1849. március 18.) – szüleinek. In: Kiss József levelei... I. 157–158.
38. Gyalókey Jenő: *Az első orosz megszállás és Erdély felszabeditása 1849. januárius 31 – március 28*. Bp., 1931. 84–85.
39. Gyalókey Jenő: Az első orosz... 158.
40. Gyalókey Jenő: Az első orosz... 126. – Megjegyzendő, hogy Ihász emlékei szerint hat századot küldött az oroszok megkerülésére, ld. Ihász Dániel (Kütahya, 1851. március 8.) – ismeretlen barátjának, In: Csorba György: *Ihász Dániel írásai vöröstoronyi tevékenységéről és emigrációjának korai éveiből, 1849–1851*. Hadtörténelmi Közlemények (128) 2015/4. 1120.
41. dragonyos: eredetileg lovasított gyalog lövészek, a 19. században már középnehéz lovasság; nevüket a sárkány (dragon) alakú kanócartartókkal (Németországban és a Habsburg Birodalomban kakasfejalakú volt, s azért kakasnak nevezték) ellátott puskákról kapták
42. Kiss József (Verestorony, 1849. április 28.) – Kiss Mária. In: Kiss József levelei... I. 160. – Nem tudjuk, melyik volt az első életmentés, erről nincs adat a többi Kiss-levelben, amelyeket Mária húga családja őrzött meg.
43. Csorba György: Ihász... 1115.
44. Lüders erdélyi hadjáratára ld. Hermann: 1848–1849... 332–336., 366.
45. Gyalókey Jenő: *A nagyszabados hadosztály felbomlása 1849-ben*. Hadtörténelmi Közlemények (17) 1916/1–2. 170–172.
46. Pap János: *A magyar emigránsok Törökországban 1849–1861*. – emigráns, m. kir. kuriai ny. iroda-igazgató följegyzései nyomán kidolgozta: Szalczér Sándor. Pécs, 1893. 262–263.

SÜLI ATTILA

KÉT VISSZAEMLEKEZÉS AZ 1849. ÉVI ERDÉLYI HADJÁRATRÓL

Bevezetés

■ Az 1848–49. évi szabadságharc erdélyi hadjárata bővelkedik az eseményekről készített kisebb-nagyobb terjedelmű naplókban és visszaemlékezésekben. Ezek közül kiemelkedik a 15. (Mátyás) honvéd huszárezredben szolgálók teljesítménye, akik a honvéd hadsereg többi alakulatához mérten is a legtöbb ilyen jellegű kútfőt hagyományozták az utókorra.¹

Ezek az eddigi ismereteink szerint az alábbiak:

Fsz.	Visszaemlékezés	Lelőhely, megjelenés
1.	Szentkatolnai Bíró Lajos ²	Nyárády Gábor: <i>Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései.</i> Hadtörténelmi Közlemények 106. (1993) 2. sz. 107–127.
2.	Bíró Sámuel visszaemlékezése	Magántulajdon. Közli: Süli Attila: <i>Bíró Sámuel visszaemlékezése.</i> In: <i>Hadtörténelmi Múzeum Értesítője.</i> 16. Bp., 2016. 91–122.
3.	Csiszér Gábor ³	Eredetije Kolozsváron, Bözödi György hagyatékában, az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában. Közli: Süli Attila: <i>Csiszér Gábor Mátyás-husár visszaemlékezése.</i> In: <i>Acta, Siculica. A Székelyen Nemzeti Múzeum Évkönyve.</i> 2016–2017. Sepsiszentgyörgy, 2019. 253–270.
4.	Dercsényi László ⁴ naplója	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye. Közli: Süli Attila: <i>Dercsényi László visszaemlékezése a szabadságharc végnapjairól és a kényszersorozásáról.</i> Fons 29. évf. (2022) 4. sz. 481–493.

Jelen forrásközlés az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott támogatói okirat alapján (száma: FK 137816), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem támogatása révén valósult meg.

5.	Dercsényi László visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye. Közli: Süli Attila: <i>Dercsényi László huszárcapitány visszaemlékezése</i> . Hadtörténelmi Közlemények 135. évf. (2022) 4. sz. 897–950.
6.	Dercsényi Kálmán visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye. Megjelent: <i>Bem tábornok téli hadjárata</i> . Bp., 1896.
7.	Eszterházy Kálmán gróf ⁵	Hegyesy Vilmos: <i>Gróf Eszterházy Kálmán életéből</i> . Erdélyi Múzeum 33–34. (1916–1917.) 11–12. sz. 24–51.
8.	Fekete Ferenc Kossuth-huszár naplója	Erdélyi Múzeum 21. (1904) 7. sz. 381–396. Közli: Pap Domokos.
9.	Imreh Sándor ⁶	Megjelent: <i>Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben</i> . S. a. r.: Pászti László. Bp., 2003.
10.	Jakab Elek ⁷	Megjelent: <i>Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések</i> . Bp., 1880.
11.	Kinizsi István ⁸	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. Megjelent: <i>A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből</i> . Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sebestyén Mihály. Marosvásárhely, 1999.
12.	Koós Ferenc ⁹	Megjelent: <i>Életem és emlékeim. 1828–1890</i> . I–II. Brassó, 1890.
13.	K. Horváth Ignác ¹⁰	Megjelent: <i>Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratakról</i> . In: Határvidék. I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. S. a. r.: Demeter László.
14.	Máday Ferenc ¹¹ : Háromszéki viszonyok	Megjelent: <i>Martius Tizenötödike</i> 2. (1849) 90. sz. 1849. május 29. 350–352. Kritikai közlése: Süli Attila: <i>Máday Ferenc Mátyás-huszár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról</i> . <i>Korunk</i> 27. (2016) 12. sz. 100–106.

15.	Szalai Elek ¹² visszaemlékezése	Megjelent: Hadtörténelmi Közlemények 106. évf. (1993) 1. sz. 145–173. és Lenkefi Ferenc: <i>Az „obsitos” hazatér – Szalay Elek visszaemlékezésének vége.</i> Hadtörténelmi Közlemények 130. évf. (2017) 3. sz. 816–826.
16.	Szász Lajos ¹³	Szász Lajos: <i>A vöröstoronyi csata. 1848–49.</i> Történelmi Lapok 3. (1894) 3. sz. 152–154., 161–162.
17.	Szerdahelyi Kálmán ¹⁴	Megjelent: <i>Színészeink a szabadságharcban. Szerdahelyi Kálmán: honvédkoromból.</i> In: Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]: <i>Honvédvilág.</i> I. Pest, 1868. 129–136.
18.	Székely Gergely ¹⁵	Megjelent: <i>Hetvenhárom év itthon.</i> Brassó, 1895.
19.	Vajasdi Lajos visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. Megjelent: Süli Attila: <i>Vajasdi Lajos Mátyás-huszár visszaemlékezése.</i> Lymbus. Magyarországtudományi Forrásközlemények 2017. 297–332.
20.	Veres Sándor emlékirata	Megjelent: Seres András: <i>Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról.</i> 1992. 8–22.
21.	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történelmi Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. Megjelent: Süli Attila: <i>Nagy Sándor Mátyás-huszár visszaemlékezése a szabadságharc alatti tevékenységéről.</i> Korunk 28. évf. (2017) 9. sz. 113–120.

A fenti összegzésből is láthatjuk, hogy a visszaemlékezések tekintetében az ezred a szabadságharc alakulatai között az első helyen áll.

A 15. (Mátyás) huszárezred a szabadságharcban

■ Korszakunkban a lovasság könnyű- és nehézlovasságra tagolódott. A császári-királyi haderő huszársága 12 ezredből állt, melyek teljesen magyarországi kiegészítésűek voltak. 1848 őszétől az utóbbiakhoz hat újabb, honvéd huszárezredet állítottak fel. (13–18.) A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi szolgálat és a portyázás, illetve az

ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezredek nyolc századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztálynak nevezték.¹⁶

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen¹⁷ és Bethlen Gergely grófok¹⁸. Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján – a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth-lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-husárookra változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult, és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-husárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából. A kolozsvári osztály a december közepétől, József Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsidói ütközetben kitüntették magukat. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos¹⁹ őrnagy lett. A Mátyás-husárok végigharcolták Észak-Erdély és a Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszeben 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes ezredes hősi halált halt. Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, a Székelyföldön Gál Sándor²⁰ ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két osztály részt vett Dél-Erdély visszafoglalásában, 1849 márciusában. Az utóbbiak közül egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt, ezen két század már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki IV. hadtest alárendeltségébe került, és a szabadságharc bukásáig itt tevékenykedtek. Többek között a július 14-én vívott kishegyesi ütközetben is jelen voltak. Ezalatt Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár az utóbbi felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött. Az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak a Mátyás-husárok. Legnagyobb részük felmorzsolódott az orosz-osztrák csapatokkal vívott harcokban, a maradványaik Dévánál (augusztus 18.) és Zsidónál (augusztus 25.) tették le a fegyvert.²¹

A visszaemlékező személye

■ Dercsényi Kálmán Dercsényi Ferenc fölbirtokos, Bereg megyei táblabíró és Szemere Klára fiaként született a Bereg megyei Kerepec pusztán 1824. február 28-án. Középbirtokos nemesi származású és református felekezetű volt. Számos testvére és féltestvérei közül István és László századosként szolgáltak a honvédseregben.

Jogi tanulmányainak befejezése után tiszteletbeli fogalmazó volt a fiumei főkormányseknél. 1848. április 30-tól fogalmazó volt a magyar

belügyminisztériumban. 1853-ban megnősült, felesége boronkai és nezethi Boronkay Tekla volt.

1848. augusztus 27-én belépett a „Kossuth”, a későbbi 15. Mátyás-huszárezredhez. Szeptembertől tizedes. Részt vett az erdélyi harcokban, a fogarasi ütközetben (1849. március 17.) súlyosan megsebesült. József Bem altábornagy főhadnaggyá léptette elő. Felgyógyulása után Szegeden a 18. Attila-huszárezredhez osztották be (július).

A világosi-szőlősi fegyverletétel után egy ideig bujkált, később birtokán gazdálkodott. 1860 és 1867 Zemplén megyében szolgabíróvá választották. Később közjegyző volt Homonnán. 1867 és 1890 között a Zemplén megyei Honvédegylet tagja volt. Nagymihályon, Zemplén megyében hunyt el 1893. május 6-án.²²

A visszaemlékezésről

■ A három honvédtiszt Dercsényi testvér közül László és Kálmán hagytak az utókorra naplókat és visszaemlékezéseket. Mivel mindketten a 15. (Mátyás) huszárezrednél szolgáltak, támaszkodtak egymás memoárjaira.

A Lászlóhoz köthető egyik naplót és egy visszaemlékezést – amint már fentebb jeleztem – korábban közöltem.

Dercsényi Kálmán fő műve 1896-ban napvilágot látott egy önálló kötetben, majd 1907-ben az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat hasábjain folytatásokban is megjelent.²³

Természetesen ennek elkészítéséhez – László munkáin kívül – Dercsényi Kálmán támaszkodott korábban lejegyzett naplóira és később az újságok számára – elsősorban a *Budapesti Hírlap* részére – készített kisebb terjedelmű cikkeire. Az utóbbiak azonban bővebbek, az önálló kötet vonatkozó fejezeteiben leírtaknál.

Például az 1848. március eleji bécsi eseményeket, amelynek a szerző az országgyűlési ifjúság tagjaként tevékeny szereplője volt, már korábban elkészítette, és a kézirat megjelent a *Budapesti Hírlap* hasábjain.²⁴

Ebbe a sorozatba illeszkedik az itt közlésre kerülő két visszatekintés is, ezek publikálása azonban ismereteink szerint elmaradt. Hasonlóképpen kéziratban maradt a 15. (Mátyás) huszárezred első fél évének történéseit felelevenítő visszaemlékezése és az 1849. február 4–8. között írt naplója is.

Dercsényi Kálmán kézírataira Hermann Róbert hívta fel a figyelmet, naplók és visszaemlékezések Dobák Géza gyűjtő tulajdonát képezik, aki hozzájárult azok közléséhez. Segítségükért itt szeretnék köszönetet mondani.

A honvédtisztek életrajzi adatait Bona Gábor műveiből vettem át.²⁵ A forrásokat az eltérő alakok megtartásával rendeztem sajtó alá.

~~Napló~~ Töredék Dercsényi Kálmán Mátyás-huszár főhadnagy naplójából

1849. február 1-én az egész hadjárat alatt nap-nap mellett harckészen lettünk hajnalba állítva, és csakhamar végképpen ott hagytuk Szelindeket, és a szebeni útról jobbra letérve Vízakna felé vonultunk. Elindulásunkkor egy csapat gyalog az ellenség félrevezetésére Kiscsúrra ment, onnan az ellenséges előőrsoket Szeben felé kikergette, és egy ~~munkács~~ töltényes szekeret, több foglyot, köztök egy orvost is ejtve visszatért Vízaknára. Vízaknára érkezve tőlünk az első század a 11-ik zászlóaljjal és 4 ágyúval b[író] Kemény Farkas²⁶ tordai nemzetőri őrnagy vezetése mellett egy rövid étkezés után Déva felé indított, hogy a várva várt segédc csapatok előtt az utat kitisztítsa. Eszerint László²⁷ testvéremtől, ki az első századba szolgált, elkeltt válnunk. Február 2-án Baltess²⁸ főhadnagy vezetése alatt két szakasszal N[agy]szeben felé kémszemlére lettünk kiküldve, az időjárás nagyon ködös volt, miért is nagy vigyázattal haladtunk a friss havon a N[agy]szeben felé vezető úton, meghagyván az előttünk haladó két őrszemnek, Lázár Gáspár és Bakos Mihálynak, hogy jól széjjel nézzenek, alig értünk fel azonban az első fennsíkra, egyik őrszem visszajött azon jelentéssel, hogy egy egész sereg van útba a Szászsebes felé vezető úton, odasietve csakugyan ki volt vehető, hat zászlóaljnyi gyalogság egy üteg ágyúval és kellő lovassággal.

Azon következtetésre jutottunk ezt látva, hogy Puchner²⁹ hírére vette annak, hogy az előtte való napon egy osztály indult tőlünk Szászsebes felé, vagy pedig azt hihette, hogy Bem³⁰ egész seregével elindult azon irányban, és így az ellenség a mi úzetésünket célozta. Csakhamar elhatároztuk tehát, hogy Baltess bemegy szakaszával Vízaknára, megjelenteni a tapasztaltakat, én pedig szakaszommal kint maradok az ellenség további mozgulatait figyelemmel kíséreni. Alig ment el Baltess, előttünk jobbra Nagycsúrnél ágyúzás kezdődött. Bem ugyanis egy erős kémszemlét rendelt Nagycsúr felé, ahol az ellenségnek egy előőrsi csapata volt. Az ágyúzás kezdetével az ellenséges sereg megállott, és egy erős lovas csapatot indított az ágyúzás irányában, hol állásomat, mely nagyon kedvező harci állás volt, megtarthassam, hirtelen két oldalt egyenes vonalba szétállítottam embereimet egymástól száz-száz lépésre, őrszemeket képezvén, és magam az úton foglaltam állást, felhúzott pisztollyal. Alig állottunk fel az ellenséges lovasság csakhamar feljött a magaslatra és az ágyúzás irányában tartva vagy ötszáz lépésnyire megállott előttem az úton. Jól kivettem, hogy elől 4-5 tiszt lovagolt, és feltűnően sokáig tanakodtak, míglen lépést felém tartottak. Már azt hittem, hogy csúfra elszorítanak ezen jó positióból, de gondoltam magamban, hogy ezeknek nem áll érdekükben engem elkergetni, miután sietniük kell megjelenteni a csapatvezérnek az ágyúzás irányát, és abban sem csalódhattam, hogy ők az őrszemekből ítélve, nagyobb előőrsi csapatot véltek a hátam mögött rejleni. Csakugyan meg is állottak előttem vagy 200 lépésre, és miután a tisztek fennszóval vitakoztak egymással,

hirtelen a sereg felé ügetve eltávoztak. Ahogy hátat fordítottak, én egy altisztet 6 emberrel beküldöttem Vízaknára, az eddig tapasztaltakat megjelenteni, és egy szakasz segítségét kérni, mert akkor már csak 10 emberrel maradtam.

Alig érkeztek a császáriak a sereghez, újból kiindult onnan egy kisebb lovas csapat, ugyanazon nyomon, melyen az előbbiek haladtak, sebesen vágatva arra a helyre, ahol az előbbiek megállottak, és miután egy ideig figyelemmel hallgatták az olykor-olykor megszólalott ágyúlövéseket, az előbbiek nyomán felém tartottak, és újból ott, ahol az első csapat, megállottak előttem. Nagyon jól kivehettem, hogy idősb, magasabb állású törzstisztek voltak közöttök egynéhányan lehettek a tisztek vagy nyolcan, és vagy egy-két altiszt vagy közember, ezek is jó ideig farkasszemet néztek velem, míglen sebes iramban az előbbiek nyomán eltávoztak a sereg felé. Az ellenséges csapat csakhamar visszafelé indult N[agy]Szeben felé, ezt megjelentendő, újból visszaküldöttem egy altisztet 3 emberrel, sürgetve a segédcsapatot. Már ekkor csak 6 emberrel maradtam. Vagy egy félóra múlva megjött egy szakasz Vilmos-huszár³¹ engem felváltani azon rendelettel, hogy az általam elfoglalt előőrsi állást foglalják el. Egy hadnagy vezette a szakaszt, velök volt Éles Géza kadét őrmester is. Miután a tiszt megkérdezte tőlem, hogy hol álljanak fel, azt tanácsoltam, hogy egyes őrszemeket állítson fel ott, ahol mi állottunk és ő a domb alatt képezzen tiszti posztot. Ki is adta a rendeletet egy altisztnek, hogy hat emberrel váltsa fel az én embereimet, de egy nagybajuszú véri huszár kiállott és tiltakozott ezen felállítás ellen, mivel a reglement³² szerint kettesével kell az őrszemeket kiállítani és követelésbe tette azt is, hogy az altiszti poszt 6 emberrel 600 lépésnyire és nem messzebb legyen felállítva az őrszemektől. Nekem szemem-szám elállott ezeket hallva, és miután láttam, hogy a különben altiszti műveltségű tiszt habozik, azt kérdeztem a tiszttől, hogy: „nálatok a közemberek parancsolnak?” Melyet hallva a raisonírózó³³ közember még inkább nyelvelt. Ezután hozzám jött Éles Géza csitítani halkán azon kérdéssel, hogy nem tudom-e, hogy az ő depót századukba³⁴ az ezred bitangjai, akikkel az ezrednél nem boldogultak, mind összpontosítva vannak. Miután biztosítottam Éles Gézát, hogy ha az én szakaszomból akadna egy ilyen vakmerő, már régen átlőttem vagy levágtam volna, sok szerencsét kívánva ezen legénységhez, Vízakna felé távoztam embereimmel. Megjelentve a tapasztaltakat, elszállásoltunk.

Aznap esteli 6 órától 12-ig két ágyúval egy magaslaton előőrsön voltam szakaszommal, fejedelmi dolgunk volt, mert tüzet is lehetett rakatni az ágyúktól félre, és a tüzérek társzekerén deszka is volt, melyekre a nagy hó tetején legalább leülhettünk a tűz körül. Többször zavartak azon éjjel az ellenséges portyázók, de ágyúzásra nem került a sor, mert magunk is elűztük őket. Egész éjjel havazott, úgyhogy nyergeink hóval lettek borítva, a hirtelen felülés utáni erős lovaglás alatt elolvadt alattunk a hó, úgyhogy valahányszor visszatértünk, fel voltunk ázva egészen, de azért náthát egyikünk sem kapott. Éjjélkor felváltottak.

Február 3-án Bem majdnem egész seregét kémszemlére vezette N[agy]Szeben felé, amidőn mi egész a város alá portyáztunk, megugratva

a császári előőrsoket, visszafelé élelmet hoztunk vagy 10-15 szekérral egy közel eső faluból. Azon este 6 órától 12 óráig újból előőrson voltam ugyanazon helyen és ugyanazon két ágyúval. Az egész este csendesen folyt le, mely alatt feltűnt nekem a tűz mellett, hogy egyik székely legényem, Kékedy István, nagyon leverten ült a tűzhely mellett, fejét tenyerére támasztva. Megszólítottam, hogy talán beteg, mely esetben menjen a városba, de ő egész szomorúan azt felelte, hogy nem beteg ő, de „holnap a kutyá a kerékhez fagy.” Igyekeztem őt jobb kedvbe hozni, mert nagyon nem szerettem embereimnél a levertséget.

Megkínáltattam borral, kinevetve állítását azon megjegyzéssel, hogy hiszen ellenség sincsen előttünk, de ő határozottan állította, hogy a szebeni csata³⁵ előtt is ilyen előérzete volt, és ha le nem kapta volna a fejét, biztosan elviszi egy ágyúgolyó. Gondolkodóba estem magam is beszéde fölött, mert saját szemeimmel láttam volt, mikor Bem közelébe lekapta Kékedy a fejét és Bem a korbáccsal feléje vágott, mormogván: „Du feiger Memme!”³⁶ Igyekeztem mindenképpen jó kedvbe hozni Kékedyt, de minden törekvésem füstbe ment.

Éjjélkor felváltattam, és február 4-én hajnalban, mint mindennap, kiállottunk a város előtt, minden csapat részére megérkezésünkkel kijelölt helyen. Mikor megvirradt, az egész térséget ellenséges csapatok által látuk elárasztva, s eszembe jutott a Kékedy előérzete. Lehetett az ellenség a felkelő csapatokkal vagy húszezer, mi pedig alig voltunk három vagy négy ezeren. Az ellenség közeledtével nagy bolondul ott hagytuk erős állásainkat, és megtámadtuk az ellenség előőrseit, el is foglaltunk egy-két ágyút és egy töltényes társzekeret. Vérszemet kapva Bem, egész seregét támadásra vitte. Pompásan sikerült az első támadás, mely alatt a Szatmár megyei honvédek két százada³⁷ szurony szegezve támadott meg egy osztály császári könnyű lovas³⁸, és azokat érzékeny veszteséggel a pokolba kergette. A mi másfél századunkat az arcvonal központján foglalkoztatta tábornokunk, ahol egy erős kartácstűzet is kiállottunk. Nyolc óra tájon egy helyen felállítva, egy nagy ágyúgolyó úgy elvitte a tőlem harmadik szomszédomban állott Kékedy fejét, hogy feje bőre külön repült le a lóról, mely fejlövéstől úgy össze lettünk vérrel és agyvelővel fecskendezve, hogy úgy néztünk ki, mint az eleven ördögök. Szegény Kékedy is tehát előre megérezte halálát. Ugyanazon golyó egy Várady nevezetű másodsorbelit is mellbe ült, ugyanígy esett el a szakaszomból még három ember.

Ezután az ellenség, látva csekély számunkat, tömegesen rohant felénk, és csakhamar urává lett a helyzetnek. A felbomlás pillanatában vettük a rendeletet: a jobbszárnyra húzódnunk az ottan csatározó egy század honvéd támogatására. Baltess főhadnaggyal hozzá állottunk a csatárlánchoz, és biztattuk a fiúkat, hogy jól célozzanak, és miután elfogyott a töltényük, összeszedtük a másfél század huszár összes töltényeit, nem hagyva meg csak 2-2 töltényt, nekünk ugyanis gyalog töltényeink voltak, melyek porából jóformán felét elszórtunk, ha megakartuk tölteni kovás pisztolyainkat. Fel is tartottuk mi a lelket a honvédekben egy jó ideig, mely alatt Baltessnek jobb tenyerét lőtte át egy golyó, úgyhogy ő bevonult a csataterőről.

Mikor legjobban erőlködünk a gyalogok biztatásával, jött hozzánk, gr. Bethlen Gergely³⁹ alezredesünk azon hírrel, hogy az egész sereg megugrott, és így mi is húzódjunk a sereg után. Összeszedték tehát, azonnal honvédeinket, akik már alig maradtak negyvenen. Ezalatt az ellenség minden figyelme felénk fordult, másfél osztály lovasság tett egyenes támadást gyalogjaink ellen. Támadás közben azonban egy század kivált és tőlünk oldalt vett állást, és bennünket, nehogy bekeríttessünk, azon kellemtlen helyzetbe hozott, hogy a gyalogok segítségére nem tehetünk rohamot; felbiztattuk azonban a gyalogokat, hogy tömegesüljenek és vonuljanak oldalt. A császári lovasok, elől tisztjeikkel, a tömegben vállon tartott fegyverekkel vonuló honvédek szuronyait kezdték már vagdalni, kevés biztatásra azonban arcot fordítottak honvédeink és egy erős tüzeléssel sok lovaszt lelőttek, mire ezek visszafutottak. Csakhamar összeszedték azonban magokat és újból támadni készültek, midőn a császári tisztek egy csoportba nyomultak előre. Jékey⁴⁰ főhadnagyunk anélkül, hogy valakinek szökött volna, megtámadta egymaga a tisztcsapatot, akik ugyan porozták köpenyét és nagy shál⁴¹ kendőjét, ő hatalmasan vagdalkozott. Mikor észrevettük, alezredesünk még a front⁴² előtt állott velem, eszembe jutott, hogy az egész csapatot nem vezethetem segítségére a császáriak oldalposztja miatt, de szakaszomat rohamra vezényeltem, oda is vágattunk hirtelen, ezzel egy időben a honvédek is elkezdettek tüzelni, úgyhogy rövid vagdalkozás után csakugyan megugrasztottuk az egész osztályt, és jó tova is űztük elannyira, hogy az általok elfogott és lefegyverezett honvédek, és köztük Adler nevű századost⁴³ sikerült megmentenünk. Szegény Adler úgy nézett már ki, mintha az akasztófáról esett volna le. Ezután ráírváltunk a honvédekre, hogy már most sebes lépést siessenek előre, mert egy zászlóalj ellenséges gyalogság is közeledett már felénk. A honvédek nyomában csakhamar elértünk egy utca sikátort, amelybe amidőn éppen be akartunk bocsátkozni, egy szemközt ellenünk siető egy századnyi ellenséges gyalogság sortüzét állottuk ki minden baj nélkül, mert magasan lőttek örömben vagy ijedtükbe. A sikátoron zavartuk erősen a honvédek, hogy valahol meg ne rekedjünk. Futottak is szegények, mely alkalommal én leghátul kullogtam szakaszom után, és amidőn már a sikátor nyílásától vagy 100 lépésnyire voltam, egy Konrád nevű, Csipkésből⁴⁴ toborzott emberem mellettem hirtelen leesett a lováról. Azt hittem, hogy a hátunk mögött hagyott gyalogság golyója érte, de ő hirtelen felugrott a földről és akkor láttam, hogy a nyerge fordult a ló hasa alá. Egy emberre reákiáltottam, hogy szálljon le, odaadtam késemet, hogy vágják át a hevedert, sürgetve őt, hogy üljön lovára, de ő még a nyeret is maga elé tétette. Ezzel elkészülten, előre nézve, megütközéssel látom, hogy a sikátor nyílását 5-6 ellenséges gránátos⁴⁵ elállotta. Hátra nézve láttam, hogy a reánk tüzelő ellenséges század vonul utánunk, egyenként lövöldözve. Nem volt tehát más mód, mint nekimenni a mindinkább szaporodó gránátosoknak.

Felvillant bennem azon gondolat, hogy különben is dühös lovamat felvillanyozom, miért is jól megsarkantyúztam, visszatartottam, és miután reákiáltottam embereimre, hogy a trenzli⁴⁶ szírat kapják fel, nehogy megkaphassák a gyalogok, jól megkardlapozva lovamat, neki bocsátottam a

szuronyoknak. Nem csalódtam kedves Rózsimban, mert egy kevés vissz tartás elég volt neki arra, hogy reáágaskodva szökött a gyalogokra, kik közül kettő alánk került. Mikor a lába a földet érte, az elébe gurult medvebőr süvegtől félre ugrott újból és engem ezalatt a szuronyok özöne fenyegetett, melyek ellenében osztogattam a vágásokat előre-hátra, úgyhogy egy gránátosnak úgy vágtam kezéből ki szuronyát, hogy a fején keresztül repült elfelé. Az utca telve volt már gránátosokkal és más gyalogokkal, akik százával küldözték utánunk golyóikat.

Lovaink repülve vittek bennünket az utcának Szerdahely felé néző végére, ahol hirtelen kifordultunk az utcából a sövény mellé, és így meglettünk mentve. El nem felejttem soha életemben azon kéjelvezetet, melyet a szuronyok felett repülve éreztem, kis Istennek hittem magamat, hogy ennyire didalmaskodtam ellenségeimen. Képelem, hogy mennyire szégyenlette magát az a tengernyi baka és cserepár⁴⁷, hogy le nem bírlak szúrni vagy lőni. Az utca nyílásán egy szomorú jelenet várt reám, mert ott volt majdnem összes tüzérségünk és szekereszetünk egymásba akadva, megrekedve. Volt ugyanis Bemnek egy Bauer⁴⁸ nevű tábornoki főnöke, aki, habár meg is hagyta neki Bem, hogy mindaddig, míg újabb rendeletet nem küld, ne indítsa el a szekereket, de miután maga is a csatatéren volt, láthatta, hogy Bem azon kétségbeeséssel határos küzdelemben, mellyel magát védte, nem érhetett reá hozzá rendeleket küldeni, és azt is láthatta, hogy visszavonulni kénytelenítettünk, mégsem indította el a szekereket, de kitétte őket az összetorlódás veszélyének. Szinte sírtam, a mi gyönyörű lovas ütégünket látva megtorlódva, nem tudhattam rajtok segíteni, de legalább reájok kiáltottam a kocsisokra és tüzérekre, hogy hagyják ott ágyúikat, és siessenek utánam a hegyre fölfelé. Az ellenség már ott termett az utca torkolatán, nagy hurahkal támadva meg megkötött ágyúinkat. Mikorára a hegyre értünk, vagy 50 tüzért és kocsist láttam utánam sietni. A hegy tetejére érve, Bem éppen a megmaradt lovasságot számoltatta. (Nem hallgathatom el, mennyire jól esett, hogy századunk legénysége, ahogy meglátott megéjlenezett, mely jelentet Makray⁴⁹ magyarázta meg Bemnek, jelezve, hogy nekem szólott, akit már veszve hitt.) Ahogy megláttak a fiúk, megéjleneztek. Bem is csak nézett, hogy kinek szól ez a nagy öröm.

A csapatokhoz állva, Makray magához szólít, tudtomra adván, hogy egy nagyon fontos kéziratot megyek 12 emberrel Balázsfalvára. Mintha minden fogamat egyszerre kirántották volna, oly rosszul esett ezen rendelet, a levélhordás szolgálatot akkor keveselltem a magam részére. Szerencsémre eszembe jutott, hogy a vidékkel ismeretlen vagyok, és oláhul sem tudok, amellet odasúgtam Makraynak, hogy az Istenre kérem, ne küldjön a levéllel. Meg is hallgatta kérésemet, és más tisztet szólított ki; hozzá adtak 12 embert és a megmaradt legénységet négy szakaszba osztották, 14 emberrel és annyi altiszttel, amennyi jutott.

Másfél századból ennyire olvadtunk le a szebeni csata óta, tiszt is bőven volt, de nekem azért adtak szakaszt. A gyalogság, számra ezer; egy zászlóaljba lett beosztva, megjegyvezvén, miként Vízaknáról kétfelé szakadt seregünk, az egyik rész a Vilmosokkal Marosvásárhely felé menekült. Ágyúnk maradt 7 a rezervéből⁵⁰, többnyire 3 fontosak.

Ezután megkezdettük azonnal az erdélyi hadjáratnak dicsőségére vált négy napi visszavonulást a piski híd felé.

Naplótöredék az 1848/9. évi hadjáratról Hogyan tanított meg Bem apó az osztrák taktikára?⁵¹

Az 1849. évi február hó 6-án reggeli 6 órakor Szászsebesen az előőrsök egy Troszkolánszki⁵² nevű császári főhadnagyot mint parlamentairet bekötött szemmel kísérték be a városba. Bemmél kívánt beszélni, akit miután teljesen körül van véve, a maga megadására komolyan felhívott. Bem határozottan odanyilatkozott, hogy nem adja meg magát. Ezután a parlamentaire azon kegyességét kérte a maga, mint lengyel részére, hogy Bemet a lengyel hőst láthassa. Bem azonban azt felelte, hogy olyan lengyelnek, aki a népek szabadsága ellen harcol, nem mutassa meg magát. Azzal Bem távozott szobából és a segédtsíjtjeinek meg volt hagyva, hogy vegyék le a kendőt a parlamentaire szeméről, reggeliztessék meg minél jobban és minél hosszabb ideig. Bem se időzött tovább, de lejött hozzánk a piacra, ahol az egész sereg fel volt már, mint minden hajnalba állítva, és intve a parancsnoknak, minden zaj-, trombita- és dobszó nélkül megindított bennünket Déva irányába. Elöl ment három szakasz Mátyás-huszárral, az én szakaszom képezte az előcsapatot, utánunk az 1000 főre mehető gyalogság és hát ágyú, utóvédül egy szakasz huszár.

Mikor már jó messzire, majdnem egy félóra járásnyira haladtunk, gróf Andrássy Aladár⁵³ és még egy segédtsíjt vezette utánunk Troszkolánszky parlamentairet bekötött szemmel, mellettünk elhaladva jól megnéztem, csinos, magas, szőke, erőteljes fiatal ember volt, almás szürke lovon, aki bennünket a múlt éjjeli kémszemlének alkalmával beakart keríteni, de nem sikerült, előttünk vagy 6-700 lépésnyire levették a kendőt a szeméről, kezét szorították vele és ott hagyták. Ő azonnal sarkantyúba vette lovát és az első halomig vágatva haladva előre, mígnem megállva feltűnően sokáig nézett reánk, úgy látszott, hogy nagyon meglepte az, hogy seregünk már oly nagyon előhaladt a városból. Mikor már 300 lépésnyire haladtunk hozzá, elvágatott balra osztályához, mely jó távolban volt felállítva. Utána nézve vettünk észre egy szekeret, melyet 3 ellenséges lovas kísért, ~~tőlünk~~ az ellenséges csapat felé haladva. Még mielőtt intézkedhettem volna ezen szekér behozatalára nézve, egy nyargonc⁵⁴ jött hozzám, és Bem nevében meghagyta, hogy hozzam be azon szekeret. Én azonnal személyesen indultam a szekér után 4 emberrel, de a lovasokat nem tudtuk utolérni, mert jó előre megugrottak. A szekeret, mely tele volt a mi sebesültjeink lemészárlásakor elfoglalt fegyverekkel, csákokkal és kokárdákkal, megfordítva elvezettem Bemhez, akit nagyon meglepett ezen szekér terhe. Alig indulunk meg, három osztály ellenséges lovasság rohant elő a mi üzésünkre, miért is a hátulsó lovas szakasz előre, és az első három szakasz hátra rendeltetett, és így én hátra jutottam. A töltésen utánunk egy osztály ágyúkkal, balra oldalt hasonlóan egy osztály könnyűlovas, és jobbra oldalt a székelly huszár osztály⁵⁵ képezte az ellenségnek bennünket alig 1000 lépésnyire üldöző előcsapatját. Az üldözők mindinkább közeledtek ~~felénk~~,

mely körülmény Bem figyelmét is magára vonván, ~~úgyhogy a Kenyérmező⁵⁶ előtti egy-kettős nyeret képező magaslaton magaslaton, melyre és amelyről az országút mély bevágatott van vezetve, a második nyereghez~~ bevágáshoz értünk, Bem bevárta a szakaszomat és azt kérdezvén: „Wer ist der Arrière-Commandant?”⁵⁷ Midőn jelentettem magamat, röviden a következő rendeletet adta ki: „Stellen Sie 16 Volontairs auf der Strasse, dass Sie sich undurchsichtlich machen, die sollen diesen Platz bis zum letzten Mann behalten bis zum Signal von unten, nach welchem Sie rasch nachmaschieren sollen – Verstanden?”⁵⁸ „Ja Herr General, ich werde mit meinem Zug den Befehl ausrichten.”⁵⁹ Azzal ott hagyott bennünket. Megértettem, hogy mit akar, de hogy voltaképpen mi célból rendelte ezt, azt nem értettem. Azonnal felállítottam embereimet jó sűrűen, kik az altisztekkel húszan voltak, ~~de még~~ és pedig úgy, hogy a hátulsó sor lovai az első sor lovai közé állottak, ~~fejeiket~~ megnéztem egy kis távolságról, hogy jól van-e, figyelmeztettem embereimet, hogy nagyon fontos feladat vár reánk, az ellenség feltartóztatása, és hogy helyén legyen a szívük, mert Bem az utolsó emberig hagyta ezen helyet megtartani, tudtokra adtam továbbá, hogy vigyázzanak a trombitaszóra alólrul, mely után hirtelen utána kell vonulnunk a seregnek.

Alig végeztem el ezen intézkedést, amidőn az előttünk lévő útbevágásba egy csomó tiszt előlovaglása mellett ügetve tört elő az ellenséges osztály, akik azonban „Halt!”-tot⁶⁰ vezényelve megállottak. Meglepett bennünket, hogy ennyire megembereltek, csakhamar visszament az egész csapat. Utána alig 5-10 perccel 5-6 tiszt jelent meg a bevágásba, köztök egy-két éltesebb törzstiszt, ezek sokáig beszélgettek egymással, míg lassan visszalovagoltak. Nagy feszültséggel vártuk a további fejleményeket, de azok sokáig vártak magukra, úgyhogy mi reáértünk a kulacsokat elővenni és reágyújtogatni. Nagysokára az útbevágás melletti magaslatra egy-egy háromfontos ágyút vontattak fel, és azokat lemozdonyozva és kötéltre bocsátva reánk szegezték ki. Elgondolva, hogyha két oldalról belénk kartácsolnak, az utolsó ember is alig fog megmaradni. Újból hozzáálltam a lelkesítéshez, figyelmeztetve embereimet, hogy szembe néztünk mi már máskor az ellenséges ágyúknak és azért soha meg nem bomlott sorunk, mire ők teljesen megnyugtattak.

Ezalatt az ágyúk csöveit kitisztogatták a tüzekek, már a töltényeket is előhozták, melyekből csakhamar kinézték embereim, hogy nincsen kartácsuk, mikor már a töltényeket belökdösték a csövekbe, megszólalt alólról a trombitaszó, nem sok kínálgatás kellett hozzá, hogy nyomban megforduljunk és rohanjunk lefelé az országúton, midőn fele körül lehettünk a domboldalnak, a mieink szemközt elsütöttek három ágyút, úgyhogy első pillanatra azt hittük, hogy reánk lőnek, de visszanézve örömmel tapasztaltuk, hogy az útbevágás tetejére érkezett és bennünket üldöző császáriakra lett irányozva ~~az~~ az öszvemenő három lövés, és az talált is, mert nagy zavar lett köztük és nem is üldöztek tovább. Ezen lövéseket még három lövés követte. A hegy aljára érkezve, ottan 50-60 gyalogot a bécsi légióból és a tábori rendőrcsapatból összeállítva és két szakasz huszárt találtuk. Összejövén a tisztek, azt határoztuk, hogy az ágyúkat elküldjük a sereg

után, nehogy azon esetre, ha mindhárom osztály lovas által támadtatónk meg, veszélyeztessük azokat, a gyalogokat tömegbe állítatjuk, 50 lépésnyire bevárjuk az üldözőket és a sortűzzel egyidejűleg mi is két oldalról rohamra kelünk ellenök.

Ezen tervünk a legpontosabban keresztül lett víve, a jól irányzott sortűz az ügetve előretörő ellenséges lovasság előcsapatát képezett tisztekből és a hátok megetti öszvetorlódott sűrű tömegből sokat leterített, rohamunk csakis addig tartott, míg az ellenség vad futása a hegynek azt feleslegessé nem tette. Ezután nem sok vesztenivaló időnk volt, miért is a gyalogokat kettős lépésbe szorítottuk magunk előtt és egy kanyarulatán túl letértünk az országútról, és csakhamar elértük a Kenyérmezőt, ahol egy örvendetesnek látszó meglepetés várt reánk, ugyanis egy századnyi veressapkás és csákós huszár várt bennünket ottan felállítva, eleinte azt hittük, hogy a Dévára előreküldött századunk tért már vissza és hozott segítséget, de közelebb jöve láttuk, hogy Bem a feles számmal lévő tüzérekocsisokat és tüzéreket, de sőt markotályosnékat ültette lóra, fejökbe adva az első szakasz huszár veres sapkáit és elesettek csákóit és veres kendőket, hogy az ellenséggel elhitesse, miként segítséget kapott. Meg is állott jó távolba az ellenséges előcsapat, és csak ágyúit szólaltatta meg elleniünk. A mellette lovon ülő Petőffynek⁶¹ mintegy fedezete mellett.

Mihely Bem közelébe értünk, aki mellett (sic) egy tatárhalom megett volt elfoglalva ágyúit felállításával, először Mayer⁶² főhadnagy tett jelentést a hegy alatti feltartóztatásról, utána én jelentettem a domb tetején sikerült taktikáról, melynek hallatára Bem apó elnevette magát örömebe, azt mondván: „Das war die österreichische Taktik.”⁶³ Meg is tudkoztam a császáriaknál szolgált tisztektől az österreichische Taktikot, mely abból áll, hogy a kiszegezett és kartáccsal megtöltött ágyúkat a lovasság eltakarja, és midőn az ellenség rohamra kél a csekély lovasság ellen, az ágyúkat eltakaró lovasság két oldalt eltakarodik és az ágyúk közlől kartáccsal lepik meg az előrerohanó ellenséget. Így aztán már tudtam, hogy hogy miért nem rohant egyenesen reám a császáriak, de ágyúkat szegeztek ki ellenem.

Csakhogy Bem apó elég rég tanulta ~~furfanges volt~~ ezen fogást ágyúk nélkül is keresztül vitetni. A fenntebbiekből kitetszőleg Bem apó véghetetlen éles esztét érvényesítette a hajnali kivonulásnál, és már amidőn a parlamentair feltartóztatásának idejét ügyesen felhasználta arra, hogy sergével kisiklott a körülzáratás elől, továbbá az osztrák takticával határozottan számított arra, hogy az osztrákok fel fogják ösmerni taktikájukat, és ezzel elegendő időt biztosított magának arra nézve, hogy a Kenyérmezőt elérhesse, és ottan arcot fordíthasson az ellenség ellenében. És végre az állólovacsapat felállításával megdöbentette az ellenséget, és ezzel időt nyert visszavonulása közben.

Adott volna az Isten szabadságharcunknak több Bem vezért, nem végződhetett volna harcunk olyan kudarccal, mint ahogy végződött Világosnál.⁶⁴

■ JEGYZETEK

1. A témára lásd: Hermann Róbert: *Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban*. In: *Ágyúba öntött harangok*. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk.: Hermann Róbert – Benkő Levente. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 221–269.
2. Szentkatolnai Bíró Lajos (1820–1884) a 15. (Mátyás) huszárezred századosa.
3. Csiszér Gábor a 15. (Mátyás) huszárezred őrmestere.
4. Dercsényi László (1822–899) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
5. Eszterházy Kálmán gróf (1830–1916) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.
6. Imreh Sándor (1830–1895) nyomdász, szakíró, nyomdavezető és 1848–49-es Mátyás-husár.
7. Jakab Elek (1820–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
8. Kinizsi István (1826–1886) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
9. Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, író, 1848–49-es Mátyás-husár.
10. K. Horváth Ignác (1814–1915) a 15. (Mátyás) huszárezred alezredese.
11. Máday Ferenc (1808–?) a 15. (Mátyás) huszárezred kapitánya.
12. Szalay Elek (1820–1896) Mátyás-husár, majd a 135. Honvéd zászlóalj hadnagya.
13. Szász Lajos a 15. (Mátyás) huszárezred tizedese.
14. Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) Mátyás-husár, majd a 4. honvéd vadászrezred főhadnagya.
15. Székely Gergely (1822–1897) a 15. (Mátyás) huszárezred hadnagya.
16. Hermann Róbert: *A szabadságharc hadtörténete*. Bp., 2001. 35–36.
17. Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.
18. Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.
19. Pálffy Domokos (1812–1871) a 15. (Mátyás) huszárezred őrnagya.
20. Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.
21. Az ezred történetének teljes körű feldolgozása: Süli Attila: *A 15. (Mátyás) huszárezred története*. (48-as könyvtár) Bp., 2019; Kedves Gyula: *A szabadságharc huszárai*. Bp., 1992. 60.
22. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/d-5A6/dercsenyi-kalman-609/>
23. Dercsényi Kálmán: *Bem tábornok 1848/49. évi téli hadjárata*. In: *Adalékok Zemp-lén vármegye történetéhez*. 13. évf. (1907) Szerk.: Dongó Gyárfás Géza. 38–58., 139–152., 257–309.
24. Budapesti Hírlap 3. évf. (1883) 74. sz. Melléklet.
25. Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*. I–III. Bp., 1998–1999.; Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 184–49. évi szabadságharcban*. Bp., 2000; Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Bp., 2008–2009. A fenti művek bővített, kiegészített változata: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>
26. Kemény Farkas báró (1797–1852), őrnagy, később honvéd ezredes. Kemény ekkor már alezredes volt.
27. Dercsényi László (1822–1899) az ezred kapitánya.
28. Balthesz Frigyes (1812–?), őrmester, később kapitány az ezredben.
29. Anton Puchner báró (1779–1852) császári-királyi altábornagy, erdélyi főhadparancsnok.
30. József Bem (1794–1850) vezérőrnagy, az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka. Később altábornagy.
31. 10. (Vilmos) huszárezred.
32. Szabályzat.
33. Okoskodó.
34. Raktárt biztosító század.
35. 1849. január 21-én.

36. Te gyáva mamlasz!
37. A szerző itt feltehetőleg a Szatmár megyei és felsőbányai önkéntes nemzetőrök két századára gondolt.
38. A 3. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovas ezred.
39. Bethlen Gergely gróf (1812–1867) később ezredes és ezredparancsnok.
40. Jékey Lajos (1801–1885). Porcsalmi Jékey Lajos (1801 k.–1885), 1848 augusztusától önkéntes a Mátyás-huszárezredben, a szabadságharc végéig századosi rangot ért el.
41. Sál.
42. Arcvonal.
43. Sewer Adler, a 4. honvédszászlóalj századosa.
44. Erdőszentgyörgy része.
45. Az erdélyi kiegészítésű Uracca gránátos zászlóalj
46. Feszítőzabla.
47. Gúnyos neve a császári-királyi sorkatonáknak, akik a fehér nadrágon fekete harisnyát viseltek.
48. Bauer Alajos (1814–1863) honvéd őrnagy.
49. Makray László (1815–1876) az alkulat őrnagya, később alezredes.
50. Tartalék.
51. „A Budapesti Hírlaphoz beküldve 1891. május 20.”
52. Leonard Truskolosaki főhadnagy, a 3. könnyűlovas ezred tisztje.
53. Andrássy Aladár gróf (1827–1903) honvéd őrnagy.
54. Parancsvivő lovas katona.
55. A 11. (Székely) huszárezred császári oldalon harcoló, zömében románokból álló két százada.
56. Az Alkenyér (Zsibód) melletti Kenyérmező.
57. Ki az előcsapat parancsnoka?
58. Állítson fel 16 önkéntest az utcára úgy, hogy ne lehessen átlátni rajtuk, az utolsó emberig védjék a pontot, az alulról jövő jelre jöjjenek azonnal utánunk! Megértette?
59. Megértettem Tábornok Úr, a szakaszommal teljesíteni fogom a parancsát.
60. Állj!
61. Petőfi Sándor (1823–1849) költő, honvéd őrnagy.
62. Mayer Adolf (1821–?) az ezred későbbi főszázadosa.
63. Ez az osztrák taktika volt.
64. Utalás az 1849. augusztus 13-án a Világos melletti szőlői síkon történt fegyverletételre.

ROSONCZY ILDIKÓ

A SZIBÉRIAI HADIFOGSÁG ÉS PETŐFI

Milyen történelmi helyzetekben és miért vált fokozottan érzékeny a magyar társadalom a Petőfi szibériai fogságával kapcsolatos állításokra és azok cáfolatára? És végül: milyen tanulságokkal jár ez a heves indulatokat támasztó, többször lezártnak vélt, majd újból és újból fellángoló vita?

■ Mi történt az 1849 nyarán orosz fogságba esett magyar honvédekkel és polgári személyekkel? Több tízezer emberről van szó, akiknek nagyobb része az oroszok előtti fegyverletételek következtében került fogságukba. Valóban átadták őket az osztrákoknak? Vagy elhurcoltak hadifoglyokat az Orosz Birodalom belsejébe, és az út vége akár Szibéria is lehetett?

Az azóta eltelt egy és háromnegyed évszázad alatt nemegyszer került a magyar közvélemény érdeklődésének homlokterébe a szibériai hadifogság kérdése. Mindannyiszor Petőfi sorsával kapcsolatban. A költőt élve az 1849. július 31-én Segesvárnál megívott vesztes ütközetet követő fejvesztett menekülés közben látták utoljára. Holtteste több száz bajtársával együtt azonosítatlanul került tömegsírba vagy magányos sírba ott, ahol éppen elesett. De hát ha nem halt meg, s az oroszok magukkal vitték?

Vajon a történészszakma mára feltárt-e, feldolgozott-e olyan bizonyítékokat, levéltári dokumentumokat, amelyek segítették a kérdéskör alaposabb vizsgálatát és a tisztánlátást? Vagy – ahogy a kívülről olvasó újságcikkek alapján érzékelhette – mindez amatőr kutatókra és a sajtó munkatársaira maradt. Milyen történelmi helyzetekben és miért vált fokozottan érzékeny a magyar

társadalom a Petőfi szibériai fogságával kapcsolatos állításokra és azok cáfolatára? És végül: milyen tanulságokkal jár ez a heves indulatokat támasztó, többször lezártnak vélt, majd újból és újból fellángoló vita?

A hadifoglyok sorsát az 1849. június 10-én Varsóban megkötött, magyarul is olvasható orosz–osztrák konvenció egyértelműen szabályozta. Ennek az egyezménynek, amely az orosz hadseregnek a hadjárat idején a Habsburg Birodalmon belüli ellátását – beleértve az élelmezés mellett a betegellátást, a postaszolgálatot és az esetleg szükségessé váló lőszerutánpótlást –, valamint az ellátással kapcsolatos elszámolásokat szabályozta, a 31. pontja szerint a szerződő két állam kölcsönösen kiadja egymásnak a lázadók közül a másik alattvalóit, ha azok fogságukba esnek. Vonatkozik ez a katonaszökevényekre is.¹

A hadifoglyok kiadatásával kapcsolatban azonban sokáig élt az a feltetelezés, hogy a kiadatás, állampolgárságtól függetlenül, minden lengyel hadifogolyra vonatkozott. Horváth Mihály a magyar szabadságharcról írott munkájában egy pontokba szedett szerződésszöveget közöl, amely szerint Ausztria valamennyi foglyul ejtett lengyel, „akár Galíciából, akár porosz vagy orosz Lengyelországból valók”, kiszolgáltatását megígérte Oroszországnak.² Hogy az Osztrák Császárság milyen jogi megfontolás vagy államközi megállapodás alapján adhatta volna át a Porsz Királyság alattvalóit az orosz államnak, vagy miért mondott volna le a sajátjairól, arra nemigen találunk magyarázatot. Akkor sem, ha tekintetbe vesszük, hogy 1795-ben éppen e három szomszédja törölte le Európa térképéről a nagy múltú lengyel–litván államot.

Az osztrák kormányzat 1849 tavaszán katonai segítséget kérve az orosz cártól és sürgetve a mielőbbi fegyveres beavatkozást, azt hangsúlyozta, hogy mintegy húszezer lengyel harcol a magyar honvédsereg soraiban. Ez erősen eltúlzott létszám volt, mert a szabadságharc oldalán küzdő lengyelek létszáma a valóságban nem sokkal haladhatta meg 4000 főt.³ Legtöbben a galíciai lengyelek voltak, tehát az osztrák alattvalók, a porosz önkéntesek száma legföljebb néhány tucat lehetett. Náluk alig voltak többen a nyugat-európai emigrációból Magyarországra érkezett lengyelek, főként tiszttek. Végül több százan voltak azok, akik orosz alattvalókként szöktek vagy szökni próbáltak Magyarországra. Ez utóbbiakra vonatkozott a szóban forgó egyezmény 31. pontja. Az orosz állam joghatósága rájuk terjedt ki, az ő visszatoloncolásukat kötötte ki az orosz fél, hogy az orosz törvények szerint nyerjék el büntetésüket. És ez a büntetés lehetett büntetőszázadba történt besorozás és akár szibériai száműzetés is.

Paulina Wilkońska lengyel író 1851 tavaszán a zamości erődben tett látogatásáról visszaemlékezésében a következőképpen számol be: „Ahogy a piactéren átkocsiztunk, találkoztunk néhány megbilincselte büntetőszázadbelivel, kiket puskás katonák őriztek. Mosolyogva hajoltak meg Augustnak [az író férjének – R. I.], aki elősorolta nevüket: a Kalisz fivérek, Grygowicz, Kwilecki.

– A magyar hadseregben szolgáltak – fűzte hozzá magyarul. – Az osztrákok kiszolgáltatták őket, és büntetőszázadba kerültek.”⁴

Józef Grygowicz hadnagy, Karol Kalisz százados, Józef Kwilecki százados az erdélyi lengyel légió tagjaiként estek fogságba, Marian Kalisz főhadnagy 1849 tavaszán a szepességi harcokban tüntette ki magát. Valamennyien Orosz-Lengyelországból származtak. Ők büntetésüket a zamości erőd börtönében, illetve Varsóban töltötték le.⁵

Az osztrák fél a valószínűleg 1849 őszén Galíciában elfogott Antoni Piotrowski honvéd ezredest mint orosz alattvalót ugyancsak kiadta az oroszoknak. Piotrowski még a lengyel–litván állam felosztása előtt 1782-ben született Volhíniában, tehát az Orosz Birodalomba a felosztás után bekebelezett egyik nyugati kormányzóság területén. Kiadatása után a kielcei hadbíróság 1850-ben halálra ítélte, de kivégzése előtt a börtönben elhunyt.⁶

De név szerint ismerünk-e olyan lengyeleket, akiket a magyar szabadságharcot követően mint az orosz állam alattvalóit száműztek Szibériába?

Wiktorina Śliwowska lengyel történész, számos kötet és tanulmány szerzője a lengyel függetlenségi mozgalmak szereplőinek sorsát kutatja. Azokéit is, akik a lengyel–litván állam 1795-ös végleges felosztásával az Orosz Birodalomba bekebelezett és kormányzóságokba szervezett területekről vagy pedig a bécsi kongresszus döntése alapján az orosz cár jogára alatt létrejött Lengyel Királyságból származtak, és akiket a Lengyelország helyreállításáért kirobbant fegyveres küzdelmek leverését, illetve összeesküvések felszámolását követő megtorlás száműzetéssel sújtott, és akiknek száma az 1863–1864-es, ún. januári felkelés leverésével, amikor tömegessé vált a deportálás, több tízezer lehetett.

Szibéria a lengyel történelem szerves része, földrajzi fogalomnál sokkal szélesebb körű jelentése van. (A száműzetés azonban nemcsak szibériai, hanem az Orosz Birodalom más, távoli, de az Urálon inneni kormányzóságaiba történt „kényszerlakhelyet” is jelentett.) A száműzöttek sorsa változatos volt. A büntetés legkegyetlenebb időszaka sokszor a száműzetés helyére vezető, több ezer kilométeres út volt, aminek egy részét hajóval, kocsival (az 1863-asok esetében vasúton is), nagyobb részét azonban gyalog, esetenként köztörvényes bűnözőkkel egymáshoz láncolva, a viszontagságos időjárást, a kemény hideget, a menetet kísérő kozákok brutalitását elviselve, nyomorúságos szálláshelyeken éjszakázva kellett megtenni.

Maga az ítélet lehetett bányákban, üzemekben, erődökben, nehéz vasban végzendő kényszermunka, de lehetett valóban „csak” kényszerlakhely is. Ez utóbbi esetben a politikai foglyok korlátozott jogú telepesként – és bár hatósági felügyelettel –, akár álláshoz is juthattak a helyi „elit” családjainál, idegen nyelvre, zenére, rajzra taníthatták azok gyermekeit, családtagjaikat, vagy orvosi, gyógyszerészi munkával, de akár valamiféle kis üzem, majorság működtetésével tarthatták el magukat. Még az is előfordult, hogy a helyi hatóságok irodáiban dolgoztak. Mindez segítette az elítéltek túlélését a zord éghajlat és primitív körülmények ellenére is. A képzett emberek tudását hasznosították, az írni-olvasni nem tudó, al-

sőbb néposztályokból származó foglyok élete viszont nehezebb volt. Az ítéleteket sok esetben enyhítették, rövidítették (szökési kísérlet esetében meghosszabbították), de főként az egymást követő cári amnesztiáknak köszönhetően (Śliwowska pl. kilenc cári amnesztiát sorol fel az 1863-as elítéltekre vonatkozóan⁷), lehetett a hazatérésben reménykedni. A hazatérők pedig hírt hozhattak az ott maradottakról, az elhunytakról. Minket most a szerzőnek a 19. század első felében száműzöttek életrajzát feldolgozó lexikona érdekel, amely kb. 2500 életrajzi szócikket tartalmaz, de mintegy 3500 száműzött nevét közli. A záró évszáma 1856, amikor II. Sándor cár koronázása alkalmából első amnesztiarendeletét kiadta. A magyar szabadságharcban részt vett orosz-lengyelországi lengyelek ebben a lexikonban szerepelnek.⁸

A botrányairól elhíresült Henryk Ludwik Rembowski honvéd ezredes 1849. szeptember 7-én esett osztrák fogságba. Hogy kiadatását elkerülje, osztrák alattvalónak állította be magát. Az alapos vizsgálat kiderítette róla, hogy orosz alattvaló, így adták át az oroszoknak 1850 nyarán. A varsói Citadellában ülésező bíróság nyolcvényi szibériai nehéz munkára ítélte 1854 végén, a rá vonatkozóan feltárt utolsó adat szerint fél év múlva a büntetés idejét felére csökkentették.⁹

Franciszek Wardyński az orosz hadsereg murmanszki gyalogezredének közkatónajaként dezertált 1848-ban, tehát még a magyarországi fegyveres beavatkozás előtt, és belépett a „forradalmi magyar hadseregbe”. 1849-ben vagy orosz fogságba esett, vagy az osztrákok szolgáltatták ki, majd a varsói Citadellában lefolytatott vizsgálat eredményeként „mint háborús dezertőrt” hadbírószám elé állították. 1852-ben a kelet-szibériai nyercsinszki bányákban végzendő nehéz munkára ítélték. (Nyercsinszk közelében ezüst-, ólom-, ónérc- és aranybányák voltak.) 1855-ben büntetésének idejét egyharmadára csökkentették, de mivel a következő évben szökést kísérelt meg, büntetését meghosszabbították. 1859-től telepeseként élt, 1861-től Csitában. Szibériát csak 1879-ben hagyhatta el, amikor teljes jogú polgárként térhetett haza.¹⁰

Mit bizonyítanak a magyar szabadságharcban részt vett, majd 1849-ben és az azt követő években Szibériába száműzöttekre vonatkozó adatok? Azt, hogy orosz alattvalókról van szó. Olyanokról, akiknek családja vagy ők maguk a lengyel-litván állam 1795-ös felszámolásával az Orosz Birodalom nyugati kormányzóságaiából vagy pedig a Lengyel Királyságból szöktek (esetleg nyugat-európai emigránsként érkeztek) Magyarországra. Ha osztrák fogságba estek, őket szolgáltatták ki az oroszoknak. Voltak közöttük olyanok is, akik kimenekültek vagy bujkáltak, de előbb-utóbb elfogták és hadbírószám elé állították őket.

2012-ben Moszkvában, az Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltárban, a hadügyminisztérium iratanyagában azonban rábukkantam egy iratcsomóra, amelyik egy volt császári-királyi tiszt, tehát osztrák alattvaló oroszországi fogságáról tudósított. Az illető a lengyel származású Stanisław Jan Szydłowski, címzetes honvéd százados, aki a brassói fellelgyvár térparancsnokaként adta meg magát az Erdélybe betörő orosz csa-

patoknak 1849. június 22-én. Hogy került az Orosz Birodalomba Szydłowski? Története megcáfolja-e az előbbi állításunkat?

Szydłowski rögtön a kapitulációt követően eltűnt. A lábra kapott szóbeszédet Kővári László örökítette meg, aki 1861-ben adta ki Erdély 1848–49-es történetét feldolgozó munkáját: „Brassó nem volt fedezve, csak is a város előtt emelkedő fellegvár tartá magát. Egy lengyel menekült, Szydlovszki őrnagy védelmezte azt 200 emberrel és 6 ágyuval. A muszkák felkérték, s mert ellenkező választ kaptak, ágyukkal körülfogák, lövetni kezdék, s másnap, június 21. reggel 5 órakor a fellegvár is elesett. Parancsnoka, nehogy lengyel létére muszka kézbe kerüljön, magát főbe lőtte.”¹¹

Az Erdélyt bejáró Orbán Balázs az öngyilkosságot már az 1870-es évek elején cáfolta. Orbán több információt gyűjtött össze a fellegvár védelméről és „az osztrákoktól átjött” Szydłowski eközben tanúsított magatartásáról. További sorsáról nem tudott meg semmit. „Szydlovszki korántsem volt olyan bátor, mint némelyek állíták, s nem is lőtte főbe magát, mint Kővári írja, a fellegvár átadásakor. Egyáltalában ő semmi szerepet nem játszott. Ahogy a fellegvár ostroma 21-én kezdetét vette, ő hirtelen beteg lett, a casamatákba vonult vissza, s a fellegvár védelmében legcsekélyebb részt sem véve, csak a feladásakor jött ki, s adta át a muszkáknak fegyverét. Mentségül hozván fel, hogy azért lépett át a magyarokhoz, hogy Brassót s a császár népét megmentse és kímélje. Ez okon őt nem is zárták a többi foglyokhoz, s a magyar foglyokon elkövetett kíméletlen, kegyetlen bánásmódtól mentesítve is volt. Hogy azután mi történt vele, nem tudom.”¹²

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1894. évfolyamának 16. számában *Szidlovszky őrnagy* címmel Koós Ferenc tollából jelent meg „egy kis helyreigazítás”. Eszerint Szydłowski fia, Viktor 1878-ban egy Kővári-kötetbe a következőket jegyezte be: „Szidlovszky nem lengyel menekült, hanem a 11. székely huszárezredben, mint kapitány 1815–38-ig szolgált, 1848-ig nyugalmazva volt, és nem lőtte magát főbe, hanem lengyel nevével fogva Lüders muszka tábornok által titokban muszkaországba küldetett, honnan purificatioja után visszaadatott Ausztriának, és itt várfogságra ítéltetett. Ezen büntetését Károly Fehérvárt kiállotta. 1863-ban meghalt Borbándon.”¹³

A legendák azonban szívósak. Gracza György a szabadságharcról írott művének 1898-ban megjelent 5. kötetében a „brassói fellegvár hős védőjének, Sydlovszki Jánosnak” az öngyilkosságáról szóló történetet ismételte meg.¹⁴

A vallomásait, a tőle elkobzott papírokat és az orosz hatóságok rá vonatkozó intézkedéseit tartalmazó orosz iratcsomó címéből az derül ki, hogy Szydłowskit azért vitték el Oroszországba, mert fogságba esésekor úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik.¹⁵ Fogságának története az iratok alapján a következőképpen rekonstruálható. Miután a helyőrség a brassói fellegvárat feladta, tagjait az oroszok hadifoglyokként a kaszárnyában gyűjtötték össze, neki azonban meg kellett mutatnia a vár belsejét, és tájékoztatást kellett adnia az

ottani készletekről. Az oroszok emberségesen bántak vele, ő pedig az élelmet szétesztotta katonáiknak. Június 24-ig a várban volt, aztán a sebesült Kiss Sándorral együtt egy tíz főből álló kozák konvoj és három lovas zsandár őrizetében elindították őket Bukarestbe. Ott el kellett válnia Kiss Sándortól, akit kórházba vittek, ő pedig két zsandárral útra kelt Oroszország felé. Havasalföldet elhagyva Moldván keresztül június 30-án érkeztek meg az orosz határhoz, vagyis Besszarábiába. Átkelve a határfolyón, a Pruton, öt tíz napra a leovói veszteglőházba¹⁶ zárták. Kis Sándornak innen írt levele azt mutatja, hogy tele volt a jövőjét illetően bizakodással. Szólt az oroszoknak arról a szándékáról, hogy beállna katonai szolgálatra hozzájuk. Tervének, mint írja, örültek, mert „a jelenlegi helyzetben mindenkit örömmel fogadnak, aki hasznos lehet”, és az illetőt képességének megfelelően alkalmazzák.

Egy másik, brassói barátjának írt levele elbizonytalanodásáról tanúskodik. Nem győzi dicsérni orosz fogvatartóinak irányában tanúsított emberségét, de mivel a levelet Brassóba szándékozik küldeni, azt bizonygatja, megmaradt az uralkodó hűségén, s a vár parancsnokságát azért tartotta csak meg, hogy a várost megvédje a pusztítástól: „Nem az én bűnöm, hogy a várból lőttek az oroszokra, [...]”. Azt írja, be fogja bizonyítani ártatlanságát, vagy megpróbál Oroszországban elhelyezkedni: „Hiszen nem én voltam az egyetlen, aki meghajolt a körülmények ereje előtt, így tett a többi tiszt is, és így tett Erdély egész lakossága, hol az egyik, hol a másik oldalra álltak, hogy mentsék életüket és vagyonukat, mégis én vagyok az egyetlen, akit anélkül ítélnék el, hogy egyáltalán meghallgatnának”.

A vesztegzár lejártával együtt azonban reményei szertefoszlottak. A két levél természetesen nem jutott el a címzettekhez. Irományait elkobozták tőle, őt pedig fogolyként küldték tovább az izmaili várba.

Pavel Ivanovics Fjodorov vezérőrnagy, Novorosszija és Besszarábia főkormányzója július 14-én azzal a kérdéssel fordul Alekszandr Ivanovics Csernisov herceghez, a hadügyminiszterhez, mit tegyen az Erdélyben elfogott orosz alattvalóval, Stanisław Szydłowski-val? Alekszandr Nyikolajevics Lüders tábornok, az Erdélybe benyomult orosz V. hadtest csapatainak parancsnoka küldte hozzá azzal, hogy a fogoly a brassói vár parancsnoka volt, s fogságba esésekor azt állította, Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik. A hadügyminiszter úgy rendelkezett, hogy Szydłowskit mint külföldön elfogott orosz alattvalót ki kell hallgatni, majd egyelőre a kijevi vagy a bobrujszki¹⁷ várba küldendő és egy büntetőszázadba osztandó be. Csernisov tájékoztatta az uralkodót a fogolyról, akit a cár parancsára végül szigorú őrizet alatt Kijevbe szállítottak tovább.

Már Kijevben volt, mire a hadügyminiszter Szentpéterváron megkapta a főkormányzótól azt a jelentést, amelynek mellékletében ott voltak a Szydłowskitól elkobzott iratok és augusztus 21-i izmaili kihallgatásának szövege. És amelyekből kiderült, hogy Szydłowski nem orosz alattvaló! Legalábbis minden valószínűség szerint nem az. Ugyanis azt vallotta, hogy őt korábban nem hallgatták ki egyszer sem, és ő soha nem állította magáról azt, hogy a nyugati kormányzóságok egyikéből származik. Mint

elmondta, szülei valóban a Lengyel Királyságból származnak, de hogy pontosan melyik helységről, azt nem tudja. Apja Kościuszko parancsnoksága alatt szolgált, de 1792-ben vagy 1793-ban elhagyta Lengyelországot, és feleségével Franciaországban telepedett le, ahol katonai szolgálatba lépett, és 1805-ben az itáliai hadjáratban elesett. Ő 1796-ban, tehát már Franciaországban született, de hogy pontosan hol, nem tudja. Apja halála után anyja Lembergbe költözött, ahol ő a piaristáknál kezdte meg tanulmányait. Amikor 1812-ben a francia hadsereg felvonult Oroszország határaihoz, Siedlcébe¹⁸ ment, hogy belépjen a lengyel légióba. Mivel túl fiatal volt, elutasították. Közben itt egy francia altisztól lovagolni és vívni tanult. Az Oroszországból visszavonult osztrák segélyhadakkal együtt érkezett vissza Lembergbe. 1814-ben belépett a Savoyai Jenő nevét viselő 5. dragonyosezredbe közvitéztként. 1815-ben tizedes, 1818-ban őrmester, 1824-ben pedig alhadnagy lett. 1830-ban ezredet cserélt gróf Kálnoky György alhadnaggal, így került a székely huszárezredbe, ahol 1832-ben hadnaggyá, 1836-ban pedig kapitánnyá léptették elő. A szolgálat során többször megsérült, ezért 1838-ban évi 400 forint nyugellátás folyósításával elbocsátották. Brassóban telepedett le. 1848 októberében Anton Puchner cs. kir. altábornagy Erdélyben kihirdette az ostromállapotot, és minden nyugalmazott törzs- és főtisztet felhívott, hogy jelentkezék szolgálatra. Ő arra kapott parancsot, hogy egy 3000 fős csapat élén a brassói kerület határán előrsi láncot fenntartva kísérelje figyelemmel a székelyek mozgását. Amikor megromlott egészsége miatt ezt a feladatot már nem tudta tovább ellátni, december 16-án a brassói fellegrár parancsnokává nevezték ki. Többször próbált lemondani a parancsnoki posztról, de lemondását nem fogadták el. A Brassóba 1849. március 20-án egy kb. 4000 főt számláló csapat élén bevonuló Bem választás elé állította: vagy hadifogság vár rá, vagy marad a vár parancsnoka. Aggódva megélhetése miatt, és megfontolva azt, hogy kényszerűségből valamennyi hozzá hasonló bajtársa elfogadta Bem ajánlatát, a vár parancsnoka maradt. Hangsúlyozza, hogy 1814-től osztrák katonai szolgálatban állt, sem Oroszországgal, sem a Lengyel Királysággal soha semmiféle kapcsolatban nem volt és most sincs. A szolgálatára vonatkozó állításait bizonyítani tudják az osztrák katonai és a brassói helyi hatóságok. Vallomásának végén beszámolt még egy Európa teljes átalakítását felvázoló tervszövegről is, amelyet Bemtől június 8-án Brassóban hallott, és amelyet Kossuth és hívei terveként jegyzett le. A tervet csupán a képzelet játéka tartotta, de azért vethette papírra, hogy szolgálatkészségét bizonyítsa. Célját nem érte el. A hadügyminiszter úgy ítélte meg, hogy Szydłowski igen fontos bűnöző, ezért őrizetének szigorítására adott parancsot, az ügy iratait pedig a cár elé terjesztette. Előterjesztéséhez mellékelte azoknak a Moldvában és Havasalföldön 1848-ban fogságba esett galíciai lengyeleknek a listáját is, akiknek kiadatását mint osztrák alattvalóként Bécs sürgette. Úgy vélte ugyanis, Szydłowski ügye, ha bebizonyosodik, hogy az osztrák uralkodó alattvalója, hasonló elbírálás alá eshet majd az övével. A cár arra adott utasítást, hogy az osztrák hatóságokkal, valamint Lüders tábornokkal ellenőriztetni kell Szydłowski vallomásának valóságtartalmát.

Karl Vasziljevics Nesselrode kancellárnak, az orosz külügyminiszternek a megkeresésére a szentpétervári osztrák követség titkára azt válaszolta, hogy bebizonyosodott: Szydłowski osztrák alattvaló. Ellenőrizték az adatokat, a fogoly valóban a székely huszárezred másodkapitányaként szolgált, ezért az osztrák kormány kiadatását kéri, mert hadbírótság elé kívánja állítani. Az osztrák választ az orosz külügyminisztérium közölte a hadügyminiszterrel azzal, hogy az osztrákokkal 1849. június 10-én kötött egyezmény 31. pontja értelmében gondoskodják a fogoly kiadatásáról.

Szydłowskinak mint osztrák alattvalónak a kiadatását célzó procedúra 1849. október közepén kezdődött. Csernisov hadügyminiszter átküldte a külügyminiszternek Szydłowski iratainak a veszteglőházban papírra vetett nyolclapnyi eredeti példányát azzal, hogy a cár parancsa értelmében adja át őket az osztrák félnek, nyilván mint olyan dokumentumokat, amelyek a fogolyra váró hadbírósnál eljárás során igencsak hasznosak lehetnek. Nesselrode kancellár rögtön tájékoztatta Karl von Buol-Schauenstein szentpétervári osztrák követet a kijevi várban őrzött osztrák alattvaló kiadatásáról, és továbbította neki Szydłowski eredeti iratait. A hadügyminiszter október 14-én arról is rendelkezett, hogy Kijev katonai kormányzója küldje Szydłowskit Kijevből, ugyanúgy, ahogy az osztrákoknak már átadott, említett galíciai lengyelekkel történt, a hotyini erődbe.¹⁹ Szydłowskit a novoszelicai²⁰ vámházánál 1849. október 31-én adták át az osztrák félnek.

A varsói Régi Iratok Levéltárában a korszakra vonatkozóan őriznek iratanyagot a lemergi cs. kir. hatóságoktól. A politikai foglyok adatait őrző protokollum szerint a lengyel nemzetiségű, állítólag Franciaországban született Szydłowskit 1849. november 1-jén vették át az osztrák hatóságok, és Nagyszebenbe irányították. A vád ellene felségárulás.²¹ A császári hadbírótság Nagyszebenben 1850 júliusában először hat év, majd ugyanez év október 26-án az ítéletet enyhítve két év várfogságra ítélte, amelyet Gyulafehérváron töltött le.²² Mivel a nagyszebeni hadbírótság iratai elvesztek, nem lehet megtudni, hogy az Oroszországból elküldött dokumentumokat felhasználták-e az ellene lefolytatott eljárás során.

Amikor Szydłowskit az oroszok átadták az osztrákoknak, Kiss Sándor honvéd ezredes már nem élt. Őt hamarabb adták át az osztrák hatóságoknak, és átadása után a bukovinai Csernovicban, tehát már osztrák területen, valószínűleg öngyilkos lett.

Hányatott sorsú lengyelünk, mint fiától tudjuk, a Gyulafehérvár közelében fekvő Borbándon hunyt el 1863-ban.²³ Annak a városnak a közelében, ahol a magyar szabadságharcban akarva, nem akarva, de mégis vállalt szerepe miatt a rá kiszabott börtönbüntetést letöltötte.

Szydłowski esete (és a vele együtt említett, az orosz hadsereg által megszállt Havasalföldön és Moldvában letartóztatott galíciai lengyelek sorsa) tehát nem cáfolja, hanem ismét éppen azt bizonyítja, hogy az oroszok az osztrák alattvalókat visszaadták az osztrákoknak, vagyis betartották a többször említett 1849. június 10-i egyezményt. Azt is mutatja, hogy az orosz hatóságok rendkívül körültekintően ellenőrizték a fogoly vallomásának valóságtartalmát. Szydłowski először abban bízott, hogy

enyhébb büntetést kaphat, vagy akár meg is úszhatja azt, ha orosz alattvalónak adja ki magát, mintha volt császári-királyi tisztként felségárulásért állítják hadbírótság elé. Amikor kiderült, hogy akár Szibériába is kerülhet, azon volt, hogy bizonyítsa az ellenkezőjét. Azt hazudta, hogy Franciaországban született, holott dragonyosezredének, valamint a székelly huszárezrednek a bécsi Kriegsarchivban őrzött iratai szerinti születési helyéül 1796-ban Szydłówt adta meg, amikor szolgálatra jelentkezett.²⁴ Szydłów 1795-ben, Lengyelország harmadik, teljes felosztásával osztrák fennhatóság alá került, 1809-ben a két évvel korábban Napóleon protektorátusával létrehozott Varsói Hercegség része lett, annak felszámolását követően, 1815-től azonban Oroszországhoz tartozott. Szydłowskiak tehát nem volt célszerű születési helyére a figyelmet ráirányítania.²⁵

Moszkvai és szentpétervári levéltári kutatásaim során Szydłowskira mint osztrák alattvalóként Oroszországba elhurcolt egyetlen hadifogolyra találtam rá. Azért hurcolták el, mert orosz alattvalónak adta ki magát. Ő lengyel anyanyelvű lévén állíthatta magáról azt, hogy I. Miklós alattvalója. Petőfi, ha akarta volna, ezt akkor sem tehetné volna meg. De hogy akarta volna, józan ésszel aligha elképzelhető.

A pislákoló reményt, hogy esetleg Petőfi nem halt meg Segesvárnál, hamisnak bizonyuló tanúk 1849-et követően többször próbálták élesztetni, de lángra az 1877. június 3-án megjelent sajtóhír lobbantotta. Eszerint valóban jelentkezett egy olyan tanú, aki azt állította, hogy szibériai száműzetése idején találkozott a költővel. A közvéleményt, amely szinte áhítozott erre a szenzációs hírre, megrázta a Manasses Dániel nevet használó egykori fogoly előadása. Hamar kiderült ugyan, hogy az illető a nagyváradi börtönt megjárt, írni-olvasni nem tudó köztörvényes bűnöző, de addigra a magyar politikai életet annyira felkavarta az ügy, hogy június 14-én sor került a belügyminiszter, Tisza Kálmán parlamenti interpellálására is: mi tett a kormány annak érdekében, hogy kiderítse, igaz-e a hír, s hogy „a nép jog ily durva és kegyetlen megsértése kellelőleg megtorolhassék”?²⁶ Az orosz-török háború miatti felfokozott közhangulatot a sajtó híradásai tovább korbácsolták. „Hazánk érdeklődése a török s ellenszenve az orosz iránt, természetes talaj volt arra, hogy elhiggyünk akárminő képtelen mesét az orosz rovására, s hátha még ez a mese nem is volt oly képtelen” – fogalmaz Ferenczi Zoltán Petőfi eltűnésének irodalmát feldolgozó munkájában. De mese volt, s a képtelenségek cáfolata meg is történt. A gátlástalan hazudozót Gyarmathy Miklós Kolozs megyei alispán Kolozsváron, a nagyközönség előtt leplezte le. A leleplezés visszhangja azonban messze elmaradt attól, amit maga a hír keltett.²⁷

Számunkra ebből a botránykrónikából egy olyan tanúnak a vallomása vagy inkább személye érdekes, aki száműzöttként valóban éveket töltött Szibériában. Az illető neve egyes sajtóhírek alapján Mirniczky (Mierniczky) Ádám, mások szerint Antal. 1849-ben a magyarországi lengyel légió tisztjeként harcolt, de nem ekkor, hanem az 1863-as januári felkelés idején esett orosz fogságba. Mint mondta, „a szibériai foglyok nyolc-tíz mérföldnyi távolságban is meglátogathatták egymást, a honfi-

társak rendszeresen megismerkedhettek, s küldhettek haza is leveleket, ha azokat a rendőrség elolvassa”. Szerinte, ha a költő Szibériában lett volna, lehetetlen, hogy ne tudtak volna róla, hiszen nagy lengyelbarát volt.²⁸

A Petőfi Társaság 1877. június 10-ei nyilvános ülése után meghallgatta Mierniczkyt. „Vallomása szerint az 1863-iki lengyel fölkeléskor orosz fogságba esett, és 5 évet töltött Szibériában, de Petőfiről sohasem hallott ottléte alatt. Azt tartja, hogy az egész hit koholmány. A szibériai foglyok írhatnak levelet, s ha Petőfi élne, bizonyosan lelt volna módot sorsáról valakit értesíteni. Különben is Petőfit mint magyar honvédet, ki Ausztria ellen küzdött, az orosz kormány kiadta volna Ausztriának” – számolt be róla a Petőfi Társaság közlönye június 17-ei számában.²⁹

Ma már sokat tudunk a lengyel tanú személyéről. Antoni Miernickiről (Merniacki), a lengyel légió hadnagyáról van szó, aki a szabadságharc leverése után kimenekült az Oszmán Birodalomba, majd Franciaországban telepedett le. Később hazatért Galíciába, az 1863-as orosz-lengyelországi felkelés kitörése után átszökött a határon. és kapitányi rangban egy felkelő csapat lovasságának parancsnoka volt. Miután fogságba esett, a radomi hadbíróóság tíz év szibériai kényszermunkára ítélte. Dolgozott a nyercsinszki és klicskai bányákban. 1868 végén térhetett haza. A Manasses-ügy idején Pesten lakott, francia nyelvet tanított. 1870-ben ő volt a svájci rapperswili Lengyel Nemzeti Múzeum igazgatója. Később Franciaországban élt.³⁰

Miernicki galíciai lengyelként az Orosz Birodalom területén fegyverrel a kezében harcolt a lengyel állam helyreállításáért 1863-ban kirobbant felkelésben. Így az orosz hadbíróóság számos olyan, fogságba esett társával együtt ítélte el, akik ugyancsak az Osztrák Császárságból vagy máshonnan külföldről szöktek át az orosz állam területére. Szibériai fogságáról hiteles beszámolót adott.

Azok között azonban, akik Ferenc József alattvalóiként főként Galicián át szökve vettek részt a felkelésben, nemcsak galíciai lengyelek voltak, hanem akadtak magyarok is. A legismertebb közülük a polihisztor tudós, Hermann Ottó volt, aki elkerülte a fogságot. De több magyar önkéntes orosz fogságba esett, hosszabb-rövidebb börtönbüntetést szenvedett, és volt, akit szibériai száműzetéssel sújtott az orosz hadbíróóság. Ismert közülük az 1868-ban hazatért battonyai születésű Bányász Márton, akiről hazatérése kapcsán a korabeli sajtó több cikket is megjelentetett,³¹ és akinek *Egy magyar rab Szibériában* címmel kis kötetben megjelent a visszaemlékezése Pesten 1870-ben. De vajon mennyire színezte ki kalandjait, névcseréje megtörténhetett-e, azonosíthatók-e lengyel harcostársai, majd azok, akikkel szibériai rabságát töltötte? Igen a válasz. Az általa leírtak megállják a helyüket, névcseréje megtörtént, visszaemlékezésének szereplői a lengyel szakirodalom segítségével jól azonosíthatók, csakúgy, mint az általa közölt helynevek és dátumok is.³²

Megemlítjük még a háromszéki Rétyen 1824-ben született kalandos életű Székely Lajos volt 1848-as honvéd századost is, aki 1862-ben tagja volt az olaszországi magyar légiónak. Az 1863-as lengyel felkelés önkénteseként sebesülten esett orosz fogságba, és öt évet töltött Szibériában. 1869. április 13-án, pár hónappal hazatérése után támogatásért folyamo-

dott a hadügyminisztériumhoz, mert ahogy fogalmaz, „míg észak jegei között élő hullaként el valék temetve, azalatt itthon kis vagyonom tönkrement, most minden kereset és jövedelem nélkül kell tengetni élttem”. A Honvédegségélyezési Alap már beszüntette működését, de Székely kérésére meghallgatásra talált, és 300 forint segélyben részesült.³³

A lengyel történelemsznek, Magdalena Micińskának 2004-ben jelent meg Varsóban az a biográfiai lexikonja, amely csaknem kétezer, a Habsburg Monarchia területéről Orosz-Lengyelországba szökött, fogságba esett, majd Orosz Birodalom belsejébe elrendelt száműzetésre ítélt személynek az életrajzát tartalmazza.³⁴ A kétezerből száz körüli azoknak a száma, akik nem galíciai lengyelek voltak. Ennek a mintegy száz önkéntesnek Micińska szerint csaknem a fele, negyvenheten magyarok. A többiek között találunk cseheket, morvákat, szlovákokat, osztrákokokat, de négy olaszt is. A szerző csaknem kilencszáz oldalas munkájában orosz, ukrán, lengyel levéltárak irataira, kéziratok és nyomtatásban megjelent visszaemlékezésekre, a korabeli lengyel sajtóra és gazdag szakirodalomra támaszkodik. Bányász Mártonról orosz levéltári dokumentumok alapján, Székely Lajosról lengyel, orosz levéltári iratok, valamint lengyel szakirodalom alapján írta a szócikket.³⁵ Vagyis osztrák és magyar levéltári anyagot, sajtót, szakirodalmat nem használt. Így bizonyos adatai kiegészíthetők, javíthatók. Pl. Napravszyk Pált szlovák nemzetiségűként azonosítja (az orosz és lengyel források mellett felhasznált egy szlovák tanulmányt is),³⁶ születési helyeként torzított névformát ad meg. A korabeli magyar újságokból tudható, hogy Tállyán született, eperjesi diák volt, és Tállya község már 1867-ben Ferenc József közbenjárását kérte kiszabadítása érdekében. 1868-ban haza is tért.³⁷ Bányászról pedig ezeknek az orosz adatoknak az alapján nem derül ki magyar volta, csak az, hogy osztrák alattvaló, és az, hogy vezetéknévét illetően sikerült félrevezetnie az orosz hatóságokat. Vagyis a lexikonban szereplő magyarok száma máris több negyvenhétnél.

A fentiekben a folyóirat adta keretek között néhány kiemelt példával arra mutattunk rá, hogy a szibériai száműzések magyar vonatkozásainak feltárásához a magától értetődő orosz mellett elengedhetetlenek a lengyel források. A lengyel állam felosztása után a függetlenségi mozgalmak, fegyveres felkelések leverése után az orosz hadbíróóságok tömegével ítélték el a „lábadókat” szibériai kényszermunkára. Az orosz joghatóság először csak az Orosz Birodalomba közvetlenül bekebelezett nyugati kormányzóságok alattvalóira terjedt ki, az 1830–31-es szabadságharc leverése után azonban a Lengyel Királyság birodalmon belüli alkotmányos önállóságát felszámolva annak lakóira is vonatkozott. Igen gazdag a Szibériával foglalkozó lengyel szakirodalom, amely, főként az utóbbi évtizedekben már oroszországi levéltári kutatások eredményeit is hasznosítja, de sorra jelentek és jelennek meg a száműzöttek visszaemlékezései is. Mivel a 19. század lengyel és magyar függetlenségi, illetve alkotmányos törekvéseinek a szereplői közül sokan személyesen is ismerték egymást, rokonszenvvel kísérték figyelemmel a másik nemzet mozgalmait, és köl-

csönösen részt vettek a fegyveres küzdelmekben, a megtorlásban is sors társak voltak. Mindez nem is szorul különösebb bizonyításra. Mint ahogy az sem, hogy ha 1849-ben Szibériába osztrák alattvalókat, magyar hadifoglyokat hurcoltak volna ki az oroszok, akkor ennek nyoma maradt volna a lengyel forrásokban is. Ugyanúgy, ahogy nyomuk maradt az 1863–1864-es lengyel felkelés szibériai száműzetésre ítélt magyar önkénteseinek, akik részben II. Sándor cár amnesztiarendeleleteinek köszönhetően, részben az osztrák és magyar hatóságok közbenjárása eredményeként térhettek haza. És ez utóbbiak hazatérésük után ugyancsak beszámoltak volna arról, ha ott 1849-es magyar száműzöttekkel találkoztak volna. De nem számoltak be ilyesmiről.

Mint Wiktorina Śliwowska hangsúlyozza, a 19. századi orosz államnak nem volt célja éhezéssel és embertelen körülményekkel a foglyok fizikai megsemmisítése, nem kényszerítették őket erőn feletti munkára. Célja a lengyel lázadóknak a társadalomból történő kiemelése, ezzel befolyásuk megszüntetése volt. És persze a hatalmas szibériai területek kolonizációja. A száműzöttek nagy részének előbb-utóbb engedélyezték a hazatérést. Tehát a „cári Gulag” fogalom nem használható büntetési gyakorlataira. Ez az orosz állam „autokratikus monarchia volt, de nem volt benne semmi közös a totalitáriánus rendszerrel”.³⁸ Szinte nincs olyan magyar család azonban, amely ne szenvedte volna meg, hogy valamelyik tagját vagy valakit a baráti, ismerősi köréből elvitték a Szovjetunió légereibe hadifogolyként vagy akár civilként is málenkij robotra. Ez a társadalom közvetlen tapasztalata. A fentiekben leírtak azt mutatják, hogy mára, köszönhetően lengyel, orosz és magyar szakemberek kutatási eredményeinek, sokkal többet tudunk a 19. századi szibériai száműzöttek világáról, mint elődeink.³⁹ Az új kutatások eredményei azonban nem változtatták meg azt, amit eddig is tudtunk: Petőfit és a magyar hadifoglyokat 1849-ben nem hurcolták el az oroszok magukkal.⁴⁰ Mint ahogy az sem új eredmény, hogy tudjuk: az 1863-as Orosz-Lengyelországban kitört lengyel felkelés magyar önkéntesei közül többeket sújtottak az orosz hadbíróóságok szibériai száműzetéssel. A feltárt, főként levéltári iratok viszont sok izgalmas részlettel gazdagították tudásunkat.

A szibériai Petőfi hamis mítoszát népszerűsítő felületes, újságcikk szintű közleményeknek azonban még az utóbbi időben is lelkes hívei akadtak a magyar értelmiség köreiből. Sőt többen örvendeztek a Petőfi-nek tulajdonított orosz nyelvű versfaragványoknak is.

Különös, hogy a barguzini „sírások” és követőik egy anyanyelvét, hitét, elveit és hazáját megtagadó, családját leváltó, velük minden kapcsolat lehetőségétől elzárkózó Petőfit kívántak elének példaképnek állítani. A lengyel száműzöttek között kevés olyant találunk, aki minden szempontból így eloroszosodott volna. A „szibirakká”, szibériaiává vált költőről terjesztett, minden alapot nélkülöző mítosz méltatlan szelleméhez és ellenkezik életművének üzenetével is.

Laco Zrubec szlovák író (1931–2011) a barguzini kutatások „eredményein” felbuzdulva *Zomrel dva razy* (Aki kétszer halt meg) címmel, *Petrovič–Petőfi* alcímmel⁴¹ megírta Petőfi élettörténetét. A könyv borítóján

az elhalálozás dátumaként 1849 és 1856 is szerepel. A termékeny szerző elsősorban a tényirodalom művelőjeként ismert, több mint harminc kötete jelent meg.

Zrubec „dokumentumregénynek” látszó művében, amikor a költő Segesvárnál fogságba esik, a kozákoknak kijelenti, hogy ő nem magyar.⁴² Magát a foglyok névjegyzékébe Alekszander Sztjepanovics Petrovics-ként véteti föl, és anyanyelvén beszél az oroszokkal.⁴³ A szlovák író azt mutatja be, hogy a költő, mintegy a tékozló fiúként hogyan tér vissza szláv gyökereihez.”⁴⁴ Orosz felesége, Natasa, férje 1856-ban bekövetkezett halála után – ellentétben Szendrey Júliával – nem megy férjhez, egész életét Alekszander Petrovics emlékének szenteli, fia pedig tanulmányait követően a cári hadseregben lovassági tisztként szolgál.⁴⁵

Laco Zrubec Petőfi-életrajzával a barguzini hamis mítosz népszerűsítői munkálkodásuk eredményeként tehát a maguk számára sem várt, kétes „sikert” értek el.

■ JEGYZETEK

1. A konvenció szövegét ld: F. F. Martens: *Recueil de Traités et Conventions – Марпенс, Ф.*: Собрание трактатов и конвенций заключенных Россиею с иностранными державами. IV. Трактаты с Австриею 1815–1878. Санктпетербург. 1878. A konvenció a 146. szám alatt jelent meg. 580–601. Magyar szövegét Hermann Róbert tette közzé az általa szerkesztett *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc* c. kötetben, (Nemzet és Emlékezet sorozat) Bp., 2022. 731–744.
2. Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. I–III. Genf, 1865, III. 133. Horváth közlését vette át később a szakirodalom. A kérdést tisztázta Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Bp., 2009. 19–20. és 124–125. (66. és 67. jegyzet)
3. Kovács István: „Egy a lengyel a magyarral.” *A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei*. Bp., 2014.³ 60.
4. Idézi Kovács István: „...Mindvégig veletek voltunk.” *Lengyelek a magyar szabadságharcban* c. monográfiájában. Bp., 1998. 181–182.
5. Kovács István: *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A Szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849*. Bp., 2015. (A továbbiakban: Kovács 2015) 255., 321–322., 406.
6. Kovács 2015. 540–541.; Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. (Negyedik, bővített kiadás) Miskolc, 2015. (A továbbiakban: Bona 2015) II. 471.
7. Wiktoria Śliwowska: *Ucieczki z Sybiru*. Warszawa, 2005. (A továbbiakban: Celiwowska 2005) 40.
8. Wiktoria Śliwowska: *Zesłańcy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX. wieku*. Warszawa, 1998. (A továbbiakban: Śliwowska 1998)
9. Śliwowska 1998. 499–500.; Bona 2015. II. 493.; Kovács 2015. 575–577.
10. Śliwowska 1998. 654.; Kovács 2015. 714–715.
11. Kővári László: *Erdély története 1848–49-ben*. Pest, 1861. 243. (Újrakiadása: Uő: *Erdély 1848–1849-ben*. Sajtó alá rendezte: Somogyi Gréta. Bp., 2014. 209.)
12. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeret szempontból*. I–VI. Bp., 1868–1873. (Reprint I–II. Bp., 1982.) VI 233.
13. Koós Ferenc: *Szydłowszky őrnagy. 1848–1849*. Történelmi Lapok 1994. 16. sz. (A továbbiakban: Koós 1994) 142–143.
14. Gracza György: *Az 1848–1849-iki szabadságharc története*. V. kötet. VIII *A szabadságharc nevezetesebb szereplői*. 1848/49. Csudáknak éve. CD-ROM. 1999, Arcanum Adatbázis Kft.

15. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), фонд 1. (Канцелярия военного министра), опись 1. дело 18393. Рапорт генерал-адъютанта Федорова, губернатора Новороссии и Бессарабии о доставленном из Трансильвании Шидловском: он был начальником кронштадтской цитадели, и по сдаче в плен объявил себя уроженцем одного из западных губ. России. (Fjodorov főhadsegéd, Novorosszija és Besszarábia kormányzója az Erdélyből odaszállított Szydłowskirol, aki a brassói fellegvár parancsnoka volt, és miután fogságba esett, úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik.)
16. Leovo, Leova ma város Moldovában a Prut bal partján. A határon álló veszteglőháznak (karanténnak) egészségügyi rendeltetése volt: az országba érkező idegeneket bizonyos ideig ott tartották, nehogy járványos betegséget hurcoljanak be.
17. Bobrujszk, Babrujszk, ma város Fehéroroszországban.
18. Siedlez, Siedlce 1809–1815 között a Varsói Hercegség területén feküdt, majd a Lengyel Királysághoz került.
19. Hotyin, ma város Ukrajna nyugati részén.
20. Novoszelica, Novoszeljica, ma város Ukrajnában.
21. Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) Terytorialne w³adze wojskowe we Lwowie. Dep. Q, T. 4903. Arrestanten Protocoll über politischen Arrestanten vom 10-ten Jänner 1849. No. 48. A dokumentumra Kovács István talált rá.
22. Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. Bp., 2009. (A továbbiakban: Bona 2009) 433.
23. Koós 1894. 143.
24. Bona 2009. 433.
25. Szydłowski esetéről bővebben: Rosonczy Ildikó: *Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története*. In: *Uő: Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért*. Bp., 2016. 415–443.
26. *Két interpellatio*. Magyar Polgár XI. (1877. június 16.) 17. sz. Reggeli kiadás.
27. Minderről részletesen: Ferenczi Zoltán: *Petőfi eltűnésének irodalma 66–82*. *Petőfi-Könyvtár XXIV. k. Bp.*, 1910. Később az ő összefoglalása alapján ismertette az ügyet a *Petőfi-kutató Dienes András*, majd *Kerényi Ferenc*.
28. *Magyarok Szibériai fogságban és Petőfi*. Vasárnapi Ujság 1877. június 17. 374. és *Mi ujság?* Uo. 380.
29. *A Petőfi-Társaság Lapja*, 1877. január–június (1. kötet, 1–26. sz.) 1877-06-17/25. sz. 399.
30. Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–III. Bp., 1998. II. 486. (Csak a neve szerepel.); Magdalena Micińska: *Galicjanie – Zesłańcy po powstaniu styczniowym. Zesłanie w głąb Cesarstwa Rosyjskiego – Działalność księża Ludwika Ruczki – Powroty*. Warszawa, 2004. (A továbbiakban: Micińska 200.) 520–522.; Kovács 2015. 479.
31. Korabeli sajtótudósítás pl.: *Bányász Márton*. *Szibériai magyar rab*. *Hazánk s a Külföld*. VI. (1870. ápr. 28.) 17. sz. 257–259. (Arcképpel)
32. *Bányász visszaemlékezése megjegyzetelve, bevezető tanulmánnyal ellátva a közeljövőben megjelenik a budapesti Magyar Napló Kiadónál*.
33. Bona 2009. 413–414.; Kovács István: *A Honvédségélyezési Alap Bizottságának tevékenysége. Avagy a koronázási ajándék „kedvezményezettjei”*. In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón*. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. Bp., 2011. 369–370.; Lukács Lajos: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867*. Bp., 1986. 403. Korabeli sajtótudósítás pl.: *Egy szibériai magyar fogoly*. *Magyarország és a Nagyvilág* 5. (1869. június 20.) 25. sz. 293–294. (Arcképe 295.)
34. Micińska 2004. A kötet címében galíciai száműzöttek szerepelnek, de már a borító hátoldalán elhelyezett szövegből kiderül, hogy a Habsburg Monarchia egész területéről származó száműzöttek lexikonjáról van szó.
35. Micińska 2004. 307., 756.

36. Micińska 2004. 547. Micińska minden bizonnyal Viktor Borodovcák szlovák történésznek az 1863-as lengyel felkelés szlovákiai visszhangjáról írt tanulmánya (*Ohlas pol'ského povstania roku 1863 na Slovensku*. Bratislava, 1960.) alapján sorolta az Eperjesen tanult Napravszyt a szlovákok közé.

37. Korabeli sajtóhír pl.: *Egy szibériai magyar fogoly hazatérte*. Tállyáról Sudy János írása a Tárca rovatban. Politikai Ujdonságok 14. (1868. márc. 18.) 12. sz. 144.

38. Śliwowska 2005. 25.

39. Az 1863-as lengyel felkelés önkénteseiről még nem született átfogó munka. Tomasz Polak tollából jelent meg egy tanulmány 1960-ban az akkor hozzáférhető szűkös forrásbázisra építve *Węgrzy w powstaniu styczniowym 1863–1864* címmel a *Studia i Materialy Wojskowości* periodika V. kötetében (Warszawa, 1960. 3–81.). A magyar önkéntesek nevét a koabeli sajtó (*Czas c. újság*) alapján adja meg torzítottan, hiányosan. Listájában nem szerepel sem Bányász, sem Napravszyk. A többi név is ellenőrzésre szorul.

A felkelés magyar száműzötteinek története szintén feldolgozásra vár.

40. Az Erdélyben orosz fogságba esettek sorsára széleskörű osztrák iratanyag ismeretében lásd: Hermann Róbert: *Vittek vagy nem vittek? Az 1849. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak sorsa*. Hadtörténelmi Közlemények 128. (2015) 2. sz. 325–336.

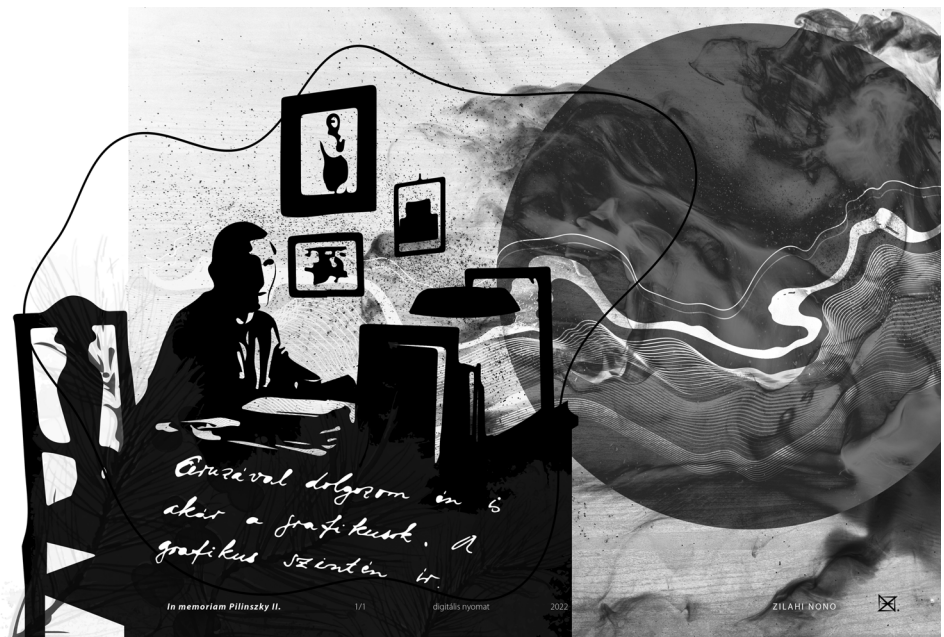
41. Laco Zrubec: *Zomrel dva razy, Petrovič–Petőfi*. Nitra (Nitrianská odbočka Spolku slovenských spisovateľ'ov), 2008. (A továbbiakban Zrubec 2008.)

42. Zrubec 2008. 114.

43. Uo. 118.

44. Zrubec könyvére Kiss Gy. Csaba hívta fel a figyelmet. Uő: *Petőfi és a szlávok/szlovákok. Lapok a kultusz történet sajtós fejezetéből*. Kortárs 65. 6. sz. (2021) 61–66.

45. Zrubec 2008. 176.

HERMANN RÓBERT

1848–49 LEGENDÁI ÉS MÍTOSZAI

■ 1848–1849 története ma már a magyar nemzeti mitológia egyik meghatározó jelentőségű fejezete. Mítosz ez, hiszen tele van csillogó és drámai jelenetekkel, félelem és gáncs nélküli lovagokkal és hűséges szolgálkával; míg a másik oldalon cselszövőkkel és árulókkal, esküszegőkkel és banditákkal. A 19. századi képes albumokat lapozva mintha egy nagy, többfelvonásos dráma színpontjait látnánk.

Mint minden mítosz, 1848–1849 története is igaz és hamis elemekből állt és áll. A mítoszteremtés már a „nagy év” napjaiban megindult; hiszen nincs az a valóság, ami legendaként ne lehetne még szebb. Így született meg az előjogairól merő nagylelkűségből lemondó nemesség mítosza, az ország önállóságáért egy emberként kiálló nemzet képe, így vált győzhetlenné a közbeszédben a valóban kiemelkedő teljesítményt nyújtó honvédsereg.

A mítoszteremtés iránti igényt mutatják az olyan, már az események időszakában keletkezett fiktív szövegek, mint Damjanich János tábornok 1849. januári fenyegető üzenete a délvidéki szerbekhez Jókai Mór vagy Kossuth soha el nem mondott imája a kápolnai csatatéren Roboz István tollából. De ilyen volt Kossuth 1849 novemberében keletkezett, augusztus 15-ére datált fiktív orsovai búcsúszózata is. Ezek

**...De hát tudjuk,
hogy semmi sem változik
olyan gyakran,
mint a múlt.**

azonban több-kevésbé ártalmatlan „hamisítványok”, hiszen a közvélemény által a korszakról alkotott képet ugyan alakították (vagy eleve a közhangulatot képezték le), de a történetírásra nem voltak különösebb hatással.¹

Voltak azonban hosszabb távon ható mítoszok is, amelyek már korántsem voltak ennyire ártalmatlanok. Ilyen volt mindjárt a Görgei Artúr tábornok árulásáról közvetlenül a szabadságharc vereségét követően részint spontán módon elterjedt, részint a szereplők egy része által tudatosan gerjesztett vád, ami aztán afféle végső magyarázattá is vált a vereség/bukás belső okait illetően, sőt időnként mintha felülírta volna a külső tényezők szerepét. Az árulási vádnak számtalan összetevője és változata volt. Spontán válfaja alapvetően egy a szillogizmusból vette az eredetét: Görgei Artúr a közvélemény számára váratlan és éppen ezért indokolatlannak tűnő fegyverletételét követően kegyelmet kapott, míg a vele együtt kapituláló bajtársai golyó által vagy bitófán múltak ki, illetve súlyos börtönbüntetést szenvedtek; tehát a fővezér nyilván nem csupán őket árulta el, hanem magát az ügyet és magát a hazát is.

A kívülről „gerjesztett” alapváltozat Kossuthtól származott, aki az 1849. szeptember 12-én Vidinből a külhoni magyar diplomáciai ügynökökhöz írott körlevelében azzal vádolta Görgeit, hogy Buda indokolatlan ostromával elpocsékolta a katonai győzelem lehetőségét, majd az 1849. nyári hadműveletekben inkább akadályozta, mint támogatta a többszörös túlerővel szembeni védekezést, végül pedig a kezébe kaparintott teljhatalmat indokolatlanul a feltétel nélküli fegyverletételre használta fel.

Az idő előrehaladtával a vád két ága összeért, s újabb és újabb elemekkel bővült – képviselői már az árulás jeleit vélték felfedezni Görgei 1848–49 téli hadműveleteiben, a serege összetartása érdekében 1849. január 5-én kibocsátott váci nyilatkozatban és még számtalan más eseményben. A vád tényszerű bizonyítása soha nem sikerült – azonban mivel a magyar iratanyagot egészen az 1920-as évekig a bécsi levéltárakban, hét lakat alatt őrizték, cáfolni sem lehetett. A két világháború közötti magyar történetírás már elkezdte tisztázni az egyes vitás kérdéseket, de az 1948-at követő politikai fordulat következtében az új, sztálinista-marxista történetírás ismét felmelegítette a vádakát, s a kérdés szakmai alapú megközelítésére csak az 1970-es évek elejétől nyílt lehetőség. Az elmúlt évtizedekben a történészek számos részkérdést tisztáztak, s a levéltári kutatások egyetlen egy „vádpontra” sem támasztottak alá.²

Petőfi szavalata a Nemzeti Múzeumnál

■ Vannak aztán olyan megállapítások, amelyeknek nincs döntő jelentőségük a történetek megítélése szempontjából, csak egyszerűen rosszul rögződtek a történeti irodalomban és a köztudatban.

Ilyen mindjárt a kezdet kezdetén a március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a *Nemzeti dal* szavaló Petőfi mítosza. A múzeum lépcsőjének oldalfalán ma is ott látható az 1900. március 15-én felállított emléktábla: „A magyar ifjúság állította e táblát az ifjú magyarság lánglelkű énekesé-

nek és dicsőségének PETŐFI SÁNDORNAK, ki 1848. március 15-dikén délután a magyar szabadságnak első szabad dalát e helyről szavalta el.”

Ezt az állítást a történeti-irodalomtörténeti kutatás több mint száz éven át nem vonta kétségbe. 1957-ben a kiváló művelődéstörténész, Várkonyi Nándor *Rostra* címmel írt egy tanulmányt, amelyben nemcsak azt bizonyította be, hogy Petőfi a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1848. március 15-én nem szavalta el a *Nemzeti dalt*, hanem részletekbe menően feltárta a mítosz keletkezésének történetét is.³ Fő érve az eredeti verskéziratban olvasható Petőfi-feljegyzés költő tanúsága: „E költemény buzdította március 15-kén a pesti ifjúságot. Elszavaltam először az ifjak kávéházában, azután az orvosi egyetemen, azután a Szeminárium terén (most már 15-dik martius tere), végre a nyomda előtt, melyet erőszakosan elfoglaltunk a Hatvani utcában (most Szabadsajtó utca). A szabaddá lett sajtó alól ez a költemény került ki legelőször.” Tudjuk, hogy a két közterület átnevezésére két nappal a forradalmat követően, március 17-én került sor – tehát, a költő vagy elfelejtette, hogy két nappal korábban 10 000 ember előtt szavalt –, vagy pedig nem mondta el a Múzeumnál a verset.⁴

A legenda elterjedéséhez valószínűleg az a grafika is hozzájárulhatott, ami a Vahot Imre által szerkesztett *Pesti Divatlap* 1848. április 22-i számának mellékletében jelent meg. Ez a Kálózdí János által megzenésített *Nemzeti dal* kottáját tartalmazta, a kotta címlapján az oldalpárkányon szavaló, vagyis beszédet mondó Petőfi ábrázolásával. Ehhez a szerkesztő a következő megjegyzést fűzte: „E hangjegyeket igen érdekessé teszi a címlap is, mely a múzeum terén tartatni szokott népgyűléseket igen híven tünteti fel.” A *kommentár sem állítja* azonban, hogy a kép a március 15-i népgyűlést ábrázolná. Nem is igen tehetne volna, ugyanis, mint tudjuk, március 15-én a „szakadó eső dacára” gyűlt össze vagy 10 000 ember a múzeumnál, márpedig a képen esőnek nyoma sincs, sehol sem látszik egyetlen kinyitott esernyő sem. Ugyanakkor vannak rajta nemzetőrök, akik aligha lehettek ott március 15-én délután, miután a nemzetőrség megszervezése csak 16-án kezdődött meg. Azt viszont tudjuk, hogy Petőfi a március 15-ét követő közel két hónapban, egészen május 12-ig többször is mondott beszédet a múzeumnál tartott nagygyűléseken, azaz maga a jelenet lehetett hiteles, még ha nem is március 15-éhez kötődően.

Várkonyi Nándor végignézte a korabeli sajtótudósításokat, az 1848 tavaszán megjelent kortársi összefoglalókat, a pesti forradalomról fennmaradt levél- és naplótudósításokat – egyikükben sem lelte nyomát a költő szavalatának. De végigolvasta a kortársak utóbb megjelent visszaemlékezéseit, s ekkor vált számára nyilvánvalóvá, hogy a történet először Vahot Imre 1881-ben napvilágot látott visszaemlékezéseiben jelent meg – csak hogy Vahotról tudjuk, hogy március 15-én otthon üldögélt, azaz nem volt szemtanúja az eseményeknek. A történet innen került át Gracza György 1894-ben megjelent nagy méretű összefoglaló munkájának első kötetébe, s 1898-ban már Jókai is megörökítette – noha korábbi visszaemlékezéseiben még ő maga sem tudott róla. Aztán jött az 1900. március 15-i emléktábla-avatás, s innentől kezdve nem volt megállás.

A Várkonyi tanulmányának megjelenése óta eltelt több mint hat évtizedben összesen egy olyan korabeli forrás került elő, ami határozottan szól Petőfi szavalatáról. Ez Szőnyi Pálnak, Tisza Kálmán nevelőjének levele Pestről 1848. március 16-án írott levele. Eszerint: „Délután a Nemzeti Múzeum udvarára gyűlt össze a nagyobb néptömeg, hol Petőfi elmondá érintett dalát, a dal és a petíció már kinyomott példányait osztogatták...”⁵ Szőnyi azonban nem szól Petőfi többi, más forrásokban megörökített szavalatáról, noha a levél többi részéből kiderül, hogy ott volt a délelőtti helyszíneken is. Mindenesetre a kutatók többsége ma is inkább amellett foglal állást, hogy Petőfi március 15-én nem mondta el a *Nemzeti dalt* a Nemzeti Múzeumnál – sőt nagy valószínűséggel a múzeumnál senki sem szavalt.

A múzeum ugyanis csak afféle gyülekezőpont és „átszálló állomás” volt a délelőtti események legfontosabb helyszíne, a Landerer és Heckenast nyomda, valamint a múzeumnál összegyűlt tömeg közvetlen úti célja, a pesti Városháza között. Olyannyira így volt, hogy a kortársi beszámolók egy részéből maga a múzeum előtti nagygyűlés is kimaradt – miután ott semmi lényeges nem történt, nem is írtak róla. A múzeum szerepe később értékelődött fel, többek között azért, mert ezt követően tucatszámú népgyűlés helyszíne volt, májusban itt kezdődött meg a honvédtoborzás, júliustól itt ülésezett a népképviselői országgyűlés felsőháza – azaz számos fontos eseménynek adott helyet.

De e felértékelődésnek volt egy másik, emlékeztörténet oka is: 1848. március 15. emblemikus pesti helyszínei közül gyakorlatilag ez az egyetlen, ami eredeti formájában és funkciójában túlélte az elmúlt 175 évet. A Pilvax kávéházat lebontották, nevét viselő utódja nem is az eredeti helyén áll. Az Erzsébet híd építése következtében eltűnt a pesti Városháza klasszicista épülete, 1913-ban pedig a Nemzeti Színházat is lebontották. A Landerer és Heckenast nyomda „csupán” elveszítette eredeti funkcióját – mostanság viszont már azért kellett imádkoznunk, hogy a 175. évfordulóra össze ne dőljön. A Nemzeti Múzeum viszont eredeti szépségében dacol az idővel, s mindmáig a március 15-i ünnepek legfontosabb fővárosi helyszíne. Nem csoda hát, hogy olyan nehéz elfogad(tat)ni: Petőfi itt bizony nem mondta el a *Nemzeti dalt*.

A pákozdi fegyverszünet és a szerződészegő bán

■ A történeti irodalom nagy részébe is beszívargott az az állítás, hogy az 1848. szeptember 29-i pákozdi csatát követően, szeptember 30-án, Pákozdon kötött háromnapos fegyverszünet feltételeit Josip Jellačić horvát bán megszegte, hiszen már október 1-jén elhagyta állásait, s Mórón át elvonult Komárom, illetve Győr irányába. Ez az állítás az 1848–49-es események egyik sajátos aspektusát, a katonai becsület kérdéskörét érinti. A korabeli magyar politikusok és publicisták számára Jellačić maga volt az ördög, s hasonlóképpen vélekedtek a horvát hadsereg tisztjei is a magyar politikusokról, ide értve István nádort és Batthyány Lajos miniszterelnököt is.

Jellačić szeptember 11-én megkezdődött támadása és október 3-i manifesztum kibocsátása között a magyar és a horvát fél között több ízben került sor félig-meddig hivatalos tárgyalásokra. Noha a horvát és cs. kir. inváziós hadsereget vezető Jellačić többször is kijelentette, hogy a magyar kormányt nem tekinti legitimnek, maga is érezte, hogy saját küldetésének legitimitása is megkérdőjelezhető. Csak ezzel magyarázható, hogy a közbeeső időben valamennyi hozzá indított magyar küldöttséget fogadta, ám érdemi tárgyalásokra, azaz politikai megoldásra nem volt hajlandó. Így az őt szeptember 16-án felkereső magyar tiszti küldöttségnek csak a fegyverbarátságról és a cs. kir. hadsereg vitézségéről tartott hangzatos szónoklatokat; nem volt hajlandó megjelenni az István nádorral folytatandó tárgyalások színhelyéül szolgáló Kisfaludy-gőzösön szeptember 21-én; szeptember 28-án pedig Lamberg altábornagy főparancsnoki kinevezésének hírére véve sem volt hajlandó leállítani csapatainak a főváros felé történő előnyomulását.

Szeptember 30-án is csak katonai feltételekről állapodott meg a magyar hadsereggel kötött fegyverszüneti egyezményben. Az egyezmény a szeptember 29-én elfoglalt állások vonalát jelölte meg demarkációs vonalként, s megtiltotta az ezeken túlra irányuló csapatmozgásokat: „E határvonalon túl a fegyverszünet tartama alatt semmiféle hadművelet nem történhetik és a már előretolt csapatok ágyúlövésnyi távolságra visszavonandók.” Azaz a bán csapatai nem nyomulhattak kelet, a magyarok pedig nyugat felé az elkövetkező három napban.⁶

Jellačić – a rendelkezésünkre álló források alapján – bámulatosan népszerű volt tisztikara körében. E népszerűséget részben atyáskodó, bajtársias megnyilvánulásai magyarázzák (ugyanúgy együtt élt csapataival, mint a magyar oldalon Bem, Damjanich vagy Görgei), a másik ok azonban abban rejlett, hogy tisztjei a bánt a lovagiasság és becsületesség mintaképének tartották. E személyiségkép fenntartása pedig nem engedett meg lovagiatlan, becstelen magatartást – még a lenézett ellenséggel szemben sem. A hadicsel a korszakban is a bevett és megengedett eszközök közé tartozott, de egy írásos szerződést – márpedig a pákozdi fegyverszünet az volt – nem lehetett megszegni. Ha tisztjei úgy érzékelik, hogy a bán megszegte szavát az elvonulással, ennek nyilván nyoma marad naplókban vagy leveleikben; azonban ilyen feljegyzést eddig nem ismerünk.

Miről volt tehát szó? Valószínűleg arról, hogy a fegyverszüneti egyezmény szövege olyan általános megfogalmazást tartalmazott, amely lehetővé tette a bán elvonulását. A szerződés ugyanis csak a demarkációs vonalakon túli mozgásokat tiltotta meg, a demarkációs vonalak mögött végrehajtandókat nem. Gondatlan volt a magyar fegyverszüneti küldöttség? Aligha. A magyarok számára ugyanis az volt a fontos, hogy Jellačić ne folytassa támadását Buda felé, illetve hogy s ezt az egyezmény szavatolta is. Minden megnyert nap újabb és újabb erősítések beérkezését hozhatta magával. Jellačić viszont az egyre érezhetőbb ellátási nehézségek miatt nem várhatott sokáig Székesfehérvár környékén.

Jellačić elvonulása azonban azt is lehetővé tette, hogy a magyar fél szerződésszegéssel vádolja meg „a lovagias bánt”. Maga Csány László, a

feldunai hadtest kormánybiztosa október 2-án így fogalmazott: „a fegyvernyugvást megszegte a gazember, arra, ami foglalt föld nem volt, vonulnia szabad nem volt”.⁷ Mint láttuk, a fegyverszüneti egyezmény nem tartalmazott ilyen kikötést. A jól hangzó argumentum révén azonban a magyar fél a katonai siker mellett a közvélemény megnyeréséért folytatott harcban is győzelmet aratott. A bán szerződésességét taglaló kiáltványok és újságcikkek nagy száma azt mutatja, hogy a magyar politikusok tisztában voltak a háborús propaganda jelentőségével is. Nem utolsósorban ez tette lehetővé azt, hogy a magyar hadsereg 1848 októberétől egyre nagyobb elszántsággal vegyen részt a horvát, majd a cs. kir. csapatok elleni hadműveletekben.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány

■ Közismert tény, hogy Batthyány Lajos gróf kormánya 1848. szeptember 11-én lemondani kényszerült, mert az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni az országgyűlés által a bankjegykibocsátásról és a hadsereg-állításról hozott törvényjavaslatokat. Szintén mélyen beivódott a köztudatba, hogy ezt követően a Kossuth Lajos által Honvédelmi Bizottmány vitte a végrehajtó hatalom ügyeit, egészen 1849. április 14-ig, amikor az országgyűlés Kossuthot kormányzóelnökké választotta. A felületes szemlélő számára tehát úgy tűnhet, mintha egy-két nappal a Batthyány-kormány lemondását követően már a Kossuth által vezetett testület gyakorolta a végrehajtó hatalmat, azaz, a Jellačić-féle invázió feltartóztatásában, így a pákozdi győzelemben is a bizottmányé lett volna a főszerep.

Valójában a bizottmány szeptember 27-ig nem játszott komolyabb szerepet. Batthyányt szeptember 12-én a nádor ismét megbízta a kormányalakítással, amit a miniszterelnök el is fogadott. Azaz, továbbra is ő vitte a végrehajtó hatalmat egészen szeptember 27-ig, amikor a dunántúli magyar táborba utazott. Így Jellačić megállításában az ő intézkedéseinek volt döntő szerepük, a pákozdi győzelem Batthyány megfeszített munkájának és intézkedéseinek következménye volt.

Maga Kossuth, ekkor már csupán egyszerű képviselőként, még szeptember 15-én kezdeményezte a Batthyány honvédelmi intézkedéseinek parlamenti ellenőrzését szolgáló bizottmány megalakítását. A javaslat célja az volt, hogy a miniszterelnök ne legyen kénytelen a nyilvánosság előtt beszámolni a katonai intézkedéseiről, ugyanakkor a parlament képes legyen ellenőrizni a miniszterelnököt. A választás eredményét szeptember 21-én hozták nyilvánosságra, s a bizottmány szeptember 22-étől ténykedett – de feladata ekkor még csak a miniszterelnök „beszámoltatása” volt, nem a végrehajtó hatalom gyakorlása.

Kossuthon kívül Nyáry Pál, Sembery Imre, Madarász László, Pálffy János és Patay József lettek a bizottmány tagjai. Miután Batthyány felterjesztett kormánynévsorára Bécsből nem érkezett válasz, szeptember 22-én Kossuth már e bizottmány esetleges kormányjellegű működésére tett célzásokat, ám ezt Batthyány elhárította.

Szeptember 28-án a képviselőház Batthyány távollétének idejére a „honvédelmi választmány” jelen lévő tagjait, Kossuthot, Semberyt és Nyáryt bízta meg a végrehajtó hatalom vitelével. (Hogy a többiek ezen a napon hol voltak, nem tudni.) Estére Patay is visszatért. Másnap, szeptember 29-én Kossuth javasolta, hogy bővítsék ki a választmányt a minisztériumok államtitkáiraival, s a képviselőház ezt el is fogadta. Mindezt az indokolta, hogy a bizottmány tagjai nagyjából naprakész információkkal rendelkeztek Batthyány korábbi intézkedéseiről, hiszen a miniszterelnök naponta fogadta őket. Azaz, a miniszterelnök ideiglenesnek vélt távollétében valóban ők voltak a legalkalmasabbak a végrehajtó hatalom gyakorlására.

Szeptember 30-ától az eddig a „képviseelőház honvédelmi bizottmánya” nevű testület Országos Honvédelmi Bizottmányként (OHB) folytatta működését. Munkájába bekapcsolódtak a visszatért tagok, Madarász László (szeptember 30.), Pálffy János (október 1.), az államtitkárok közül Kovács Lajos (közlekedés- és közmunkaügyi minisztérium, szeptember 30.), Kemény Dénes és Zoltán János (belügyminisztérium, október 3., illetve 4.), Szász Károly (vallás- és közoktatásügyi minisztérium, október 5.).

Már szeptember 30-án fogalmazott, illetve írt alá rendeleteket két volt miniszter, Szemere Bertalan, s az ezen a napon a Délvidékről visszatért Mészáros Lázár. Másnap, október 1-jén Pázmándy javaslatára mindkettőjüket beválasztották a bizottmányba. Néhány rendeletet Nádosy Sándor alezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke és Czetz János főhadnagy, a hadügyminisztérium segédtisztje szignált.

Az igazán fontos ügyekben, így a Jellačić üldözésével kapcsolatos katonai-politikai döntésekben Pázmándy volt a főszerep. Ő volt az, aki október 2-án a képviselőháznak bejelentette, hogy az OHB szerint előbbutóbb szükséges intézkedni a végrehajtó hatalom viteléről. Másnap a felsőház határozott arról, hogy az OHB kiegészítésére néhány tagot küld ki; ezek Perényi Zsigmond báró, idősb Pázmándy Dénes, Jósika Miklós báró és Esterházy Mihály gróf voltak. A választást október 4-én a képviselőház is elfogadta. Ezzel a testület létszáma – az államtitkárokat nem számítva – 12 főre növekedett.

Időközben Batthyány október 2-án lemondott a miniszterelnökségről. Legkésőbb október 4-én szólította fel lemondása visszavonására, s hívta vissza a fővárosba a Bécsben tartózkodó Batthyányt Pázmándy és Bezerédj István. Október 6-án aztán a képviselőház ülésében Mártonffy Károly Bács megyei képviselő felvilágosítást kért Pázmándytól, milyen minőségben tartózkodik Bécsben Batthyány Lajos. Pázmándy erre nem tudott egyértelmű választ adni. Már az ülés után érkezett meg Bécsből Szirmay István az október 3-i királyi manifesztum szövegével, amely ostromállapotot rendelt el Magyarországon, feloszlatta az országgyűlést, illetve Jellačićot nevezte ki teljhatalmú királyi biztossá és a magyarországi fegyveres erők fővezérévé. Ez immáron nemcsak az OHB, hanem az országgyűlés legitimitását is megkérdőjelezte. A manifesztumot azonban az esti ülésen még nem tárgyalták. Valószínűleg azért nem, mert az OHB meg akarta várni a döntéssel Kossuthot.

Az OHB már szeptember 30-án visszahívta Kossuthot a fővárosba, de ő csak október 7-én tért vissza. E napon a képviselőház aznapi ülésében csak egy futó célzást tett arra, hogy az országgyűlésnek majd intézkednie kell a végrehajtó hatalomról; de az ülés fő tárgya az volt, hogy a ház nyilvánítsa törvénytelennek az október 3-i manifesztumot. Hiszen ez volt a jogi alapja annak, hogy az egyáltalán intézkedhessen a végrehajtó hatalomról. Kossuth ezen a napon csak ezzel foglalkozott.

Másnap, október 8-án megérkezett az október 6-i bécsi forradalom híre. Ebből nyilvánvalóvá vált, hogy az október 3-i manifesztum végrehajtására nem lesz erő. Kossuth tehát a reggel 10 órakor tartott ülésben javasolta, hogy a képviselőház a végrehajtó hatalmat ruházza az OHB-ra, Pázmándy pedig azt, hogy a képviselőház bízza Kossuthra a bizottmány belső rendezését. Nyáry azt indítványozta, hogy az OHB tartsa meg eddigi szerkezetét, csupán Kossuthot válasszák a testület elnökévé. A képviselőház, majd a felsőház végül ebben az értelemben döntött. Kossuthot tehát egy a tárcákat el nem osztó kormány elnökévé választották, s ezzel az ország első számú vezetője lett. Az OHB tehát de facto szeptember 28-tól, de jure pedig október 8-tól gyakorolta a végrehajtó hatalmat.⁸

Lázadó csordák, oktrojált alkotmány

■ „A lázadó csordákat Kápolnánál iszonyú mennyiségben találtam; de szétszórtam őket, s a legnagyobbbrészt megsemmisítettem. A maradék a Tiszán keresztül menekült. Remélem, hogy néhány nap múlva Debrecenben leszek, s a pártütés fészket hatalmamba kerítem.”

Aligha van olyan, gimnáziumot végzett magyar felnőtt, aki ne találkozott volna ezzel az idézettel, vagy annak valamilyen változatával. Az idézet Alfred zu Windisch-Grätz hercegtől, császári királyi (cs. kir.) tábornagytól, a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezéréből származott (volna), s jól illusztrálta (volna), hogy a dölyfös herceg a maga elbizakodottságában mennyire túlértékelte az 1849. február 26–27-én vívott kápolnai csata eredményét. A hadijelentés túlzott magabiztosságával szemben pedig ott áll tényként, hogy a cs. kir. haderő elővédje már február 28-án Mezőkövesdnél súlyos veszteségeket szenvedett, illetve, hogy Windisch-Grätz sem márciusban, sem később nem járt a hadserege élén Debrecenben, ahogy a Tiszán sem kelt át. Sőt alig másfél hónap múlva a „lázadó csordák” őt magát kergették Budapestig, s a tavaszi hadjárat első három összecsapása végül a beosztásába került, mert I. Ferenc József leváltotta őt a hadsereg éléről.

A magyar történeti munkák többsége (a sajátjaimat sem kivéve e sorból) készpénznek vette e hadijelentést, illetve azt, hogy ennek tartalma ragadtatta hibás következtetésekre I. Ferenc József császárt és az udvari köröket, amelyek a jelentés vétele után elérkezettnek látták az időt az alkotmányosság és abszolutizmus között folyó küzdelem végleges rendezésére. Így 1849. március 4-én az uralkodó maga adott alkotmányt népeinek. Oktrojált, azaz felülről erőltetett alkotmányt, amely megszüntette az

eddiggi territoriális különbségeket, erősen centralizált államot hozott létre, s mintegy mellékesen részekre osztotta Magyarországot is.

A császári alkotmány kiadását követően nem volt már szükség a morvaországi Kremsierben ülésző birodalmi gyűlésre, amely szintén egy alkotmányterv kidolgozásán munkálkodott. Ez az alkotmányterv azonban az uralkodót korlátozni kívánta, s érvényesíteni akarta a kormány parlamenti felelősségének eszméjét. Így az uralkodó 1849. március 7-én katonai erővel feloszlatta a parlamentet, hogy aztán 12 évig össze se hívja azt.

Bár az olmützi oktrojált alkotmány soha nem lépett hatályba (egyelőre a háború végéig, a háború végén pedig az utolsó ítéletig halasztották el bevezetését), a téves reakció hasonlót okozott a másik oldalon is. Kossuth ugyanis 1849. április 14-én, a tavaszi hadjárat első sikerei után erre válaszul mondatta ki az ország függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai-uralkodóház trónfosztását. Azaz, végső soron Windisch-Grätz téves helyzetértékelése, s ennek olmützi elfogadása okozta azt, hogy a két fél közötti megbékélés utolsó esélye is elveszett.

Windisch-Grätz fenti hadijelentését sokan citálták, időnként némileg eltérő fordításban, de a lényegét tekintve azonos tartalommal. Horváth Mihály 1865-ben, Szeremlei Samu 1867-ben, Kerékgyártó Árpád 1874-ben, Gelich Rikárd 1885-ben, Breit József 1898-ban, Gracza György a századvégen; de hivatkozott rá Marczali Henrik, Márki Sándor és Szekfű Gyula is, hogy csak a nagy összefoglaló munkák szerzőit említsük.

Ugyanakkor egyikük sem idézte a Windisch-Grätz hivatalos hadijelentését, illetve az ennek alapján közzétett hivatalos hirdetményt; pontosabban, Szeremlei Samu hivatkozott rá azzal, hogy sajnos, Windisch-Grätz a későbbi hadijelentésében nem ezzel a visszafogottsággal nyilatkozott a kápolnai csatáról és annak eredményéről. A „lázadó csordák” szétkergetéséről szóló idézet forrását egyedül ő adta meg; ez nem más, mint Theophil Lapinskinek, a szabadságharcban honvédszázadosként szolgáló lengyel tüzértisztnek 1850-ben Hamburgban napvilágot látott emlékirata, *Der Feldzug des ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849* (A magyar főserég hadjárata 1849-ben).

Ugyanakkor senkinek nem tűnt fel, hogy az osztrák történetírás semifajta összefüggést nem látott a kápolnai csata eredménye, az olmützi oktrojált alkotmány és a kremsieri parlament feloszlata között. Pedig az osztrák összefoglaló munkák szerzői között olyan személyek voltak, mint az első Schwarzenberg-kormányban egy ideig miniszterként működő, a kremsieri parlamentben a kormányt támogató Johann Alexander Helfert, vagy a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Házi, Udvari és Állami Levéltár) anyagát is hasznosító Heinrich Friedjung. De nincs nyoma ennek az összefüggésnek a Windisch-Grätzről szóló életrajzi összefoglalókban sem.

A magyar történetírás azonban továbbra is teljes hitelt adott a Lapinski által közzétett hadijelentésnek, illetve a fent idézett ok-okozati láncolatnak: kápolnai hadijelentés – olmützi alkotmány – kremsieri parlament feloszlata – debreceni trónfosztás.

A magyar kutatók 1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig nem kutathatták a Haus- Hof-, und Staatsarchiv, illetve az osztrák Kriegsarchiv (Hadilevéltár) iratanyagát. 1918 után már megvolt a lehetőség, de miután óriási anyag nyílt meg hirtelen, érthető, hogy senki sem foglalkozott e hadijelentés keresésével. Steier Lajos, az autodidakta publicista, aki először próbálkozott meg az osztrák katonai iratanyag feldolgozásával, egyik munkájában megjegyezte, hogy Windisch-Grätz 1849. március eleji, I. Ferenc Józsefhez intézett felség-előterjesztései kiáltó ellentétben állnak az olmützi alkotmányt bejelentő császári kiáltvány „gőgös és elbízott” hangjával, de ennél tovább nem ment. A Henryk Dembiński fővezérségéről és a kápolnai csatáról monográfiát író Borus József szintén idézte Windisch-Grätznek „a csatátér birtoklását módfelett túlértékelve, hivalkodva” tudtul adó jelentését azzal, hogy „e jelenés eredetijét eddig nem sikerült feltalálnom.”⁹

De mit is jelentett Windisch-Grätz Kápolnáról a császárnak? A herceg a kápolnai főhadiszállásról 1849. február 27-én igen részletes hadijelentésben számolt be az uralkodónak a kétnapos csatáról. A herceg értékelése szerint „e kétnapos csata során minden ponton tetemes túlerőben lévő ellenséggel volt dolgunk, csupán csapataink kitűnő szellemének és hősiességének, a tábornok urak célszerű vezetésének és bátor tűzérsgünk hatásos tűzének tudható be mindenütt a számszerű fölény túlszárnyalása”. Windisch-Grätz hadijelentése – mint általában a hadijelentések – eseti kapcsolatban állt a valósággal. A lényeg azonban az, hogy ez a hadijelentés sok mindenre alkalmas volt, csak arra nem, hogy a magyarországi háború közeli megnyerésére reményt nyújtson.

Az I. Ferenc József által 1849 januárjában felállított Katonai Iroda (Militärkanzlei Seiner Majestät) anyagában külön sorozatot képeznek a hadvezérektől érkező hadijelentések, s ezek között az első a sorban Windisch-Grätz beszámolóinak kötege. Itt található meg ez a hadijelentés is, hátoldalán Karl Grünne grófnak, az iroda vezetőjének feljegyzésével, amely szerint a jelentés március 3-án érkezett meg Olmützbe. De a mellette lévő, március elején kelt jelentésekben sem található ilyen túlzó fordulatok. Se lázadó csordák, se szétkergetés, se debreceni bevonulás...

De akkor mi a helyzet az olmützi oktrojált alkotmánnyal? Az osztrák minisztertanácsok anyagából kiderül, hogy a kormány január végén döntött arról, hogy a kremsieri parlamentet fel kell oszlatni. A hadi helyzet kedvezőnek látszott, Magyarország kétharmada a kezükben volt, Itáliában fegyverszünet uralkodott, a birodalom többi részén béke honolt. Az indokot és az időpontot nem a katonai helyzet alakulása határozta meg, hanem az a tény, hogy a kremsieri parlament alkotmányterve túlzottan közel került a befejezéshez: ezt az uralkodó és a kormányzat elfogadni nem akarta, elutasítani nem merte. Egyszerűbb volt feloszlítani a parlamentet, és olyan alkotmányt adni felülről, amely megfelel a császár és kormányzat elképzeléseinek; majd ennek az alkotmánynak a bevezetését – tekintettel a háborús helyzetre – mindjárt el is napolni addig, amíg béke nem lesz.

Ez az alkotmány egyáltalán nem tükrözte Windisch-Grätz politikai elképzeléseit. Sőt Felix Schwarzenberg herceg, a miniszterelnök, melleleg Windisch-Grätz sógora, február 24-én külön követet küldött Windisch-Grätzhez Alexander Hübner gróf személyében az alkotmány tervezetével, hogy meggyőzze őt arról, az alkotmány kibocsátása elkerülhetetlen. Hübner gróf, aki született diplomata volt, kalandos úton, február 26-án, a kápolnai csata első napján este 8-kor Gyöngyösön érte utol a Windisch-Grätz főhadiszállását, s még aznap este két óra hosszat tárgyalt a herceggel. Hübner igyekezett megnyugtatni őt, hogy Schwarzenberg az általa felvetett szempontokat is érvényesítette az alkotmányszöveg kidolgozásánál. Hübner arról győzködte, hogy az alkotmány – tekintve a birodalom helyzetét – csak ideiglenes lehet, de éppen „a vihar túlélése” érdekében szükséges azt most kibocsátani. Windisch-Grätz végül nagy nehezen beadta a derekát, s Hübner báró 27-én megnyugodva indulhatott vissza Budapesten át Olmützbe, ahová február 28-án érkezett meg. Éjfélkor jelentkezett Schwarzenbergnél, aki megnyugodva hallotta, hogy Windisch-Grätz ellenkezésétől már nem kell a továbbiakban tartania.

A minisztertanács éppen aznap fejezte be az oktrojált alkotmány szövegének tárgyalását, s legközelebb március 4-én ült össze, immáron a császár elnöklete alatt. I. Ferenc József ekkor hagyta jóvá az alkotmány szövegét, s ezen az ülésen tárgyalták meg a birodalmi gyűlés (Reichstag) feloszlatajáról kibocsátandó legfelsőbb manifesztum szövegét is. Maga az alkotmány március 4-i dátummal, de csak március 7-én jelent meg, aznap, amikor magát a birodalmi gyűlést is katonai erővel feloszlatták.

Az oktrojált alkotmánynak és a birodalmi gyűlés feloszlatajának komoly visszhangja volt Ausztriában és a nemzetközi diplomáciai körökben – ugyanez legkevésbé sem mondható el a kápolnai csatáról. Nincs nyoma annak sem, hogy a kápolnai csata híre bármilyen módon befolyásolta volna az oktrojált alkotmány kiadásának időpontját. Az alkotmány kiadása és a birodalmi gyűlés feloszlataja már a kápolnai csata előtt eldöntött tény volt, s a Bécsbe akkreditált diplomaták sem láttak összefüggést e lépések és a kápolnai győzelem között.

A kápolnai csata híre elvileg persze befolyásolhatta volna a döntést. Az események kronológiáját tekintve ez nem lenne eleve kizárható, hiszen március 3-án a kápolnai győzelem híre már ismert volt, s a minisztertanács március 4-én döntött az alkotmány kibocsátatajáról és a birodalmi gyűlés feloszlatajáról. Ám a dolog technikai lebonyolítása így sem ment volna olyan gördülékenyen, hiszen egy nap alatt aligha lehetett volna alkotmányt írni, s ahogy Hübner báró küldetése kapcsán láttuk, a szöveg lényegében már február 24-én készen volt; azaz, Schwarzenbergnek csupán Windisch-Grätz *beleegyezésére* volt szüksége, arra azonban nem, hogy az alkotmánytervezetnek harctéri sikerrel is megágyazzanak. E tekintetben tehát érdemes módosítani az összefoglaló munkákat és a tankönyveket. Egy jól hangzó idézettel és egy legendával kevesebb. S adódik a tanulság is: néha nem haszontalan elolvasni azt is, mit ír (vagy nem ír) a másik fél egy számunkra fontos(nak tűnő) eseményről.¹⁰

■ I. Ferenc József osztrák császár és I. Miklós orosz cár 1849. május 21-én Varsóban találkoztak, s ez alkalommal véglegesítették azt a megállapodást, amelynek értelmében az orosz cár fegyveres segítséget nyújt az osztrák császárnak az egyre inkább elharapódzó „magyar lázadás”, azaz az Ausztriát léteben fenyegető magyar szabadságharc leverésére. A magyar történeti irodalomban ehhez kapcsolódóan több munkában olvasható az az állítás, hogy a császár, meghatva a cár nagylelkű segítségnyújtásától, féltérde ereszkedve, kezét csókolt volna felséges barátjának és pártfogójának.

Az első olyan magyar történész, akinél ezzel az epizóddal találkozunk, Angyal Dávid, aki 1942-ben jelentette meg *Az ifjú Ferenc József* című kötetét. A szerző igen komoly anyaggyűjtést folytatott a bécsi levéltárakban, elsősorban a Haus-, Hof- und Staatsarchiv iratai között, s remekül ismerte a Ferenc Józsefre vonatkozó osztrák szakirodalmat is. Munkája a feldolgozás alaposágát tekintve máig is kiemelkedő szintet képvisel a császár-király életrajzi irodalmában. A varsói találkozóról szólva így fogalmaz: „Ferenc Józsefből hiányzott a cár romantikus fellengzése, de idősebb barátjának, protektorának szíves jósága mégis meghatotta. A Lazienka kastély nagy erkélyén megcsókolta a cár kezét.”¹¹

Angyal munkájában megadja az epizód forrását is. Ez Hodinka Antalnak, a neves szlavistának a *Hadtörténelmi Közlemények* 1938. évi 39. évfolyamában megjelent könyvismertetése Revekka Averbuch szovjet történésznő *Cárszkájá intervencijá v borbje sz vengerszkoj revoljuciej 1848–1849* című, 1933-ban megjelent munkájáról. Hodinka azonban az ismertetésben csupán annyit ír, hogy Averbuch „nem említi, amit az általam [Hodinkánál] ismertetett orosz szerzőnél olvashatunk, hogy Ferenc József a varsói Lazienka kastély nagy erkélyén kezét csókolt Miklós-nak”.¹² Ha előrébb lapozunk a könyvismertetésben, azt olvashatjuk, hogy Scserbatov az Ivan Fjodorovics Paszkevicseről megjelent életrajzi munkájának VI. kötetében 1887-ben közölte a cárnak Paszkevicshoz írott leveleit, illetve, hogy Hodinka „valami 40 évvel ezelőtt” [azaz 1898 körül] maga is ismertette „egy orosz munkában megjelent sok-sok levelét a cárhoz.”¹³

Hodinka tehát három munkáról beszél: Alekszand Petrovics Scserbatovnak Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagról szóló életrajzi munkája VI. kötetéről, egy általa közelebbről meg nem nevezett orosz munkáról, amely a cár Paszkevicshoz intézett leveleit közölte, s végül a saját, 1898 körül ez utóbbiról megjelent könyvismertetéséről. Csakhogy Scserbatov Paszkevics-életrajzának a magyarországi hadműveletekre vonatkozó VI. kötete nem 1887-ben, hanem 1899-ben jelent meg, azaz, nagyjából negyven évvel Hodinka Averbuchról írott ismertetése előtt. Felvetődik még a lehetőség, hogy Hodinka egy másik olyan munkát ismertetett, ami a cár Paszkevicshoz írott leveleit közli – ilyen munkának azonban a szakirodalomban semmi nyoma. A Scserbatov-kötetről 1899-ben a *Budapesti Szemle* valóban közölt egy igen bő ismertetést, azonban

a K. J. betűjelű szerző aligha volt azonos Hodinkával – a kötet más ismeretéről viszont nem tudunk.¹⁴

Ezek után már csak egy lehetőség van: Scserbatov Paszkevics-biográfája említi valahol a kézcsókot. A munka VI. kötete 1984-ben Gerencsér Zsigmond és Katona Tamás fordításában magyarul is napvilágot látott. Ebben azonban a cár és a császár varsói találkozásáról csupán a következőket olvashatjuk: „Miklós cár május 4-én [= május 16-án] ért Varsóba; Ferenc József osztrák császár öt nap múlva, május 9-én [= május 21-én] érkezett meg. Megállapodtak a tervezett hadjárat alapelveiben mind a hadászati, mind az élelmezési kérdésekben.” Emellett a cár Berg főhadsegéd közvetítésével megismételte azt a követelést, hogy az osztrák kormány tisztítsa meg Galíciát a lengyel emigránsoktól és forradalmároktól, mert amíg ez nem történik meg, nem indítja meg a csapatait. Ennek a követelésnek az osztrák hatóságok néhány napon belül eleget is tettek.¹⁵ Kézcsókról tehát sehol egy szó sincs...

Pontosabban, mégis van – de nem a császár és a cár találkozója kapcsán. Eszerint a május elején Felix Schwarzenberg osztrák miniszterelnök május 1-jei, azonnali segítséget sürgető levelével Varsóba érkező Bernhard Caboga altábornagy a szemtanúk elbeszélése szerint „szóban is előadta a levél tartalmát, majd Schwarzenberg kérésének teljesítését kérve letérdelt, s a varsói herceg [Paszkevics] kezét csókolgatta, s könnyezve kérlelte, hogy »mentse meg Ausztriát«. »Minden nap, minden óra drága«” – hajtogatta.¹⁶ Paszkevicsnek később a cárhoz intézett igazoló jelentésében némileg visszafogottabb változatot olvashatunk: „Caboga gróf szívhez szólóan és könnyezve esedezett, hogy mennél hamarabb segítsünk a fővároson, mert hazája számára ez a lehető legkegyesebb jótétemény lenne.”¹⁷

Mindezek után felvetődik a kérdés, mit is mondanak a korabeli források a varsói találkozóról? Ha az orosz forrásokat nézzük, figyelembe veendő, hogy I. Ferenc József 1853-ban a krími háborúban alaposan cserben hagyta felséges szövetségését, sőt rosszindulatú semlegességével és a román fejedelemségek katonai megszállásával csak még inkább nehezítette I. Miklós cár dolgát. Azaz, ha közvetlenül 1849 után a szövetségés iránti illő lojalitás meg is akadályozhatta ennek az epizódnak a megörökítését, 1853-at követően ezek a szempontok aligha működtek. Am ennek ellenére – tudomásunk szerint – az orosz emlékirók vagy az összefoglaló munkák szerzői sem szólnak a kézcsókról. Egyedül Vlagyimir Abramovics Dokudovszij hadbíró vezérőrnagy 1889-ben megjelent emlékiratában ír arról, hogy 1849. május 21-én „aztán megjelent – szó szerint őfelsége [I. Miklós] lábainál az osztrák jezsuita császár, Ferenc József, akinek Miklós cár másnap megmutatta a tartalékban maradt csapatokat.”¹⁸ A többi orosz szerzők érzékeltetik Ferenc József megalázó helyzetét és megalázkodását – de magáról a kézcsókról nem olvashatunk náluk.

Az I. Ferenc József uralkodása alatt keletkezett osztrák munkák sem tudnak az epizódról. Az osztrák történészek hallgatásán persze nem kell csodálkoznunk, hiszen a kézcsók – ha megtörtént volna – kétségkívül

olyan súlyos megalázkodást fejezett volna ki, amire két nagyhatalom viszonylatában nemigen volt sem addig, sem azt követően példa. Azaz, osztrák szempontból jobb volt (jobb lett volna) az egészet elfelejteni – s I. Ferenc József 1916-ban bekövetkezett haláláig aligha lett volna olyan osztrák szerző, aki ezt a történetet leírta volna.

A varsói találkozóról röviden beszámol Ferenc József 1849. május 21-én Varsóból édesanyjához, Zsófia főhercegnőhöz írott levele; I. Miklósnak feleségéhez írott aznapi, csak töredékesen kiadott levele, végül Du Plat varsói angol konzul május 21-i és 24-i jelentése, illetve a már említett Caboga altábornagy 1849. május 25-én Franz Cordon hadügyminiszterhez intézett jelentése – de ezekben sincs nyoma az említett kézcsóknak. I. Ferenc József, I. Miklós vagy Caboga részéről érthető lenne a tartózkodás – azonban az igen jól tájékozott varsói angol konzul aligha hallgatta volna el ezt az epizódot, ha értesül róla.

Mindent összevetve, a korabeli, de a későbbi források egyike sem erősíti meg a kézcsókról szóló legendát. Úgy tűnik, egy, a huszadik században keletkezett, s csak a magyar szakirodalomban elterjedt legendával van dolgunk, amely egy Hodinka Antal pontatlanul megfogalmazott könyvismertetéséből veszi eredetét, amelynek a kézcsókra vonatkozó utalását Angyal Dávid nemcsak hogy nem ellenőrizte, de még félre is értette. Angyal személye és munkájának minden más tekintetben megmutató pontossága azonban ezt az állítást is hihetővé tette.

Innen vette át ezt 1948-ban Eckhart Ferenc az *1848, a szabadság éve* című összefoglaló munkájába, s innen került át később az egyetemi tankönyv Spira György által írott fejezetébe, majd az ennek nyomán írott, 1959-ben napvilágot látott munkájába, *A magyar forradalom 1848–49-ben* című összefoglalóba. A sort tovább folytathatnánk – sajnos jómagam is a recitálók népes táborához tartoztam...

De a történet elterjesztésében a szépírók is megtették a magukét. A kézcsók motívuma bekerült Illyés Gyula *Két férfi* című, 1950-ben írott filmnovellájába (ennek erősen átdolgozott és kilúgozott változata szolgált a *Föltámadott a tenger* című film forgatókönyveként), illetve az 1952-ben bemutatott *Fáklyaláng* című drámába is.

És közben senkinek sem tűnt fel, hogy sem az osztrák, sem az orosz szakirodalom nem tud semmit az egészeztől. Ami megint csak azt mutatja, néha nem árt észrevenni azt is, hogy mit tud (vagy nem tud) a nemzetközi irodalom egy általuk fontosnak, sőt emblematisz jelentőségűnek tartott eseményről.¹⁹

Tegyük hozzá, ha a valóságban nem, képletesen mégiscsak megtörtént a fél térdre ereszkedés. Önmagában az a tény, hogy az Osztrák Császárság, Európa egyik nagyhatalma – az európai történelemben példa nélkül álló módon – kénytelen volt fegyveres segítséget koldulni a belső lázadásként interpretált magyar szabadságharc leverésére, súlyos presztízsveszteséget jelentett a birodalom számára. Milyen nagyhatalom az, amely a saját lázadó alattvalóival sem képes elbánni, noha nagyobb hadsereggel, komolyabb háborús tapasztalatokat felmutató hadvezérekkel, fejlettebb iparral és nagyobb gazdasági potenciállal rendel-

kezik? Lehet, hogy Ausztria hosszú távon ki tudta volna véreztetni Magyarországot – de ezt 1849 áprilisában Bécsben és Olmützben nem így látták. A segítségkérés és a császár varsói látogatása ennek demonstratív beismerése volt.

És még sokan mások...

■ A fentiekben olyan mítoszokról szóltunk, amelyek a források nem kelő gondosságú olvasásán alapultak, s amelyek szakmai eszközökkel tisztázhatók. A sor nyilván hosszan folytatható lenne, hiszen egyetlen történész sem tévedhetetlen, mindenkinél előfordulhat, hogy a saját koncepciójának hatása alá kerülve, kissé szabadon értelmezi a forrásokat, vagy a feltételezésekre épülő újabb feltételezésekkel, és az azokból levont, logikusnak tűnő következtetésekkel immáron forrásokkal nem igazolható állításokat talál fel tényként. Egy soha senki által kétségbe nem vont állítás kellőképpen szilárd alapnak tűnhet, s minél régebb óta kezeli azt evidenciaként a szakma, annál inkább.

1848–1849 esetében is számos olyan történeti problémával kerülünk szembe, amelyek a jelenlegi forrásadottságok mellett egyértelműen nem tisztázhatók. Soha nem fogjuk pontosan megtudni, hogy mi hangzott el – mondjuk – Kossuth és Görgei 1849. április 7-i gödöllői találkozásán vagy az utolsó, 1849. augusztus 10-i aradi beszélgetésükön.²⁰ Ugyanígy soha nem lesz pontos ismeretünk arról, hogy Kossuth valóban odavágta-e 1848. április 9-én az őt felkereső, s a szerbek nemzetként való elismerését követelő szerb küldöttségnek, hogy ha azok máshol fogják keresni érdekeik érvényesítését, „Akkor a kard fog dönteni közöttünk.”²¹

A sort még hosszan folytathatnánk – aki már próbált pusztán visszaemlékezések alapján, okmányok nélkül rekonstruálni egy megbeszélést, egy haditanácsot vagy minisztertanácsot, tudja, hogy ilyen esetekben legfeljebb egyes verziók kizárásáig lehet biztosan eljutni. Azaz, nagy bizonyossággal *meg tudjuk mondani, hogy ki nem mond igazat*, mi nem történt, de *nem tudjuk megmondani, hogy pontosan mi történt*.

A forradalom és szabadságharc eseményei elég távol vannak ma már ahhoz, hogy ne keltsenek különösebb indulatot – ellentétben például a huszadik század eseményeivel. Forrásokban is kellőképpen gazdagok ahhoz, hogy ne adjanak tág teret az önjelölt, félig vagy tán egészen bolond, erős magyarnyelv-tudással rendelkező, a Kosáry Domokos által összefoglaló néven „intellektuális alvilágnak” nevezett csoporthoz tartozó sarlatánok alternatív koncepcióinak. (Ellentétben, mondjuk, a honfoglalás vagy a 20. század történetével.) Vannak persze ilyen elképzelések, de ritkán keltenek különösebb visszhangot, s jobbára megmaradnak az alternatív történetírás fórumain. Az utóbbi évtizedekből két ilyen érdemes kiemelni.

Az egyik Kéri Edit *Ki volt Görgei?* című kétkötetes műve, amelyben a szerző azt fejtegeti, hogy az igazi Görgey/i Artúr 1839-ben meghalt máj-bajban, s a Habsburgok a helyére becsempészték egy Johann Blaha nevű,

balkézőről származó Habsburg-fiút, hogy ha majd kitör a magyar szabadságharc, legyen, aki elárulja.²²

A másik az immáron közel négy évtizede kísértő barguzini Petőfi-történet, amely szerint Petőfi Sándor nem halt hősi halált a segesvárféregyházai ütközetben, hanem sebesülten fogságba esett, s az oroszok (számos más magyar hadifogollyal együtt) magukkal vitték, s Szibériába deportálták. Itt már a történész – irodalomtörténész – régész – antropológus szakma is kénytelen volt reagálni, főleg, miután a Morvai Ferenc vállalkozó által szervezett expedíció Burját földön megtalálni vélte Petőfi csontvázát. Hiába nem támasztja alá semmifajta bizonyíték Petőfi és más magyar hadifoglyok kihurcolását,²³ hiába derült ki a „bizonyítékokról”, hogy jó esetben teljesen irrelevánsak, rosszabb esetben kimondott hamisítványok; hiába azonosították az antropológusok és a laboratóriumi vizsgálatok nőként a kiásott csontvázat – a közvélemény egy része mindmáig meg van győződve arról, hogy a kommunisták és zsidók által uralt Magyar Tudományos Akadémia, a nemzetrontó liberálisok és kommunisták, illetve ezek közös halmaza próbálja meg elrejteni a magyar nép elől a történelmi igazságot ebben az ügyben (is.)²⁴

Miután az események és folyamatok értelmezése körül – legalábbis a magyar közvéleményben – alapvetően egyetértés uralkodik, viszonylag ritkák az olyan esetek, amikor a nem a történészszakmához tartozó humán értelmiségiek, véleményvezérek és publicisták fogalmaznak meg logikusnak ható, de kellőképpen alá nem támasztott, általános érvényűnek szánt magyarázatokat. Ilyen a legutóbbi időben nagy népszerűsége szerzett szabadkőműves-világ összeesküvésének koncepciója, amely szerint a szabadkőművesek szervezték meg az 1848–49-es forradalmakat, s ugrasztották bele szegény magyarokat az eleve reménytelen küzdelembe. A rossz szellem ez esetben is természetesen Kossuth (aki 1852-ben Cincinnati-ben valóban belépett egy szabadkőműves-páholyba).²⁵

A szabadkőművesektől csak egy ugrásra vannak a zsidók, köztük is a zsidó bankárok. Egy, az elmúlt években közírók és politikusok által képviselt elképzelés szerint a Batthyány-kormány elleni fellépést alapvetően az okozta, hogy a Kossuth által kezdeményezett önálló bankjegykibocsátás sértette az Osztrák Nemzeti Bankot működtető Rotschild-ház monopóliumát, ebből kifolyólag ők finanszírozták Jellačić intervencióját, sőt az orosz beavatkozást is.

Az elsőre logikusnak tűnő koncepció azonban felforgatja az okok és okozatok viszonyát. Az osztrák–magyar konfliktusnak ugyanis a pénzügyi kérdés csak az egyik összetevője volt. Az addig egyeduralgoló birodalmi vezetés érdekeit önmagában a birodalmon belüli magyar önállóság sértette. A birodalom nemzetközi stabilitását veszélyeztette az, hogy a magyarok nem voltak hajlandók részt vállalni az osztrák államadósságból. Ezért igyekeztek minden lehetséges eszközzel nyomást gyakorolni a magyar kormányzatra, amibe 1848 szeptemberétől immáron a katonai beavatkozás is beletartozott.

Természetes, hogy egy katonai akciónak költségei vannak, s hogy ezt az állami bankként funkcionáló Osztrák Nemzeti Bank finanszírozza. De

a katonai fellépés nem azért következett be, mert a bankban részvényes Rotschild-ház érdekei sérültek, hanem bank azért finanszírozta a Magyarország elleni támadást, mert a birodalmi érdek ezt kívánta. Hozzáteendő, hogy a (szintén zsidó) Ullmann Móric és Wodianer Móric által tulajdonolt Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ugyanazt a szerepet játszotta 1848 Magyarországon, mint az Osztrák Nemzeti Bank Ausztriában – ez a bank bocsátotta ki a magyar Kossuth-bankókat anélkül, hogy ténylegesen állami (nemzeti) bank lett volna.

A Rotschild-család tagjai egyébként egyáltalán nem voltak eleve forradalomellenesek, például éppen a magyar események megítélésében voltak közöttük nézetkülönbségek.²⁶ De hát a tőke már csak olyan, hogy a stabilitást szereti, nem a felfordulást. A Rotschildok szerepvállalását árnyalja az a tény is, hogy a magyar diplomáciai ügynökök ellátmányát a Wodianer-bankház Párizsba a Rotschild-bankházhoz utalta – amin aztán az ottani osztrák ügyvivő fel is volt háborodva...²⁷

Az orosz intervenció finanszírozásában a Rotschild-ház „csupán” annyi szerepet játszott, hogy – miután az osztrák állam vállalta a beavatkozás önköltségének megtérítését – nyilvánvalóan az Osztrák Nemzeti Bank intézte az ezzel kapcsolatos kifizetéseket. Az előfinanszírozást azonban nem ez a bank intézte: az oroszok a londoni Baring’s Bankháztól vasútépítésre felvett nagy összegű kölcsönt fordították erre a célra.²⁸ (Egyébiránt, Isten nem ver bottal – a bankház 1995-ben csődbe ment.)

Más alternatívok már az 1848-as forradalmak spontaneitását is megkérdőjelezik. Egyik képviselőjük szerint az 1848-as forradalmi hullám egy globális, mesterségesen gerjesztett feszültség volt. Ennek lényege az volt, hogy a globális tőke behatoljon a térségbe. Mivel látták, hogy a tradicionális társadalmaknál lassabban zajlik a folyamat, ezért romba döntötték őket. Ebben a szemléletben Kossuth és Széchenyi jobb esetben a balekok, rosszabb esetben pedig a „hasznos hülyék” kategóriájába tartoznak.

Ezekkel a koncepciókkal azért nehéz vitába szállni, mert a tömegtájékoztatásban, a közösségi média felületein, egyéni blogokon, videókban vagy hivatkozások és forrásjegyzék nélküli nyomtatott publikációkban jelennek meg. Miután képviselőik nagy ívű koncepciókat vázolnak fel, és elbeszélésükben szabadon száguldoznak az évszázadok és országok között, az egyszerű halandó számára sokkal hitelesebbnek tűnnek, mint a részleteken rágódó, a ténybeli hibákon fennakadó, kucacoskodó történészek.

Van egy másik, újabb irányzat, ami a leegyszerűsítő liberalizmusellenes retorika alapján jelenkori politikai-ideológiai kategóriák visszavetítésével próbálja meg átértelmezni 1848–1849 történetét; azaz, a kortárs progresszív liberalizmussal folyó vitában a következetesség elve alapján elveti a klasszikus liberalizmusnak a jelenkori konzervatív gondolkodást is meghatározó értékeit is. Azaz, a jelenlegi konzervatív értékrend alapján akarja rehabilitálni vagy felülértékelni az 1848–49-es konzervatívokat (akik egy része ugyan visszavonult 1848-ban, de nem jelentéktelen részük az ellenforradalom táborát erősítette, sőt egyenesen muszkavezető-

vé vált); illetve a jelenlegi liberalizmus-értelmezés alapján próbálja meg csökkenteni az 1848–1849-es liberális elit érdemeit, vagy próbálja megkérdőjelezni a liberális értékrendhez való kötődésüket.

Így lesz Kossuth a nemzetrontó-kozmpolita liberalizmus képviselője, s így lesz Széchenyiből vagy Eötvös Józsefből reformkonzervatív személyiség. (Ez az elbeszélésmód egészen Kemény Zsigmond *Forradalom utánjáig* és Szekfű Gyula *Három nemzedékéig* megy vissza.) De tapasztalhatunk hasonló jeleket Táncsics „vörös republikanizmusának” vagy Petőfi radikális egalitárius értékrendjének újraértelmezésében is, ti. hogy ezek is csak olyan kommunisták voltak (lettek volna), mint 20. századi rossz emlékü utódaik, s a Saint-Just-ért rajongó Petőfi a 20. századi bolsevikok elődje lett volna.

E „lopakodó” legitimista-konzervatív megközelítés egyes hívei még az 1848. évi átalakulás, illetve az ennek védelmében vívott önvédelmi harc törvényességét is kétségbe vonják, s odáig is elmennek, hogy az osztrák megtorlást nemcsak érhetőnek, hanem törvényesnek és jogosnak is vélik. Ezek a nézetek egyelőre még szintén csak a fentebb említett fórumokon mutatkoznak, de láthatóan van igény intellektuális-tudományos alátámasztásukra is. A források ismeretében ez nem lesz könnyű. De hát tudjuk, hogy semmi sem változik olyan gyakran, mint a múlt.

■ JEGYZETEK

1. Hermann Róbert: *Kossuth Lajos imája a kápolnai csatatéren*. In: Sepsi Enikő – Deres Kornélia – Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *Folyamatos megújulás: Reformáció(k) tegnap és ma*. A Károli Gáspár Református Egyetem 2016-os évkönyve. Studia Caroliensia. Bp., 2017. 82–100.; Hermann Róbert: *Kossuth orsovai búcsúja – prózában és versben. Egy fiktív Kossuth-szöveg karrierje*. In: Sepsi Enikő – Deres Kornélia (szerk.): *Hit és tudás*. A Károli Gáspár Református Egyetem 2014-es évkönyve. Studia Caroliensia, Bp., 2015. 34–53.
2. A részletekre ld. Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. Bp., 1994. I–II.
3. Várkonyi Nándor: *Rostra*. In: *Magyar katonaköltők – Az üstökös csóvjája – Dunántúl*. Összegyűjtött tanulmányok. I. Szerk. Mezey Katalin, Bp., 2006, 277–292.
4. *Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Sajtó alá rendezte V. Nyilassy Vilma és Kiss József. *Petőfi Sándor összes művei* V. Bp., 1956. 37–38. és 330–331.
5. Varga János: *Szemtanúk 1848 márciusáról*. Valóság 15. évf. (1972) 7. sz. 54.
6. Hermann Róbert: *Pákozdi kérdőjelek*. In: *A Drávától a Lajtaiig*. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Bp., 2008. 96–100. Az egyezményt magyar fordításban közli Görgey István: *1848 júniusától novemberéig*. Okmánytár. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Bp., 1980. 197–198.
7. Közli *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. S. a. r. Barta István. Magyarország Újabb kori Történetének Forrásai. Bp., 1952. 69.
8. Urbán Aladár: *A Honvédelmi Bizottmány megválasztása 1848. szeptember 16–21*. In: *Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Bp., 2009. 76–100.; Uő: *Bizottmány a haza védelmére, a rend és béke fenntartására. A Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége*. In: uo. 101–142.
9. Borus József: *Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata*. Bp., 1975. 277., ill. 371. 106. jz.

10. Hermann Róbert: *Lázadó csordák – oktrojált alkotmány. Egy legenda története*. In: *Reformkor, forradalom, szabadságharc*. 48-as Könyvtár, Bp., 2016. 207–230.
11. Angyal Dávid: *Az ifjú Ferenc József*. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei. Bp., é. n. [1942.] 100.
12. Hadtörténelmi Közlemények, 39. (1938) 130–131. A kézcsók nem kerül elő Averbuch másik munkájában sem: Revekka Averbuch: *A magyar nép szabadságküzdelme 1848–49-ben*. Ford. Perényi József. Bp., 1970.
13. Hadtörténelmi Közlemények 39. (1938) 129.
14. A kötet elbeszélő részének 1899–1900-ban megjelent a szlovák fordítása, ezt 1948-ban Sziklay László fordításában közölte: *Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról*. Az előszót írta Wesselényi Miklós. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Trócsányi Zoltán. S. a. r. Gonda Imre. Bp., 1948. 39–137.
15. Alekszandr Petrovics Scserbatov: *Paszkevicz Magyarországon*. Ford. Gerencsér Zsigmond. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Bp., 1984. 62.
16. Scserbatov 1984. 57.
17. Scserbatov 1984. 57., 346–348. Lásd: Rosonczy Ildikó: *Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért*. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról. Bp., 2016. 149–150
18. Vlagyimir Ambramovics Dokudovszkij: *Emlékeim*. In: *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. S. a. r. Rosonczy Ildikó és Katona Tamás. Ford. Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond. Bibliotheca Historica. Bp., 1988. 569–575., 571.
19. Hermann Róbert: *Kézcsókom, Felség – egy meg nem történt gesztus*. In: Illésfalvi Péter – Kincses Katalin Mária (szerk.): *Élet az arcvonalt mögött*. Tanulmányok Szabó Péter hadtörténész tiszteletére. Bp., 2019. 177–192.
20. Hermann Róbert: *Görgei és a trónfosztás*. In: Kiss Vendel – Számadó Emese (szerk.): *Komárom a szabadságharcban 1848–49*. Válogatás a Komáromi Napok történetészkonferenciáinak előadásából 1992–2016. Komárom, 2016. 69–78.; Hermann Róbert: *A fegyverletétel problémái*. In: Balogh Ádám – Bobay István – Hermann Róbert (szerk.): *Görgei Artúr, „a tiprott hős”*. Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásából. 48-as Könyvtár. Bp., 2020. 135–156.
21. Délvidéki S. Attila: *„Akkor döntsön köztünk a kard”? In: Délvidék, negyvennyolc. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a mai Vajdaság területén*. Szerk. Bosnyák István. Újvidék, 2000. 237–269.
22. Kéri Edit: *Ki volt Görgei? Egy kémtörténet felfedezése. Kutatás meglepetésekkel*. I–II. Bp., 1996. (Kéri volt egyébként a barguzini Petőfi-expedíció történész „szakértője” is. Kéri Edit: *Petőfi Szibériában?! Bp., 1990.*) A műre ld. Hermann Róbert: *A becsempézett fattyú és az áruló*. In: *Összeesküvés téóriák a magyar történelemben*. Szerk. Hermann Róbert. Századok Könyvek. Bp., 2022. 73–82.
23. Lásd erre e számban Rosonczy Ildikó tanulmányát.
24. *Nem Petőfi!* Szerk. Kovács László. Bp., 1992.
25. Berényi Zsuzsanna Ágnes: *Budapest és a szabadkőművesség*. Bp., 2005.
26. V. ö. Niall Ferguson: *The World's Banker. The History of the House of Rothschild*. London, 1998. 502–503.
27. Magyar fordításban közli Deák Imre: *1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben*. Bp., é. n. [1942.] 346–347.
28. Ian W. Roberts: *Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary*. London, 1991. 199–200.

RESS-WIMMER ZOLTÁN

A HONVÉDMENHÁZ TÖRTÉNETE 1914–1919

*„Az 1848–49-iki rokkant honvédek hálás elismeréséül a nemzet egyesei”
(A Honvédmenház homlokzatának a felirata)*

**A Honvédmenház ünne-
pélyes átadása 1872.
szeptember 29-én,
a pákozdi csata 24.
évfordulóján történt.
Az eredetileg 80 férőhe-
lyes intézmény első
parancsnoka
az alapító Vidats János
százados lett.**

A Honvédmenház működése az alapítástól a Nagy Háborúig

■ Az 1848–1849-es szabadságharc agg honvédeiről való gondoskodás egy francia invalidusház mintájára létrehozott veterán-otthon ötletét Vidats János,¹ az Országos Honvédegylet leköszönő alelnöke vetette fel az 1869. augusztus 21-én tartott országos honvédgyűlésen. Vidats az indítványozó beszédében a következőket mondta el: „Tekintve, hogy az 1848-ki törvényhozás a honvédsereg állításának erkölcsi és anyagi tekintetbeni biztosítását, különösen a csatákban kapott sebeik következtében rokkantakká lett honvédek országosan leendő megjutalmazását a nemzet becsületének pajzsa alá helyezte, tekintve, hogy a nemzet ezen becsületbeli kötelezettségének beváltására a kormány már két országgyűlésen többszöri kérvényezések és interpretációk következtében sem tett legkisebb lépést sem, tekintve, hogy ennél fogva az 1848. és 1849-iki szabadságharcban kapott sebeikben rokkantakká lett honvédek mai napig ezerszámra nyomorognak hazánk minden részeiben, huszonnegy év óta várva a nemzet becsületszavának beváltását, tekintve végül hogy ily helyzetben a haza

Jelen tanulmányt az UNKP-pályázat keretében támogatta a Kulturális és Innovációs Minisztérium.

minden polgárának kötelegeessége tehetsége szerint enyhíteni azok során, akik a haza szabaságáért vérüket ontották. Indítványozom: Építsünk az 1848/49-iki rokkant honvédek számára házat, melyben biztos lakást és ellátást nyerjenek. Teszem ezen indítványomat azon alapon, mert ismerni van szerencsém Pest szabad királyi város képviselőtestületének és az összes testvérvárosi lakosságának az 1848-iki alkotmányhoz való kegyeletes ragaszkodását, ismerni minden hazai, jótékony célra való áldozatkészséget s biztos reményem van ahhoz, hogy az 1848/49-iki szabaságharcban rokkanttá lett honvédek házának telkét Pest szabad királyi várostól ajándéku fogjuk kinyerni. Ismerem Pest város és a haza összes polgárainak minen nemes és szép tettért hevülő lelkesültségét is, s ezért alapos reményem van, hogy az épület anyagokat a téglagyár társulatoktól, részint más buzgó hazafiak adományából ingyen beszerezhetjük, valamint az épület felemeléséhez megkívántató kézműves, kőmves, ács, asztalos, lakatos, üvegesek stb munkáját dítalanul megnyerjük. Ezen alapon kérem a tisztelt országos honvédgyűlést: Méltóztassék egy bizottmányt kinevezni, melynek feladata legyen Pest szabad királyi város képviselőtestületével a telekre – az építési munkálatok teljesítésére nézve minen részletesen itt elő nem adható teendőket teljesíteni s az eredményeiről a közelebbi honvédgyűlésnek jelentést tenni.”²

A javaslat országos támogatásra talált, számos jótékonsági hangversenyt, bált és előadást szerveztek a nemes ügy érdekében. Adománygyűjtést kezdtek, amiben oroszlánrészt vállalt az aradi vértanú özvegye, Damjanich Jánosné. Jókai Mór az általa szerkesztett *A Hon* című lapban rendszeresen népszerűsítette a kezdeményezést. Sorra ajánlották fel kiadott művek bevételeit a Honvédmenház javára, ilyen volt például a Tóth Kálmán³ által szerkesztett *Honvédmenház könyve* (1870), amelyben többek között az egykori '48-as honvédek verseit és visszaemlékezéseit adta közre.⁴ Az adakozók sorában számos prominens személyt találunk, például Kossuth Lajost és Türr Istvánt.⁵

A nemzeti ügyé váló összefogás sikeres volt, a segítségével összegyűjtött pénzből, ami 65 000 forint volt, az Országos Honvédegylet a ferencvárosi Soroksári út 62. Szám⁶ alatti telket választotta ki az épülő '48-as veteránotthon helyszínéként. Az alapkövetételre 1871. október 1-jén került sor. Az alapkö alá időkapuszulában elhelyeztek számos, 1848–49-es szabadságharcra vonatkozó okmányt, több magyar aranyat, Kossuth-bankókat, Vetter Antal altábornagy Magyar Katonai Érdemrend II. osztályú kitüntetését,⁷ Gáspár András tábornok fényképét, a még életben lévő honvédtisztek névsorát, a menház tervrajzát, illetve alapításának leírását, valamint az alapkövetétel napján megjelent összes *Magyar Hírlap* egy-egy példányát.⁸

A Honvédmenház ünnepélyes átadása 1872. szeptember 29-én, a pákozdi csata 24. évfordulóján történt. Az eredetileg 80 férőhelyes intézmény első parancsnoka az alapító Vidats János százados lett. Az első '48-as honvéd veteránt Zólyomi Mihály⁹ századost 1873. március 16-án vették fel az intézménybe.¹⁰

Eredetileg a vak, a végtagjaikat vesztett, a teljesen legyengült és az idős honvédtiszteket vették fel a menházba. A Soroksári úti '48-as öregek otthonának létszámát az első évtizedben nem sikerült feltölteni. Az Országos Honvédegylet által adományokból fenntartott intézmény állandó pénzügyi gondokkal küzdött. Hosszas politikai csatározás után a Honvédmenház 1882-ben állami felügyelet alá került.¹¹ Az intézmény 1882-es államosítása után már altiszteket és közhonvédeket is fel lehetett venni a menházba. A '48-as veteránok a kaszárnyai viszonyokhoz hasonló, szigorú házirend szerinti katonai hierarchiában éltek mindennapjaikat a Honvédmenház parancsnokának a felügyelete alatt.¹²

Az intézmény zavartalan működését és a jelentkezők felvételét, valamint a lakók panaszainak felülvizsgálatát a Honvédmenház Felügyelő Bizottság intézte. A bizottság tagjait a Honvédelmi Minisztérium és az Országos Honvédegylet képviselői alkották, és többnyire '48-as honvédmúlttal rendelkezőket jelöltek ki a feladatra.

Az időközben 100 fősre bővített menházban 1887-ben új felvételi rendszert vezettek be. A felvételre minden 70. évét betöltött igazolt vagyontalan '48-as honvéd jogosult volt, de a vakok és rokkantak elsőbbséget élveztek a felvétel során. A sikeres felvétel előfeltétele volt a segélyező bizottsági meghallgatás, és a szegénységi bizonyítvány bemutatása. A szükséges dokumentumok közé tartozott az orvosi bizonyítvány, amelyet az illetékes honvédegylet által kijelölt két orvos állíthatott ki. A felvételt kérelmezőnek rendelkeznie kellett a '48-as múltat bizonyító honvédigazolással, amelyet a területileg illetékes honvédegylet vagy pedig az Országos Honvédegylet állított ki. Igazolt honvédnek számítottak azok a tisztek, akik be tudták mutatni a tiszti kinevezési okmányaikat vagy a kinevezést tartalmazó hivatalos újságot. A közhonvédek esetében az igazolási procedúra némileg bonyolultabb volt a megfelelő okmányok hiányában. A honvédmúlt igazolása érdekében a '48-as honvédeknek el kellett tudni mondaniuk, hogy pontosan hol és ki alatt szolgáltak, milyen csatákban és ütközetekben vettek részt, és milyen különleges eseményekkel találkoztak a szolgálati idejük alatt. Amennyiben az elbeszélte történetük hitelesnek tűnt, akkor még szükség volt két, már igazolt '48-as honvéd megerősítésére. Az igazolási eljárás nem volt tökéletes, hiszen két tanút bárki kiállíthatott, és utána élvezhette a '48-as honvédlét előnyeit. Ezek közé tartozott: a társadalmi megbecsülés, a segélyezés, a nyugdíj vagy akár a Honvédmenházba való felvétel is. Az idő előrehaladtával az igazolási eljárás folyamata egyre bonyolultabbá vált, mivel a '48-as honvédek száma csökkent, így egy-egy jelentkező történetének ellenőrzése is nehezebbé vált. Az igazolási rendszer hibáit és kiskapuit számos szélhámos álhonvéd így is kihasználta annak ellenére, hogy a honvédigazolási bizottságok igyekeztek kiszűrni őket.¹³

A menházba való felvétel előfeltételének számított a büntetlen előélet bizonyító erkölcsi bizonyítvány és az orvosi vizsgálat eredménye. A csalások kiküszöbölésének érdekében a születési anyakönyvi kivonatot is be kellett mutatni.¹⁴

A Honvédmeház épületét 1899–1900-ban felújították, és további 50 férőhellyel kibővítették. Bydeskuthy Sándor¹⁵ ezredes volt a Honvédmeház utolsó parancsnoka 1909–1911 között. A kormány Bydeskuthy halála után több parancsnokot nem nevezett ki az intézmény élére, ennek az egyik legfőbb oka az volt, hogy egy fiatalabb előljárót nagyon nehezen fogadtak volna el az ekkor már jócskán a 80-as éveik közepén járó agg honvédek. Másrészt az öreg veteránok korukból adódóan egyre inkább szorultak állandó felügyeletre, egyre gyakoribbak voltak a megbetegedések és az elhalálozások.¹⁶ Emiatt is született az a döntés, hogy egy magas rangú katonai orvost állítanak a menház élére. Vezetője a Magyar Királyi Honvédség egy törzsorvosa, dr. Virágh László¹⁷ főorvos lett. Ezzel párhuzamosan a Honvédmeház 1911-ben új szervezeti szabályzatot kapott, amelyben kimondták, hogy innentől már a menház nem kaszárnyai jellegű, hanem kórházi jelleggel bíró ellátási intézetnek minősül.¹⁸

Míg az intézménybe az 1900-as évek elején a többszörös túljelentkezés miatt nehéz volt bekerülni az idősödő honvédeknek, addig az 1910-es évek elejére már nem volt kihasználva az épület teljes kapacitása. Az 1910-es évekre a még életben lévő '48-as veteránok száma is drasztikusan csökkeni kezdett, még működő regionális honvédegyletek szűntek meg, legtöbbször az egyleti tagok elhalálozása miatt. Példaként a Debreceni Honvédegyletet lehet említeni, ahol a helyi '48-as egylet 1912-ben megszűnt, mivel már csupán négy élő tagja volt a szervezetnek.¹⁹

A Honvédmeház működése a Nagy Háború idején

■ Az *Érdekes Újság* 1914. március 15-e alkalmából számolt be a Soroksári úton álló '48-as öregek otthonáról. Az újság szerint míg pár éve a '48-as honvédek fellelhetőek voltak a parkokban mint parkőrök, a múzeumokban mint teremőrök, de 1914-re már elszállt felettük az idő, és már csak pihenniük kell ezeknek az egykor nagy csatákat látott katonáknak. Még mindig katonás fegyelemben, a hierarchiát betartva éltek mindennapjaikat a menház lakói, de számuk egyre fogyatkozott, ahogy egyre többen csatlakoztak Kossuth Lajos égi regimentjéhez.²⁰

Az *Érdekes Újság* beszámolóját alátámasztotta a Honvédmeház Felügyelő bizottsági ülésének jegyzőkönyve is, amely szerint 1914. március 14-én az épület teljes kapacitásának a 60%-a volt kihasználva. Ekkor 91 agg honvéd élt az épület falain belül, ebből 6 tiszt, 5 őrmester, 16 tizedes és 64 közlegény volt.²¹ Az év elején Virágh Lászlót Bíró Ede honvéd törzsorvos váltotta a Honvédmeház élén. A felügyelő bizottsági üléseken minden esetben rögzítették az elhunyt lakók nevét és rendfokozatát, valamint a felvételre jelentkezett honvédek adatait. Ezt követően a menház tiszta vagyonáról számoltak be, amely 76 532 korona volt.²²

A Honvédmeház lakói 1914. március 20-án testületileg képviselték magukat az egykori kormányzó, Kossuth Lajos halálának 20. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésen. A Kerepesi úti temetőben koszorút helyeztek el a Kossuth-mauzóleumnál.²³

Az 1914. április 27-i Honvédmenház felügyelő bizottsági ülésen hivatalosan is beiktatták a menház új vezetőjét, Bíró Edét. Bíró, aki '48-as honvéd fiaként szívügyének tartotta a veteránok sorsát, a bemutatása során ígértet tett, hogy mint orvos szeretettel és odaadással fogja ápolni az öreg honvédeket, a szükségleteikről pedig gondoskodni fog. A beiktatása során elmondta, hogy a menházi rend felett őrködni fog, és igyekezni fog a Honvédmenház Felügyelő Bizottságának megelőlegezett bizalmának megfelelni. A bizottság megköszönte Virágh László eddig végzett munkáját az intézmény vezetőjeként.²⁴

Az április 27-ei ülésen egy érdekes ügy is a bizottság elé került. Halasy Fortnatus²⁵ báró, Revizky Mária fia, az aradi vértanú Lázár Vilmos mostohafia kérte a felvételét a menházba. 1914-re a kihasználatlan férőhelyek magas száma egyre több embernek szemet szúrt már a világháború kitörése előtt, nem meglepő módon Halasy is ezek között volt. Felvételi kérelmében arra hivatkozott, hogy mivel a menházban csupán 90 honvéd él, és ebből a létszámból is 15–20 fő állandóan szabadságon van, így van hely egy vértanú tábornok²⁶ fiának. A bizottság álláspontja nem volt egységes a felvételt illetően, míg az elnök Balogh Sándor és két másik bizottsági tag támogatta Halasy-menházban való elhelyezését, addig a többiek azon az állásponton voltak, hogy az épület a '48-as honvédek számára épült, és nem lehet olyan személyt felvenni, aki a szabadságharcban nem volt katona. A bizottság végül Halasy kérelmét arra hivatkozva utasította vissza, hogy a szabály az szabály, és nem tehetnek kivételt, mert az precedenst teremtene.²⁷ Habár Halasy kérelmét elutasították, az eset kiválóan rávilágít arra, hogy egyre többen érzékelték, hogy az épület már nincs megfelelően kihasználva, és az elkövetkező háborús években ez a kérdés állandóan felmerült a hadirokkantak magas száma miatt.

1914. április 25-én Bécsben, 82 éves korában elhunyt az egykori hadügyminiszter és miniszterelnök, Fejérváry Géza báró.²⁸ Fejérvárynak rengeteget köszönhetett a Honvédmenház, hiszen a befogadóképesség 150 főre való bővítését ő karolta fel és támogatta. A menház veteránjai is lerótták a kegyeletüket az április 28-án tartott a Bécsi Központi Temetőben.²⁹

Szegedy Maszák Hugó³⁰ az 1914. májusi Országos Honvédgyűlésen tartott közgyűlési beszédében utalt arra, hogy Kossuth Lajos földi regimentjének képviselői egyre kevesebben vannak: „A honvédegyesületekhez szétküldött felhívás melankolikus hangja hű visszatükrözője annak a nagy halandóságunk, mely sorainkban évről-évre fokozottabb mértékben nyilvánul. Nem adok tíz esztendőt s elvétve, ha fog egy-két negyvennyolcas honvéd élni az országban. A honvédmenházba is alig találunk jelentkezőket, pedig 150 helyre van berendezve, melyből viszont csak 91 van betöltve, mivel a jelentkezők gyéren jönnek, az állomány pedig a halálózások folytán egyre fogy. Ugyanígy vagyunk a nyilvántartásban vezetett bajtársainkkal is. Az ideai statisztikát még nem ismerem, a múlt évi szerint azonban az összes negyvennyolcas honvédek száma tisztekkel együtt 2619 volt. S mivel valamennyien 80 éven jóval túllévő korban vannak, a halandóság százaléka aránytalanul nagy hányadában évről-év-

re fokozódik. Ez a szomorú állapot egyúttal hathatód támogatója annak az akciónak, melyet az országos központ a 48-as honvédek és özvegyeik nyugdíjának javítása ügyében indított.”³¹

A *Pesti Napló* számolt be arról, hogy a fővárosi vezetés fontolóra vette a Honvédmenház megszüntetését, mivel a '48-as lakók lélekszáma látványosan lecsökkent. Megvizsgálták, hogy a menház személyzetét hova lehetne áthelyezni, és azt is kiértékeltek, hogy a '48-as honvédeket mi-ként lehetne elhelyezni máshová. Az első világháború kitörésével ez a tervzet lekerült a napirendről, és a főváros az intézmény további fenntartása mellett döntött. Talán ekkor merült fel először, hogy az épületet a háborúban megrokkant honvédekkel töltik fel.³²

1914. november 12-ei Honvédmenház Felügyelő Bizottság ülésén a szokásos napirendi pontok mellett más fontos kérdéseket is megtárgyal-tak. Balogh Sándor, a bizottság elnöke javaslatot tett a bizottság szavazat-képességének megváltoztatására. Eddig a szavazóképességhez az elnök mellett 4 bizottsági tag jelenlétére volt szükség, ezt az elnökre és 2 bizott-sági tagra módosították. A változtatásra azért volt szükség, mert a Hon-védmenház felügyelő bizottsági tagok sorra betegedtek meg és haláloztak el. Az érvek között szerepelt, hogy az ülés időpontjában a bizottsági ta-gok közül: Berts Vilmos hadnagy³³ 1914. július 22-én elhalálozott, a he-lye pedig beltöltetlen volt, Szegedy-Maszák Hugó fekvő beteg volt, Óváry Lipót³⁴ és Schweidel Albert százados³⁵ nem volt mobilis, Szabó Albert százados³⁶ pedig hosszabb ideje gyengélkedett. Balogh indítványát elfo-gadták, Berts Vilmos helyére pedig Hegedűs Pál főhadnagyot,³⁷ az Ország-os Honvédegylet Bizottságának a tagját kérték fel. A jelentés szerint az előző ülés óta 10 honvéd elhunyt, 1 pedig kilépett az intézetből. Az első világháború kezdetén a létszámkimutatás szerint 89 fő lakott a menház-ban, ebből 5 tiszt, 4 őrmester, 16 tizedes és 64 közhonvéd. A tavaszi állapothoz képest a létszám nem sokat csökkent, de a kimutatásokból lát-ható, hogy gyakoriak voltak az elhalálozások. 1914 végére a jelentkezők-vel legalább az újonnan megüresedett helyeket sikerült feltölteni, de így is 60 hely üresen állt. Balogh Sándor a bizottság tudomására hozta, és a Honvédelmi Minisztériumhoz előterjesztést intézett az ügyben, hogy a világháborúban megsebesült katonák számára az üresen álló helyeket kihasználva létesüljön egy ideiglenes hadikórház. A bizottság az elnök bejelentését üdvözölte és hazafias lelkesedéssel fogadta.³⁸ Hazai Samu báró vezérőrnagy, honvédelmi miniszter helyeslőleg reagált a november 11-ei 165692/5-194 számú leiratra, amelyben Balogh Sándor a Honvéd-menház Felügyelő Bizottság elnökeként arra tett javaslatot, hogy 50-60 fő számára állítsanak fel hadikórházat a Soroksári út 114. szám alatt lévő objektum üres férőhelyeit kihasználva.³⁹

Az 1914. decemberi bizottsági jegyzőkönyvben beszámoltak arról, hogy Vernel József közhonvédet engedetlen és rendetlen magaviselete miatt kizárták. Másik decemberi napirendi pont volt Szegedy-Maszák Hugó bizottsági jegyzői feladatainak átadása, mivel hosszabb ideje beteg volt, és nem tudta ellátni a feladatát. A jegyzői feladatokat Kármán Lajos főhadnagy⁴⁰ vállalta át.⁴¹

Az év utolsó napjaiban, december 30-án temették el Herman Ottót, aki igazi polihisztor volt: természetkutató, zoológus, néprajzkutató, régész, a kiegyezést követően a magyar belpolitika jeles képviselője. A Honvédmenház képviselője is részt vett a jeles férfiú búcsúztatásán, és lerótták előtte a tiszteletet a '48-as honvédek is.⁴²

1915 januárjában az Országos Honvédegylet és a Honvédmenház Felügyelő Bizottság nevében Balogh Sándor indítványozta Görgei Artúr egykori fővezér felköszöntését 97. születésnapja alkalmából. A még élő '48-as honvédek Görgeihez fűződő viszonya azért is érdekes, mert 30 évvel azelőtt az 1885. március 9-ei országos honvédgyűlésen az egykori bajtársak elítélték a személyét.⁴³ Az utolsó még élő tábornok megítélése az eltelt időszakban pozitív irányba változott a honvédbajtársak körében.⁴⁴

A világháború idején, a fronton súlyos sérüléseket szenvedők számának drasztikus növekedésével párhuzamosan egyre inkább a figyelem középpontjába került a Soroksári úti objektum a férőhelyek kihasználatlansága miatt. A sebesültek és hadirokkantak magas számát látva egyre többen vetették fel a '48-asok otthonát mint lehetséges rokkantházat. *Pesti Hírlap*ban a következő gondolat jelent meg:

„Amig a világháború véres zivatarra tombol, s a halál ezerszámra aratja a fiatal életet, addig csöndes szemlélődéssel töltik hátralevő napjaikat a galambösz aggastyánok a külső soroksári-uti honvédmenházban. Névtelen hősöknek és félisteneknek nevezte őket egykor angliai körútjában Kossuth Lajos, de az idő eljárt fölöttük, s egymásután hullanak a sirba, mint az elsárgult levelek az esővert földre. [...] Pár évvel ezelőtt még hétezerenyolcszáz negyvennyolcas honvéd volt az országban. De évről-évre rohamosan apadt a számuk. A vidéki honvédegyletek tagok hiányában egymásután szűnnek meg. Vannak városok, ahol már az utolsó honvédet is eltemették. Galambos András, az országos honvédegyletek központjának jegyzője, újabban ismét összeállította az agg honvédek létszámát. Szomorú adatok ezek! [...] 1914. december hónap végével nyugdíjas honvéd már csak 1726 volt az országban. Ebből tiszt 148, altiszt és közvitéz 1578. Tiszti özvegy volt (újabban azok az özvegyek is kapnak nyugdíjat, akik 1867-ig keltek egybe) 507, altiszt és közvitéz özvegye 1425, összesen 1932. [...] Néhány évvel ezelőtt még csak nagy protekció, sok utánjárás és még több várakozás után lehetett bejutni a honvédmenházba, míg most a 150 főnyi létszámot sem tudják betölteni. Minden hónapban kevesebb lesz a számuk. Ma már alig vannak életben ezerháromszázan, tehát oly gyorsan fogynak, hogy egy-két év múlva alig lesz 48-as honvéd az országban...”⁴⁵

A hadirokkantkérdéssel párhuzamosan az agg honvédeket egyre többször interjúztatták meg az újságírók a folyó háború kapcsán. Gyakran érzékelhető módon a folyóiratok a '48-as honvédeket propagandacélra használták fel. Erre jó például *Pesti Napló*ban 1915 áprilisában megjelent *Agg hősök a fiatalokról – látogatás a Honvédmenházban* című írás, amelyben 5 veterán honvédtiszt (Békkésy Márk hadnagy,⁴⁶ Szirmay György főhadnagy,⁴⁷ Mezey József főhadnagy,⁴⁸ Bornemissza Sándor hadnagy⁴⁹ és Szomráky István hadnagy⁵⁰) voltak a riportalanyok az orosz

front alakulása kapcsán. Érthető, hogy a '48-as honvédek párhuzamot állítottak az 1849-es orosz intervenció sereggel saját élményeik alapján. Szirmay György elmondta: „Talán csak a mai idők hasonlítanak hozzá, igaz most a fél világgal harcolunk, akkor még csak két ellenségünk volt. De az a kettő sokat jelentett. Az orosz nagy és hatalmas ellenség. Már akkor is sokan voltak, azóta még többen lehetnek, mert fene szapora náció.”⁵¹

Az újságíró olyan gondolatokat is beleszótt az interjúba, amely nehezen képzelhető el egy 85 éves idős veterán szájából. Szirmay György például az őszi erdőben szerzett karsérülése kapcsán elmondta, hogy a mai (1915-ös) hadikórházak már mennyivel jobbak, mint a szabadságharc alatt, hisz erről saját maga is meggyőződhetett. Nagy valószínűséggel ebben az esetben az újságíró propagandacélokból kicsit kiszínezte az interjúalanya történetét, és aktualizálta a mondandót. Mint, ahogy a riportalanyok közül Mezey József mondandóját is kiemelte az újságíró. Mezey elmondta, hogy ő büszke rá, hogy tüzerként szolgált a szabadságharc alatt, és most két unokája is továbbviszi a katonai hagyományokat, és tüzerként harcolnak a galíciai fronton. A '48-as honvéd, akire a társadalom mint „félistenekre” tekintett, kiváló eszköze volt a propagandának arra, hogy a hazafias helytállásra buzdítsa a fiatalokat.⁵²

Az 1915. április 28-ai felügyelő bizottsági ülésen Szegedy-Maszák Hugó helyét a bizottságban Újházy Ferenc,⁵³ az Országos Honvédegylet Központi Választmányának a tagja vette át. E változás mellett a Honvédelmi Miniszter 73912/8-1915 számú rendelete közölte, hogy minden menházi lakó 1 korona 50 fillérben meghatározott napi ellátásra jogosult. A létszámkimutatás alapján már csak 80 honvéd élt az épület falai között, ebből: 5 tisztt, 3 őrmester, 14 tizedes, 58 közhonvéd.⁵⁴

Ezeket az adatokat érdemes összevetni az 1915. május 20-ai országos honvédgyűlés jegyzőkönyvében szereplő létszámkimutatással. E szerint ekkor még az igazolt '48-asok közül 134 honvédtiszt, 496 tisztözvegy, 1462 altiszt és közhonvéd és 1108 altiszti és közhonvédi özvegy volt életben, összesen 1596 egykori veteránt és 1604 negyvennyolcas özvegyet tartottak számon, összesen 3200 fő részesült állami nyugdíjban. A számok mögé nézve, a még életben lévő honvédek 5%-a élt a Soroksári úti intézmény falai között. Ezekből az adatokból az is egyértelműen látszik, hogy a '48-asok rohamosan fogyó lélekszáma és a Honvédmenház kapacitásának kihasználatlansága egyre inkább terelte rá a figyelmet arra a kérdésre miként lehet gazdaságosan használni az épületet.⁵⁵

1915. május 21-én a Honvédmenház veteránjai is részt vettek a budai vár bevételénél elesett '48-as bajtársak tiszteletére tartott megemlékezésen. A Németvölgyi katonai temetőben koszorúztak és méltóképpen megemlékeztek az 1849-es ostrom során elesett '48-as honvédekről. Az ünnepi beszédet az Országos Honvédegylet és Honvédmenház Felügyelő Bizottság elnöke, Balogh Sándor százados mondta el.⁵⁶ Az ezt követő istentisztelet során a menház „agg oroszánjai” a krisztinavárosi templomban díszsorfalat álltak.⁵⁷

Az olaszok hadba lépése kapcsán a menház veteránjait is felhasználta a háborús propagandagépezet. A *Siklós* című folyóirat számolt be arról, hogy a Honvédmenház előtt 4 veteránt faggattak, hogy miként látják a háborút, és győzni fognak-e a csapataink? A cikk szerint a megkérdezett honvédek elmondták, hogy: „Győzni fogunk. Persze, hogy győzünk. A magyar fiúkat nem lehet leverni, de a németeket sem...” Arról, hogy mi a véleményük az olasz háborúról, a következőt nyilatkozta az egyik honvéd: „Sosem hittem volna, hogy az olaszok bennünket megtámadjanak, és azt hiszem, úgy érzem, a nép nincs a háború mellett, csak a magas rangú politikusok furfangja volt ez az egész háború. De meg is kell kapniok a magukét, és én bízom azokban a magyar gyerekekben, akik ott lenn vannak, majd ellátják a bajukat.” Az 1910-es évektől egyre gyakrabban váltak a '48-as honvédek az aktuálpolitika eszközévé, az újságírók sokszor olyan szavakat adtak az idős veteránok szájába, amely a propaganda céljainak megfelelt.⁵⁸

1915. október 19-én súlyos betegség után, 85 éves korában elhunyt a Honvédmenház Felügyelő Bizottságának egy újabb tagja, Szabó Albert.⁵⁹ A ravatalához kivonultak a menház veteránjai, akik közül Südi János mondott egy érzelemdús ravatali beszédet.⁶⁰ A bizottságban megüresedett helyre Schöbbel János tizedest, az Országos Honvédegylet Központi Választmányának tagját terjesztették fel.⁶¹

1915-ben megszűnt a Szeged városi Honvédegylet, mivel már csak 3 tag volt életben közülük. A Belügyminisztérium jóváhagyta az egylet megszűnését, a szervezet 64 korona 32 krajcárra rúgó vagyonát a Honvédmenház kapta meg, míg a az egyleti pecsétet⁶² és a lobogót⁶³ a városi múzeumban helyezték el.⁶⁴

A Honvédmenház Felügyelő Bizottság 1915. december 28-ai ülésén emellett több rendhagyó napirendi ponttal is foglalkozni kellett. 1915. november 13-án elhunyt a Menház Kezelő Bizottság elnöke, Bíró Ede, és a pótlásáról gondoskodni kellett. Bíró helyét Ney Ignác vette át. Egy másik megvizsgálandó ügy volt a Barnaffi György őrmester és 6 társa által az élelmezés miatt benyújtott panasz. A hivatalos kivizsgálás során kiderült, hogy a panasztétel alaptalan volt. Egy fegyelmi ügyben is el kellett járnia a bizottságnak, Szirmay György főhadnagy jelentette Szabó István közvitézt bántalmazás miatt. Az ügy alapos kivizsgálását követően a bizottság megróttá Szabót, és figyelmeztette, hogy újabb kihágás esetén azonnal kicsapják a menházból. Az év végi létszámjelentés 69 főről számolt be, amelyből 4 tiszt, 3 őrmester, 14 tizedes, 48 közhonvéd volt.⁶⁵

1916-ban az ekkor már betegeskedő egykori fővezért, Görgei Artúrt 98. születésnapja alkalmából az Országos Honvédegylet, valamint a Honvédmenház Felügyelő Bizottsága egyaránt köszöntötte. A születésnap üdvözlést *Az Ujság* is közölte, amely így szólt: „Mélyen tisztelt honvéd-tábornok, kedvelt nagyemlékű 1848–49-es fővezérünk! Az 1848–49-es Honvédegyletek Országos Egyesülete s az 1848–49-es honvédmenház felügyelő bizottsága képviselte nevében a jelen zord s kegyetlen világháború okozta nyomasztó országos viszonyok közt is igen tisztelt fővezérünket úgy a belépett újév, mint az elfolyó január hó 30-án élvezendő

születése 98-ik évfordulati napja alkalmából az Isten iránt érzett, hálával eltelve, örömmel üdvözljük. Az isteni Gondviselés útjai át nem kutathatók, az emberi ész csak bámulattal eltelve észleli érvényesülését azon örök igazságnak, miszerint kiválólag a történelmi események valóságát elhomályosítani, a közvéleményt meghamisítani időlegesen lehetséges, de végleg elnyomni az örök igazságokat lehetetlen. Ezeket az idők romboló hatása, az események átalakulásai, az ezek közé illesztett új kutató nemzedék kapcsolatban, érintkezésben a még életben levő tényezők, s szemtanúkkal a fővezér katonáival – megczáfolthatatlan valósággá érlelték. Kötelességünket, az igazság követelményeinek hódolva, örömmel teljesítettük is; ennek érzetében s tudatában üdvözljük kedvelt tábornok fővezérünket, s kívánjuk, hogy az Isten testi s lelki erejének épségét visszaadni, s mindkettő teljességében érje meg, s most már élvezze annak történelmi megállapítását, hogy katonáival együtt, drága magyar hazáját legjobb tehetsége, fényes katonai képességének teljes lehető érvényesítésével becsülettel szolgálta, s erős fegyveres küzdelmei jórészben alapját vetették meg a mai alkotmányos rendszerünknek. Isten áldását kívánjuk kedvelt tábornok fővezérünkre, s midőn ismételve is hosszú boldogabb újév s születésnapot esdünk el a Mindenhatótól, igen tisztelt örök emlékű fővezérünkre, mély tisztelettel s nagyrabecsüléssel maradtunk Budapesten, 1916. január hó 4-én, volt katonái, készköteles szolgálói: Haag Ödön dr. igazoló albizottság elnöke, Balogh Sándor dr. Honvédegyletek Országos Egyesületének s a honvédmenház felügyelő bizottságának elnöke, m. kir. udvari tanácsos, Galambos András orsz. honvédbizotts. jegyzője.”⁶⁶

Az 1916. március 10-i Honvédmenház felügyelő bizottsági ülésen határozatot hoztak arról, hogy a menházban lakó rokkant honvédek, akik nem tudnak járni, illetve mozgásukban korlátozva vannak, az épületen belül a római katolikus felekezethez tartozók szabadon gyakorolhassák a vallásukat. Emellett a létszámkimutatásnál kiderült, hogy a decemberihez képest 12 fővel csökkent és már csak 57 negyvennyolcas honvéd lakik az objektumban. 10-en elhunytak, és 2 lakó pedig kilépett a menházból.⁶⁷

Az 1916. március 15-i, Petőfi-szobornál tartott megemlékezésen is részt vettek a Soroksári úti veteránok. A tradicionális, minden évben megrendezett negyvennyolcas megemlékezéseknek a menház veteránjai állandó vendégei voltak testületileg. Ezeket a még életben lévő '48-as honvédek igyekeztek tartani, de egyre inkább szenzációszámba ment a veteránok részvétele ezeken az eseményeken. Március 15-e, május 21-e és október 6-a végig kiemelt fontossággal bírt a szabadságharc egykori katonai állománya számára, 1848 és a honvédek emlékezetét mindhalálig ápolták.⁶⁸

1916. május 21-én a IV. kerületi Mária Valéria utcában⁶⁹ hosszas szenvedést követően hörgő tüdőgyulladásban elhunyt a szabadságharc egykori fővezére, Görgei Artúr. Görgeit csakúgy, mint az egykori kormányzó Kossuth Lajost, Jókai Mórt és Kossuth Ferencet a Nemzeti Múzeum lépcsőjén ravatalozták fel. A ravatalnál ott voltak a Görgey család képviselői, a koporsó jobb oldalán a '48-as honvédek küldöttsége Ney Ignác vezetésével, a Honvédmenház lakói, valamint az Országos Honvédegylet és a Honvédmenház Felügyelő Bizottság képviseletében Balogh Sándor

elnök és Galambos András jegyző. A '48-asok mögött a magyar kormány több tagja is képviseltette magát. Jelen volt Tisza István gróf, miniszterelnök, Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hazai Samu báró, honvédelmi miniszter, Ghillányi Imre báró, földművelésügyi miniszter, Hideghéthy Imre horvát-szlavon-dalmát tárca nélküli miniszter. Kossuth temetésével ellenében Görgei temetésén már a magyar kormány több tagja is képviseltette magát. Görgei utolsó útjának olyan közéleti és híres személyek voltak a tanúi, mint például Klebelsberg Kunó gróf, Weisz Manfréd, Marczali Henrik, Jászai Mari, Szinyei-Merse Pál és Ráday Gedeon gróf.⁷⁰ Az Országos Honvédegylet a '48-as honvédek nevében tölgyfa- és babérkoszorút helyezett el Görgei Artúr ravatalára. A nemzeti színű szalagra a következő felirat volt írva: „Görgei Artúr tábornok örök emlékének, az 1848/49-diki honvédsereg hős és lángszívű fővezérének, hódoló részvételével a még élő katonái nevében az Országos Honvédbizottság.” Emellett a megjelent '48-asok özvegy Görgey Istvánnénak részvétüket fejezték ki. Amikor Görgei koporsója elindult utolsó útjára a Kerepesi úti temetőben lévő díszsírhelyre, a Honvédmenház veteránjai díszsorfalat álltak az egykori fővezérük tiszteletére.⁷¹

A Honvédmenház Felügyelő Bizottság tagságát több súlyos tragédia sújtotta, először 1916 júliusában elhunyt az egykori aradi vértanú fia, Schweidel Béla százados, bizottsági tag.⁷² Majd 1916. november 25-én az Országos Honvédegylet és a Honvédmenház Felügyelő Bizottság elnökét, Balogh Sándort is elvesztette a honvédegyleti mozgalom. Mindkettőjüket a Honvédmenház veteránjai testületileg kísérték utolsó útjukra a Kerepesi úti temetőbe.⁷³

Az 1916. december 7-én tartott Honvédmenház felügyelő bizottsági ülésen megemlékeztek az elhalálozott elnökökről, valamint a szintén november végén elhunyt uralkodóról, Ferenc Józsefről is. A bizottság vezetését ideiglenesen, majd véglegesen is Haág Ödön vette át. A nem túl vidám hangulatú ülésen egy fegyelmi ügyet is tárgyalnia kellett a bizottság tagjainak. Barnaffi György őrmestert a Kezelő Bizottság feljelentette Ney Ignác és a menházi lakók ellen elkövetett javíthatatlan és közveszélyes viselkedése miatt. Nem egészen egy évvel ezelőtt Barnaffi volt az egyik hangadója egy alaptalan élelmezési vizsgálatnak, és ezenkívül is számos panasz volt rá, így sok volt már a rovásán. Végül a bizottság tagjai Barnaffi menházból való azonnali kicsapása mellett döntöttek.

Az 1917. május 12-én tartott Honvédmenház felügyelő bizottsági ülésen a bizottság újra kénytelen volt rendhagyó ügyekkel foglalkozni. Szirmay György főhadnagy a bizottság ellene elkövetett sérelmek és szabálytalanságok miatt emelt panaszt a Honvédelmi Miniszternél, aki a kivizsgálást a bizottságra bízta. Szintén a miniszter íróasztalán kötött ki Petró György közhonvéd menházi lakós panasza a konyhai személyzet, állítólagos üzelmei ügyében. Ebben az esetben is a bizottságra hárult az ügy kivizsgálása. Emellett a Honvédelmi Minisztérium elfogadta a Honvédmenház Felügyelő Bizottság működési alapszabályának módosítását. Elfogadták hivatalosan is, hogy a bizottsági ülés az elnök és két tag jelenlétében érvényesnek tekinthető, mivel a '48-as honvédek száma rohamo-

san megfogyatkozott. Utolsó napirendi pontként az időközben elhunyt Kármán Lajos helyett Galambos András vette át a bizottság jegyzői feladatait.⁷⁴

A soron következő bizottsági ülésre 1917. július 10-én került sor a betegeskedő Haág helyett Hegedűs Pál elnöklete alatt. Szirmay György ügyében a bizottság nem meglepő módon nem marasztalta el saját magát, és a vádakát alaptalannak nyilvánították. A vizsgálat jegyzőkönyvét felterjesztették a Honvédelmi Minisztériumba. Vörös János menházi lakos fegyelmi ügyének tárgyalását a következő ülésre halasztották. 1917 nyarán a létszám kimutatás szerint 40 honvéd élt a menházban: 2 tiszt, 5 altiszt és 33 közhonvéd, tehát ekkor már 110 férőhely állt üresen.⁷⁵

Az 1917. szeptember 1-jei bizottsági ülésen tárgyalták Vörös János közhonvéd esetét. A fegyelmi vétségét 5 napi zsoldmegvonással és megrovással büntették. Hogy pontosan milyen szabálysértést követett el az adott honvéd, az sajnálatos módon nem derül ki a bizottsági jegyzőkönyvből. A bizottság támogatta az agg honvédek igénylését a dohányadag megemelésnek ügyében. A bizottság foglalkozott a menház szempontjából egy nagyon kényes üggyel is. Szűcs Zsigmond budapesti ügyvéd 3 honvéd (Vörös János, Petró Lajos, Bornemissza Sándor) nevében járt el a menházi visszaélések kivizsgálása és megszüntetése ügyében. Nem sokkal ezelőtt Petró a konyhai visszaélések ügyében tett panaszt a Honvédelmi Minisztériumnál, de az ügy kivizsgálásával a Honvédmenház Felügyelő Bizottságot bízták meg, amely a panaszt alaptalannak találta. Borítékolható volt, hogy a menház jó hírét veszélyeztető és a kényes ügyet a nyilvánosság elé táró honvédekre büntetés vár majd.⁷⁶

A Honvédmenház „agg oroszánjainak” karácsonyáról a *Pesti Napló* számolt be. Innen tudjuk, hogy időközben Ney Ignácztól Gidófalvy Béla törzsorvos vette át az intézmény vezetését. Ő volt az, aki a karácsonyi házi ünnepségen méltatta az öreg '48-as honvédek érdemeit. Ezt követően Mezey József főhadnagy és Szirmay György főhadnagy, végül Demeter Mihály tizedes tartott ünnepi állománybeszédet. Az ünnepélyes ceremónia után a karácsonyfa alól kiosztották az ajándékokat. Majd fekvő bajtársakat is felkeresték, őket is megajándékozva, köztük a 104 éves Szűcs István közhonvédet is.⁷⁷

A *8 Órai Újság* számolt be arról, hogy a menház hírnevének rendkívüli módon ártott a Vörös, Bornemissza és Petró fellépése, ami miatt az agg honvédek nem nagyon igyekeznek beköltözni az intézménybe. Az újság beszámol róla, hogy a vezetőség a lakókról kiválóan gondoskodik, amit lehet, beszereznek számukra, és a menház konyhája elsőrangú. A háborús viszonyok a Honvédmenházra is hatással voltak, néha egy-egy élelmiszer beszerzése nem volt megoldható. Ilyenkor az öregek folyton panaszkodtak, és a legkisebb nélkülözésnél úgy viselkedtek, mint a gyerekek. Az újság beszámolója alapján a három honvéd felkereste az erzsébetfalvi Szűcs Zsigmondot a panaszaiikkal, az ügyvéd pedig komolyan vette az ügyet, és a sérelmeket írásba rögzítette, majd eljuttatta a Honvédelmi Minisztériumba. Később azonban Szűcs rájött, hogy az öregek valójában apróbb sérelmek miatt érkeztek hozzá. Egy idő után már az ápolókra tet-

tek panaszt, türelmetlenséggel, igazságtalansággal és rossz bánásmóddal vádolták őket. Azonban e panaszok nem állták meg a helyüket, és hamar kiderült, hogy nincs valóságalapjuk. Az ügyvéd átadta az ügyet az egyik társának, aki már nem vette komolyan a honvédek siralmait, és nem tett semmiféle lépést az érdekükben. A Honvédelmi Minisztérium a Honvédmenház Felügyelő Bizottság indítványára kivizsgálta a problémát, és a vizsgálóbizottság nem talált semmi komoly esetet. A vizsgálat befejezését követően kilátásba helyezték a menház hírnevéen esett csorba orvoslását és a felelősök megbüntetését. Az öreg honvédek a vizsgálat hatására a vádakát nem tartották fent, és a felelősséget egymásra hárították.⁷⁸

Az 1918. március 23-ai ülésen folytatódott tovább a konyhai visszaélések miatt kialakult botrány. Haág Ödön elnök egészségügyi okokra hivatkozva lemondott, így helyét ideiglenesen Takách Mihály vette át. Takách első elnöklete alatti ülés tárgyalta a három renitens honvéd ügyét, ugyanis a Kezelő Bizottság a fegyelmi tárgyalásig vitte a dolgot, összeférhetetlen magaviselet és a menházi fegyelmet veszélyeztető magatartás miatt. Vörös János október 27-én bűnét megbánta, elismerte, hogy hibázott, emiatt a bizottság vele szemben visszavonta a panaszt. Bornemissza és Petró ügyében a döntést későbbre halasztották. Az, hogy végül mi lett a fegyelmi ügy lezárása, a jegyzőkönyvekből nem derül ki, mert annak az ülésnek a dokumentációja nem maradt fent. Így csak következtetni tudunk a végkifejletre, azt figyelembe véve, hogy a több fegyelmi ügygel rendelkező Bornemissza Sándor hadnagy 1923-ban a menház utolsó honvédtisztjeként hunyt el, vagy nyilvános bocsánatkéréssel vagy megrovással végződhetett a botrányos történet.⁷⁹

1918. április 30-án reggel a '48-as agghonvédek arra ébredtek, hogy egy hadosztály⁸⁰ száz embere beköltözött a Soroksári úti épület üresen álló szobáiba. A katonák irodákat és tábort konyhát rendeztek be az épületben.⁸¹ A bentlakók megtudták, hogy a hadosztály további intézkedésig az épületben rendezte be a parancsnokságát. A *Budapest* hasábjain beszámolt róla, hogy a honvédelmi minisztérium a lakáshiányra és a különleges időkre való tekintettel szállásolta el a Honvédmenház kihasználatlan helyiségeiben a hadosztályparancsnokságot.⁸² A menházat ért sérelmeket Takách Mihály hadnagy a Felügyelő Bizottság ideiglenes elnöke ismertette az éves '48-as országos honvédgyűlésen abban a reményben, hogy az illetékesek orvosolni fogják ezt a méltánytalanságot.⁸³

A köztársaság kikiáltásától a román megszállásig

■ 1918. november 11-én a tizennyolc 90 év körüli a Honvédmenházban élő '48-as honvéd határozta el, hogy felesküsznek a Magyar Tanácsköztársaságnak. A Nemzeti Tanácsnál Bornemissza János hadnagy képviselte az intézmény lakóit. Képviselőjükben alig hallható hangon a következőket mondta: „Mi a kápolnai csata egykori résztvevői teljes szívvel csatlakozunk a Nemzeti Tanácsköztársasághoz és igazi tiszta szívvel kívánjuk a független Magyarországot.”⁸⁴ Ahogy a világháború idején, úgy a Tanácsköztársaság idején is kiváló politikai propagandaértéke volt a 19. század

nagy generációjának utolsó élő harcosainak, a rendszer felhasználta őket a legitimalizáláshoz.

1918. november 16-án a Honvédmeház Szirmay György hadnagy személyében képviseltette magát az Országház téren, a Parlament előtt a Népköztársaság kikiáltásánál. Szirmay jelenlétének igazi propagandaértéke volt, a korabeli lapok mellett erről fénykép⁸⁵ és filmfelvétel⁸⁶ is tanúskodik. Az ekkor 88 éves Szirmay György '48-as egyenruhában jelent meg két katona támogatásával, és a menház üdvözlét hozta, amelyet a forradalmárok lelkes ovációja fogadott, amit Szirmay megkönnyezett.⁸⁷

Az 1918. december 22-i Honvédmeház felügyelő bizottsági jegyzőkönyvből derül ki, hogy az időközben elhunyt elnök pozícióját ideiglenesen Hegedűs Pál töltötte be. Az elnök felolvasta a sürgőssé vált vizsgálati jelentést Vörös János erőszakos viselkedésének és fenyegetésének ügyében. Végehelyi Aladár főtorzsorvos jelentése alapján a világháborút követő első létszámkimutatás 21 főről tesz említést ebből: 3 hadnagy, 2 őrmester, 2 tizedes és 14 közhonvéd. Három új lakó Kiss Lajos őrmester, Gibba Konstantin őrmester, Laub József közhonvéd felvételét is jóváhagyta a bizottság.⁸⁸

Az 1919. július 26-i bizottsági ülésen emlékeztek meg Óváry Lipót bizottsági tagról, aki időközben elhunyt. A jegyzőkönyvben rögzítette a bizottság, hogy a menház üres helyeit a népbizottság küldöttei el akarták rekvirálni. A bizottság elnöke az illetékes helyeken tiltakozást nyújtott be az ilyen eljárások ellen, arra hivatkozva, hogy a törvény szerint a Honvédmeház a '48–49-es honvédek számára szolgáló intézmény, és az kizárólag az egykoron a szabadságharcot megjárt veteránok nyugalmát szolgálja. A népbizottság képviselői nem véletlenül vetettek szemet az épületre, hiszen ekkor már csak 15 '48-as honvéd: 2 tiszt, 2 őrmester, 2 tizedes és 9 közhonvéd lakott a 150 férőhelyes menházban. A kihasználatlansága miatt érthető módon vonzó volt az épületet felhasználni a sok világháborús hadirokkant elhelyezésére. A Honvédmeház Felügyelő Bizottság ekkor még eredményesen tudott ellenállni, majd a Tanácsköztársaság rövidesen bekövetkező bukása révén az ügy lekerült a napirendről.⁸⁹

1919. szeptember 10-én a Rákóczi tér 17. szám alatt található Honvédmeház felügyelő bizottsági jegyző lakásban és irodában a Budapestet megszálló román katonák házkutatást tartottak fegyverek kutatása ürügyén. A románok a razzia során mindkét helységet feldúlták, megalázó motozásoknak vetették alá az ott tartózkodókat, és a bizottság tulajdonát képző 5 méter hosszú asztalszövetet mint „elrejtett katonai posztót” erőszakkal elvitték és beszállították a Mária Terézia-laktanyába. Hegedűs Pál elnök és Galambos András bizottsági jegyző panaszt tettek az említett laktanyában egy román tisztnek, és visszakövetelték a több száz koronát érő posztót. A román tiszt a sérelmek rögzítését követően azt mondta, hogy intézkedni fog az ügyben. Miután heteken keresztül a tiszt ígéret ellenére sem került vissza a sérelem tárgya, Galambos András ismét felkereste a laktanyát, és ismét követelte az elkobozott posztót. Egy román tiszt szuronyt szegezett a mellkasához, és erélyesen megfenyeget-

te a bizottsági jegyzőt, ha azonnal nem hagyja el a kaszárnyát, le fogják tartóztatni. Galambos ezek után kérte az elnököt, hogy „a Bizottság a román katonák részéről történt eme brutális jogtalanság felett megbotránkozását jegyzőkönyvbe is kifejezze és a szóbanforgó eltulajdonított zöld posztót a bizottság leltárában egyelőre fogyatékbba hozni ne tessenék”. A jegyzőkönyvbe rögzítés célja az volt, hogy eme gyalázatos cselekedetnek az utókor számára is írásos nyoma maradjon. A Honvédmenház Felügyelő Bizottság tagjai jobb híján így álltak bosszút az őket ért sérelmekért, a posztó végül a leltárból törlésre került.⁹⁰

Az első világháború, a Tanácsköztársaság és a román megszállás alatt a Honvédmenház kapacitásának megfelelő feltöltése folyamatosan napirenden volt. Míg a háború kezdetekor mintegy 90 agghonvéd élt a Soroksári úton lévő öregek otthonában, addig 1919-re az elhalálozások miatt ez a létszám már csak 15 fő volt, ami a 150 férőhelyes épület 10%-os kihasználtságát mutatja. Ha figyelembe vesszük, hogy az első világháború rokkantjainak helyzetét előbb-utóbb meg kellett oldani, akkor kézenfekvő megoldásnak tűnt a Honvédmenház épülete. Miközben az épület sorsa felett állandóan ott lebegett „Damoklész kardja”, aközben az agg honvédek éltek az olykor botrányokkal tarkított minden napjaikat, elbúcsúztatták egykori fővezérüket és számos kiváló bajtársat, miközben maguk is egyre többen hagyták el a Kerespesi utat, és álltak be az égi regimentbe. Az épület rokkantházzá válási folyamatának kezdete az 1910-es években vette kezdetét, és az 1920-as évekre fejeződött be.

■ JEGYZETEK

1. Bona 2008–2009. II. 529.
2. Emlékkönyv [1902] 15.
3. Bona 1998–1999. III. 362.
4. Tóth 1870.
5. Mihók 2020. 136.
6. Az átszámozások után és napjainkban az egykori Honvédmenház a Soroksári út 114. szám alatt állt.
7. Makai 2001. 147.; (Vetter Antal az eredeti kitüntetését elhelyezte a Honvédmenház alapköve alatti időkapszulában az alapkőletélekor. Később viseleti jelvény másolatot készített az eredeti mintájára, ma ez a műtárgy a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában van. MNM ÉT D. 49. 973)
8. Emlékkönyv 30.
9. Zólom (Zólomi) Iván néven szerepel. Bona 2008–2009. II. 583.
10. Emlékkönyv 36.
11. Farkas 2015. 434–438.
12. Emlékkönyv 83–88.
13. Emlékkönyv 102–103.
14. HL VI. 12. 29. doboz. A honvédmenházi tagok személyi okmányainak nyilvántartása.
15. Bobay 2022. 428–429.
16. Érdekes Újság 1914. március 15. 1–4.
17. Péchy 1964. (Éz úton is köszönöm Péchy Lászlónak, hogy rendelkezésre bocsátotta a család archívumában megmaradt információkat.) Virágh László a miskolci 10. honvéd gyalogezrednél szolgált mint ezeredorvos. A Nagy Háború idején előbb a fronton teljesített szolgálatot, majd 1916-ban az ungvári katonai kórház parancsnoka volt.
18. Mihók 2020. 146.
19. Makuch 1998. 265.

20. Érdekes Újság 1914. március 15. 11. sz. 1–4.
21. HL VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1914. március 14.
22. HL VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1914. március 14.
23. Magyarország 1914. március 14. 10.
24. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1914. április 27.
25. Komáromy – Pethkó 1901. https://adt.arcanum.com/hu/view/Csaladtorteneti_Ertesito_1901/?query=%22Reviczky+M%C3%A1ria%22&pg=86&layout=s (Letöltés dátuma: 2023. 07. 11)
26. Lázár Vilmos valójában ezredes volt.
27. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1914. április 27.
28. OSZK Gyászjelentés Gyűjtemény (<http://hdl.handle.net/20.500.12346/226775> letöltés ideje: 2023. 03. 19.)
29. Az Újság 1914. május 7. 107. sz. 11.
30. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/maszak-hugo-1895-tol-szegedy-maszak-76CB3/> (letöltés dátuma: 2023. 06. 13.)
31. Magyarország – Reggeli Magyarország. 1914. május 21. 121. sz. 11.
32. Pesti Napló 1914. szeptember 10. 221. sz. 11.
33. Berts Vilmos a szabadságharc után 1876-ig szolgált a 39. majd a 46. gyalogezrednél. Őrnagyként vonult nyugalomba. (Bona 1998–1999. I. 154.)
34. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/o-77160/ovary-lipot-77216/> (Letöltés dátuma: 2023. 06. 13)
35. Schweidel Béla (Bona 2008–2009. II. 332.)
36. Bona 2008–2009. 378.
37. Bona 1998–1999. 35.
38. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1914. november 12.
39. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1914. december 7.
40. Bona 1998. II. 176.
41. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1914. december 7.
42. Pesti Napló 1914. december 30. 363. sz. 8.
43. Ress 2022. 37–39.
44. HL VI. 14. 39 doboz. Görgei Artúr 97. éves születésnapjára köszöntése 1915. január 20.
45. Pesti Hírlap 1915. március 14. 13.
46. <https://www.delmagyar.hu/anno/2021/03/kossuth-lajos-es-a-szurokfaklyak-szaga> (letöltés dátuma: 2023. 06. 13)
47. Holmár 2020. 42.
48. Bona 1998. 483.
49. Az Újság. 1921. június 24. 3.
50. Bona 1999. III. 290.
51. Pesti Napló 1915. április 3. 11.
52. Pesti Napló 1915. április 3. 11.
53. Éber–Gombosi 1935. II. 555.
54. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1915. április 28.
55. HL. VI. 14. 39. doboz Honvédegyletek Országos Egyesületének 1915. május 20-ai országos közgyűlésének jegyzőkönyve.

56. Az Érdekes Újság 1915 június 6. 26.
57. Az Ujság 1915. május 23. 41.
58. Siklós 1915. július 3. 3.
59. HL. VI. 14. 39. doboz Szabó Albert gyászjelentése.
60. Az Ujság 1915. október 21. 19.
61. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1915. december 28.
62. Móra Ferenc Múzeum T.74.112.1.
63. Móra Ferenc Múzeum T.67.43.1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_Sk_0000_2_2003_Ket_evszazad_zaszloi/?pg=79&layout=s&query=honv%C3%A9d&fbclid=IwAR0Pn2fR5Yesl7i9aLWkFNMZ_HW8f_IY_SfMqLmQK6Q4dR6DHh1IqsoauVo (letöltés dátuma: 2023. 08. 03) (Az zászló egyik oldalán a *Szegedi 1848–1849-es Honvédegylet 1899.* a másik oldalán a *Szűz Mária Magyarország véd-asszonya* felirat szerepel)
64. Szeged és Vidéke 1915. november 18. 5.
65. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1915. december 28.
66. Az Ujság 1916. február 11. 11.
67. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1916. március 10.
68. Pesti Napló 1916. március 16. 9.
69. Napjainkban az Apáczai Csere János utca.
70. Az Ujság 1916. május 28. 8–9.
71. Rész 2022. 39.; Tóth 1999. 190.
72. Pesti Napló 1916. július 20. 11.
73. Az Ujság 1916. november 29. 12.
74. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1917. május 12.
75. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1917. július 10.
76. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1917. szeptember 1.
77. Pesti Napló 1917. december 28. 9.
78. 8 Órai Újság 1918. január 3. 2.
79. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1918. március 23.
80. Az hadosztály beazonosítása az újságbeszámolók és a források hiányában nem egyértelmű. Molnár altábornagyot nevezték meg a hadosztály vezetőjeként, ezek alapján Molnár Dezső altábornagyról lehet szó, aki a 38. honvéd hadosztály parancsnoka volt, viszont a megjelölt időben ennek a hadosztálynak nem lehetett a parancsnoksága Budapesten, ugyanis ő az olasz fronton harcolt ekkor. Hogy pontosan milyen alakulat katonái költöztek be az épületbe, még tisztázásra vár.
81. Az Ujság 1918. augusztus 16. 7.
82. Budapest 1918. augusztus 16. 6.
83. Az Est 1918. augusztus 16. 2
84. Világ 1918. november 11. 7.
85. HTM 9498/ FK
86. A Magyar Köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án (<https://filmhiradok.online.hu/watch.php?id=5347> letöltés dátuma: 2023. 08. 10.)
87. Köztársasági Újság 1918. november 17. 1–2.
88. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1918. december 22.
89. HL. VI. 12. 29. doboz Honvéd Felügyelő Bizottság ülésének jegyzőkönyve 1919. július 26.

■ BIBLIOGRÁFIA

- Bobay 2022 – Bobay István Zoltán: „Mexikói magyar konkvisztádorok (1864–1867)” *A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopográfiaja, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények* PhD-értekezés (kézirat)
- Bona 1998–1999 – Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–III. Bp., 1998–1999.
- Bona 2008–2009 – Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. Bp., 2008–2009.
- Bona 2015 – Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. Miskolc, 2015.
- Éber–Gombosi 1935 – Éber László – Gombosi György (szerk.): *Művészeti Lexikon* II. L–Z Bp., 1935.
- Emlékkönyv [1902] – *A 48/49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve*. Bp., [1902]
- Farkas 2015 – Farkas Katalin: „Névtelen félistenek viszontagságai.” *Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában*. Hadtörténelmi Közlemények 2015. 2. sz. 128 évf. 415–444.
- Holmár 2019 – Holmár Zoltán: *Az utolsó 48-as honvédek*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2019. 3. sz. 54. évf. 39–61.
- Makai 2001 – Makai Ágnes: „Hű vitézségért”. *Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére*. Bp., 2001.
- Makuch 1998 – Makuch Bertalan: *A Debreceni Honvédegylet története*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV. Debrecen, 1998. 229–266.
- Mihók 2020 – Mihók Sándor: *A pesti Honvéd Menház története*. Hadtörténelem 2020. 2. sz. 13. évf. 136–150.
- Péchy – Péchy László: *Visszapillantás az elmúlt időre*. 1964. (Kézirat)
- Ress 2022 – Ress Zoltán: *A Görgei Artúr rehabilitációját elindító 1884–1885-ös kezdeményezés hatása a honvédegyleti mozgalomra*. Aetas 2022. 4. sz. 37. évf. 23–41.
- Tóth 1870 – Tóth Kálmán (szerk.): *Honvédmenház könyve*. Pest, 1870.
- Tóth 1999 – Tóth Sándor: „Koszorút a hősnak sírhalmára”. Nyíregyháza, 1999.
- MNM ÉT D. Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár
HL VI 12. Hadtörténelmi Levéltár Az 1848–49-es Honvédmenház 1867–1924
HL VI.14. Hadtörténelmi Levéltár Az 1848–49-es Honvédegyletek Országos Egyesületének Központi Választmánya 1867–1924
HTM FK. Hadtörténelmi Múzeum Fotóarchívum
OSZK Gyászjelentés Gyűjtemény Országos Széchényi Könyvtár

SZÉCSI GÁBOR

NYELV, KÖZÖSSÉG, TECHNOLÓGIA

Bevezetés

■ Az információ korának jelképévé vált kommunikációs technológiák használata a fizikai és virtuális közösségi formákhoz való egyidejű tartozás élményével ajándékozta meg a hálózati kapcsolatait építő individuumot. Ezek a különböző kommunikációs szituációkból és szerepekből táplálkozó közösségi kötődések a kommunikációs technológiák gyakori változtatásával, párhuzamos alkalmazásával teszik többretegűvé és hajlékonyá a kommunikáló ember identitását. Tanulmányomban amellet kívánok érvelni, hogy e folyamat alapját egy az új kommunikációs technológiák expanziójához köthető és globálisan is észlelhető jelentéstani fejlemény jelenti. Ennek lényege, hogy az újmédia közegében mind nagyobb kommunikációs szerephez jutó szóbeliség és multimedialitás a gondolkodás folyamatát és a tudat szerkezetét egyaránt meghatározó új nyelvhasználati szokások kialakulásához vezet.

Ezek a nyelvhasználati szokások jelentős mértékben hozzájárulnak a sokcsatornás kommunikációhoz köthető gyors közösségi szerepváltásokhoz, a különböző közösségi nyelvek és kommunikációs szituációk közeledéséhez, a közösségi határok elmosódásához, azaz a közösségek mediatizálódásához. Mi több, az új közösségfogalom születésének, az új közösségi formák létrejöttének egyúttal forrása is az új médiumok közegében a kép és a nyelv különleges kölcsönhatása jegyében átalakuló nyelv, amely mély nyomokat hagy a kommunikáló ember tudatának szerkezetében, önmagáról és a kommunikációs cselekvéseit meghatározó közösségi viszonyokról alkotott képében. Mint arra a későbbiekben rávilágítok, mindez a nyelvi kreativitás eddig ismeretlen mintázatainak kialakulását is feltételezi. Az új kommunikációs technológiák használatával egyre elterjedtebb eszközzé váló nyelvi játékok, rövidítések, humor, kép-szó kombinációk alkalmazásával a hétköznapi nyelvhasználók a nyelvi jelentés kreatív dizájnereiként kommunikálnak egymással. A nyelvi kreativitás a mindennapi nyelvhasználat közösségformáló jelenségévé válik.

Nyelv, technológia, közösség az információ korában

■ Az elektronikus kommunikációs technológiák használatának társadalmi következményeit vizsgálva azt látjuk, hogy az információ korában kialakuló közösségi kötelékekkel kapcsolatban egyre kevésbé tartható fenn a virtuális-fizikai megkülönböztetés. A közvetített kommunikáció korábbi korszakaiban virtuálisnak tekintett közösségek társadalmi tőkével rendelkező valós közösségekként kezdenek működni, értelmetlenné téve a virtuális-fizikai különbségtételt az alapvető közösségi formák meghatározásakor. Az újonnan megszülető közösségi identitások és kötelékek immár

sokkal inkább a globális-lokális, semmint a virtuális-valós fogalmi kettőség jegyében ragadhatók meg. És miként a virtuális közösségek kialakulásának, úgy ennek a folyamatnak az alapjait is a közösségépítő nyelv terén bekövetkező jelentéstani, nyelvtani változásokban kell keresnünk.

Az elektronikus kommunikáció új, közösségépítő nyelvi világa két szakaszban fejlődött ki. Az első állomást a telefon, a rádió és a televízió használatával kibontakozó, új típusú szóbeliség jelentette, amely a nyomtatásos írásbeliség mellett egyre meghatározóbb szerephez jutott a mindennapi információcserék folyamatában. Ez az új típusú szóbeliség az első világos és megkérdőjelezhetetlen jele volt egy az írásbeliség dominanciáját elutasító posztliterális kultúra születésének. Ez a Walter J. Ong által „másodlagos szóbeliségnek” nevezett új médium erőteljes nyomokat hagyott a nyelvben és a gondolkodásban (Ong 1982). Vitathatatlanul egy új, közösségépítő nyelv születését jelezte, amely egyszerre hordozta magán az írásbeliség előtti, ún. „elsődleges szóbeliség” és az írásbeliség jegyeit. Ez a szóbeliség és írásbeliség közeledését feltételező új médium egyúttal új közösségi formák, közösségi kötődések alapjává is vált; használata egyre inkább hozzájárult a virtuális és a fizikai közösségek között húzódo határvonalak elmosódásához.

Amíg a „másodlagos szóbeliség” megjelenése a szóbeliség és az írásbeliség közeledését vonta maga után, addig az elektronikus kommunikáció nyelvének második fejlődési szakaszát jellemző kommunikációs kultúrában ennek a közeledésnek az eredményeként már egy új nyelv kialakulásáról is beszélhetünk. Az internet és a mobilkommunikáció széles körű elterjedésével a mindennapi kommunikáció lényegi elemévé váló multimedialitás – vagy ahogy Michael Heim nevezi, „hipermédia” (Heim 1998) – sajátos képies nyelve révén felgyorsítja, és egy új nyelvi struktúra alapjává teszi a szóbeliség–írásbeliség konvergenciát. Az újonnan megszülető nyelvi világ azonban nem egyszerűen csak a szóbeli és az írásbeli nyelv keveréke. Ez a nyelv több mint a két ősrégi kommunikációs technológia sajátosságainak egyvelege, vagy Naomi Baron metaforájával élve: a szóbeliség és az írásbeliség „kentaúrja” (Baron 2000). Egy olyan új médium létét feltételezi ugyanis, amely az internetes és a mobilkommunikáció közegeiben a kép, a hang és az írott szó eddig nem tapasztalt kölcsönhatásával teremti meg a nagy mennyiségű információ gyors és hatékony cseréjének feltételeit. A számítógép és a mobiltelefon által mediatizált kommunikáció nyelve egy a szóbeliségtől és a hagyományos írásbeliségtől egyaránt különböző harmadik médiumként válik a mindennapi kommunikáció meghatározó eszközévé és egyúttal a szóbeliség–írásbeliség konvergencia motorjává. Ez az új médium, amelyet David Crystal *Language and the Internet* című átfogó munkájában „netbeszédnek” nevez, sajátos multimedialis jellege révén válhat egy a szóbeliségtől és írásbeliségtől egyaránt eltérő, új kommunikációs technológia alapjává (Crystal 2004).

Az internet és a mobilkommunikáció közegeiben kifejlődő médium tehát olyan nyelv, amely a szóbeliség, az írásbeliség és az új technológiák közvetítette multimedialis nyelv sajátosságait kombinálva határozza meg mindennapi kommunikációs folyamatainkat, és ezzel együtt a nyelv funkciójával kapcsolatos képzetünket, elvárásainkat. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor a rádió, a televízió és a telefon által életben tartott „másodlagos szóbeliségről” sem, amelyet a „netbeszéd” nem felvált, hanem a

maga új lehetőségeivel kiegészít. A „másodlagos szóbeliség” a kép és a beszéd, amíg a „netbeszéd” a kép és a szöveg folyamatos interakcióját vonja maga után. Azaz a két médium között a képiség jelenti az elsődleges kapcsolódási pontot. E képiség révén kerülhet egymással folyamatos kölcsönhatásba a „másodlagos szóbeliség” és a „netbeszéd” a különböző kommunikációs technológiák használatára épülő sokcsatornás kommunikáció közegében. Ez a kölcsönhatás pedig mindinkább egy olyan nyelvi struktúra kialakulásának irányába mutat, amely a szóbeli és írásbeli kommunikációs nyelv eddig nem tapasztalt egységét valósíthatja meg a mindennapi kommunikáció közegében.

Az újonnan születő nyelvi struktúra tehát a hálózati társadalom nyelve, amely sajátos képi kötődései révén válik alkalmassá az egyre összetettebbé váló közösségi viszonyok és szerepek megjelenítésére és működtetésére. Mielőtt azonban kitérnénk ennek a képi kötődésnek az ismérveire, időzünk el egy pillanatra annál a problémánál, hogy miként árnyalja ennek a jelenségnek a leírása a nyelv, a gondolkodás és a technológia belső viszonyát megragadni próbáló technológiai determinizmus alapvetéseit.

Aligha vitatható, hogy az újmédia, új technológia expanziójának nyelvhasználatra és kultúrára gyakorolt hatásain elgondolkodó szerzők előbb vagy utóbb szembesülnek a problémával: leírhatók-e az észlelt jelenségek az új kommunikációs technológiák és tudatfolyamataink belső viszonyának hipotéziséből kiindulva, vagy el kell vetnünk azt a feltevést, hogy a technológia az emberi tudás összetevőjeként determinálná a többek között a technológia használatának következményeiről is intenzív diskurzusokat kezdeményező ember gondolkodását, fogalmi és nyelvi világát. Ennek oka lehet többek között az is, hogy a kortárs tudomány kiváló alapokat kínál a kérdéskör interdiszciplináris megközelítésére, a technológiával kapcsolatos humán és társadalomtudományi terminológiai apparátus újragondolására. Miért ne kapnának tehát a lehetőségen azok a vállalkozó kedvű gondolkodók, akik a technológia és a tudat intim relációinak feltételezésével próbálnak rávilágítani a technológia kultúraformáló szerepére? Számukra éppúgy kiváló adalékokkal szolgál ma ehhez a kísérlethez a kognitív nyelvészet, a narratív pszichológia és a neurobiológia, mint például az e tudományok jegyében fogalmi készletét frissítő tudatfilozófia.

Az ilyen jellegű vizsgálódásoknak tehát nem kisebb a tétje, mint valamiféle választ sugallni arra az Orbán Jolán *Újmédia, újtechnológia, újirodalomelmélet* (2015) című tanulmányában is citált derridai kérdésre, hogy vajon rendelkezhetünk-e valaha is olyan fogalmi apparátussal, amely révén „az eseményt *is* és a gépet *is* mint két összeegyeztethető, sőt elválaszthatatlan fogalmat” leszünk képesek elgondolni. Más szóval alkalmasak leszünk-e olyan elméleti modellek megalkotására, amelyek lehetőséget kínálnak számunkra arra, hogy az újtechnológiát sokkal inkább az emberi tudás komponenseként, semmint opponenseként közelíthessük meg, valahogy úgy, ahogy Michael Heim is sugallja *The Metaphysics of Virtual Reality* című könyvében (Heim 1993). Ilyen fogalmi apparátus és modellek nélkül ugyanis a technológia és a kultúra kölcsönhatásának hipotézise sem lehet több a technológiával kapcsolatos valamilyen szerzői attitűd megjelenítésénél, azaz, miként Mark B. Hansen írja az *Embodying Technesis: Technology Beyond Writing* című kötetében, a technológia dis-

kurzusba helyezésénél (Hansen 2000). Ez pedig nem jelent mást, mint a technológiát valamilyen életérzésünk megjelenítése céljából alkalmazott reprezentációként vagy trópusként, semmint a gondolkodást, nyelvet ténylegesen determináló fizikai valóságént felfogni. Ez a kortárs kritikai elméleteket átható és Hansen által *technézis*nek nevezett jelenség egyfajta szerzői attitűdként, filozófiai és retorikai stratégiaként egyaránt tetten érhető Freud, Heideggert, Derrida, Lacan vagy éppen Foucault technológiaértelmezéseiben. A közös cél, hogy a gondolkodás és a nyelv autonómiájának, prioritásának megsértése nélkül nyissák meg gondolati rendszereiket az opponensként vagy komponensként megközelített materiális valóság, a technológia előtt. Ennek következtében a technézis valamilyen formáját befogadó modern és posztmodern gondolkodók műveiben a technológia nem önmagában jelenti vizsgálódás tárgyát, hanem, mint arra a Hansen könyvét elemző Orbán Jolán már idézett tanulmányában is felhívja a figyelmet, a „másság konkrét helyettesítőjeként” mindig valamilyen elméleti célnak alárendelve (Orbán 2015). Úgy gondolom, hogy tanulságos példa lehet erre Heidegger technológiakritikája, amit a tudás komponensévé vált technológiától való félelem mint életérzés táplál. Mint arra Heim Heidegger *Hebel – Der Hausfreund* (1957) című munkája kapcsán rávilágít, a technológia és a Lét bensőséges viszonyán elgondolkodó Heidegger világosan látta, hogy a technológia lényegének nevezett tartalom átalakítja az emberi létet, aminek hatására az emberi célok és tevékenységek eltorzulnak; a technológia „beszivárogoz” az emberi egzisztencia legbensőbb zugaiba, átalakítva a tudás, gondolkodás és nyelv struktúráját (Heim 1993). Más szóval a technika lényegét tekintve emberi létmódként funkcionál, és válik a végzetünkké.

Noha nem kétséges, hogy Heidegger kritikája elsősorban az új kommunikációs technológiák mechanikus működésének nyelvre és gondolkodásra gyakorolt lehetséges hatásaira fókuszál, a technológia által determinált kultúra víziójával koncepciója a technológia általános kritikájává terebélyesedik. Ezért bár nagy a kísértés arra, hogy a technológiai determinizmus valamely sajátos filozófiai verzióját fedezzük fel e kritika hátterében, a kritikai megközelítés keretében instrumentalizált technológiafogalom egyértelművé teszi: a technológia a tudás opponensként válik érdekessé Heidegger számára. Ettől függetlenül a Hansen által *technézis*nek nevezett gondolkodói szemléletmód megfelelő fogalmi, elméleti alapok hiányában vagy éppen a kritikai attitűdök felerősítése céljából megjelenhet azokban a kísérletekben is, amelyek a technológia gondolkodásra, nyelvre és általában véve az emberi kultúrára gyakorolt hatását hangsúlyozó technológiai determinizmus valamilyen formáját, esetleg kritikai verzióját jelenítik meg. Ami persze önmagában véve paradoxonnak tűnhet, ha a technológiai determinizmus eredeti, Marshall McLuhan munkásságához köthető koncepciójából indulunk ki. (A Torontói Iskola néven ismertté vált tudományos műhely tagjai – Harold A. Innis, Marshall McLuhan, Walter J. Ong, Eric A. Havelock, Jack Goody és mások – a kommunikációs technológiák kulturális folyamatokra gyakorolt hatásának problematikáját a maga komplexitásában tanulmányozzák, egyaránt megvilágítva a kérdéskör történeti, pszichológiai és szociológiai dimenzióit. A technológiai determinizmusnak nevezett koncepció jegyében éppúgy kitérnek az

egyres kommunikációs technológiák nyelvre és gondolkodásra gyakorolt hatására, mint a kommunikáció módjában és eszközeiben bekövetkező változások jelentéstani és ismeretelméleti vonatkozásaira – Innis 1951; McLuhan 1962; Goody 1987.; Ong 1982; Havelock 1986.) Hogy mégsem az, arra éppen McLuhan Heideggerrel kapcsolatos sorai világítanak rá: „A Heidegger kitűnő nyelvelmélete iránti rajongás könnyen származhat az elektronikus milliók metafizikai organicizmusába való naiv belemerítkezésből. [...] A nyomtatás nem jó, és nem is rossz, de bármilyen erő hatásainak nem ismerete katasztrófa, különösen egy olyan erő esetében, amelyet magunk alkottunk.” (McLuhan 1962. 66.) Az persze már egy másik kérdés, hogy a főként művelődés-, média- és nyelvtörténeti, etnográfiai, kulturális antropológiai kutatásokra épülő technológiai determinizmus képviselői is adósak maradtak a technológia, a nyelv és a tudás belső kapcsolatát megvilágító koherens elmélet kidolgozásával. E nélkül a különböző tudományterületekhez köthető kutatási eredmények technológiai determinizmus jegyében történő szintézise egy sajátos redukcionizmusba torokolló, intuitív alapokon konstruálódó modell benyomását keltheti a felfogást kritikusán megközelítőben.

Valószínűleg egy koherens elmélet megalkotása iránti igény terelte Hansen érdeklődését is a kognitív nyelvészet és a narratív pszichológia keretein belül kiérlelt *embodiment* koncepció irányába. A fentiekben hivatkozott *Embodying Technesis* című könyvében ugyanis egy ilyen teória tükrében kíván arra rámutatni, hogy a technológiai változások hogyan tették elavulttá a technológiáról mint gépről és szövegről alkotott képzeteket. Hansen a technológia szerepének újragondolása mellett érvelve arra hívja fel a figyelmet, hogy a radikális technológiai változások – a gőzgéptől az internetig és a virtuális valóságig – alapvetően változtatták meg az észlelés feltételeit, és ezáltal átalakították a modern tapasztalat uralkodó struktúráit is. A technológiák és az emberi testek közötti dinamikus kölcsönhatás, a technológiai változások diffúz következményei és a kortárs ágensek kollektív megtestesült tapasztalatai közötti belső viszony hangsúlyozásával Hansen így lényegében egy az *embodiment* koncepció jegyében újraértelmezett technológiai determinizmus mellett érvel. Kísérlete akkor vezetne egy igazán plauzibilis magyarázat kidolgozásához, ha meggyőző leírást kínálna arról a folyamatról, hogy miként válnak az ember-technológia kölcsönhatásból keletkező megtestesült tapasztalatok a technológiáról folytatott diskurzusokat is meghatározó fogalmi viszonyok forrásává. Így világossá tehető lenne az is, hogy mit jelent megtestesült ágensként élni az új technológiák által drasztikusan megváltoztatott érzékszervi tapasztalatok korában. Ezen lépésre azonban Hansen már nem vállalkozik. Ahhoz, hogy kísérletét továbbgondoljuk, vissza kell vezetnünk az általa kínált modellt a koncepcionális alapokhoz, és meg kell találnunk egy olyan fogalom helyét ebben a teóriában, amely révén valamiféle választ tudunk sugallni arra a kérdésre, hogy miként válhat a technológia mint eszköz és tartalom inherens részévé az emberi tudásnak. Ez pedig nem más, mint a narratíva fogalma, amely a tapasztalat és a fogalom közötti viszony megjelenítésével segítségünkre lehet a gép és az esemény (Derrida), illetve a technika és az esemény (Heidegger) intim viszonyára vonatkozó kérdések megválaszolásában; de alapként szolgálhat például annak a

problémának a tisztázáshoz is, hogy a digitális kultúrában megszülető új, hibrid (virtuális-valós) közösségi formák hogyan válhatnak a közvetett, személyközi szervezeti bizonytalanságon alapuló bizalmi folyamatokká.

A továbbiakban ezért a Hansen-féle kísérlet továbbgondolásaként arra kívánok rávilágítani, hogy egy narratológiai megközelítés keretében miként tehető még érzékelhetőbbé az *embodiment* teória relevanciája az újmédia, újtechnológia emberi gondolkodásra gyakorolt hatásának tisztázásakor. Ennek során amellet kívánok érvelni, hogy valamely információ-továbbításra szolgáló kommunikációs technológia két szinten válhat tudásfolyamataink komponensévé: egyrészt a vele kialakult fizikai kölcsönhatás a nyelvénél alapvetőbb testi tapasztalatok révén reprezentálódik, az elme számára mintegy inherens módon formálva a nyelvi jelentést meghatározó fogalmi viszonyokat, másrészt a technológia által közvetített narratívák közül a technológia használatához kötődő implicit vagy keretnarratívák énépítő narratívákként befolyásolják az információk interpretálásának folyamatát. Ennek a két szinten zajló folyamatnak az alapját az elme narratívaalkotó és -felismerő képessége jelenti, aminek részletes vizsgálata egyúttal magyarázatot kínálhat a technológia diskurzusba helyezésének jelenségéhez is. Ezt a processzust ugyanis egyszerre determinálja a technológiával kialakult kölcsönhatás belső tapasztalata (azaz minden technológiával kapcsolatos nyelvi aktus hátterében a technológiával kapcsolatos testi kölcsönhatások fogalmi reprezentációja rejlik), valamint a technológia által közvetített narratívák egy részének énépítő narratívákként való interiorizálása. Úgy vélem tehát, hogy ebben a megközelítésben komplexebb képet kaphatunk a Hansen „neodekonstruktív” kritikai elemzéseinek fókuszába került technézis diszkurzív működéséről is, és persze arról, hogy miként funkcionálhat az információ korában az újmédia, újtechnológia tudásfolyamataink komponenseként.

Az újmédia kulturális hatásait filozófiai megközelítésben tárgyaló Hansen már idézett könyvében, valamint *New Philosophy for New Media* (2004) című munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a digitális technológiához köthető új médiumok (másodlagos szóbeliség, másodlagos írásbeliség) konvergenciájának és szövegalkotási eljárásokra gyakorolt hatásának vizsgálata szükségszerűen vezet el a régi és új kommunikációs technológiák, a hagyományos és digitális kultúra viszonyának újraértelmezéséhez és ennek jegyében egy újmédia-esztétika vagy újmédia-irodalomelmélet kidolgozásához (Orbán 2015). A digitális technológia mint az életvilágunkat és társadalmi viszonyainkat determináló új életforma ugyanis alapvetően változtatja meg az észlelés feltételeit, a modern tapasztalat uralkodó struktúráit. Ezért a kérdéskört kutatóknak célszerű a technológiák és az őket használók testi valósága közötti dinamikus kölcsönhatásra, a technológiai változások diffúz hatásaira és az új technológiák révén információt továbbító és befogadó individuumok kollektív megtestesült tapasztalatai közötti dinamikus kölcsönhatásra fókuszálni, ha a digitális média expanziója ürügyén új megvilágításban kívánják helyezni a tudásfolyamatok és a technológia bensőséges viszonyával kapcsolatos feltevéseket. Ez pedig azt jelenti, hogy a technológia emberi tapasztalatra gyakorolt hatását nem lehet pusztán a nyelvben megragadható dimenziókra korlátozni, hanem olyan modelleket kell alkotni, ame-

lyek révén választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy az emberi megismerés hogyan integrálódhat a technikai eszközök világába, és ennek eredményeként a technológia miként válhat az emberi kognitív rendszer mindennapi gondolkodásunkat és cselekvéseinket meghatározó, integráns elemévé.

Ha tehát meg akarjuk érteni, hogy az újmédia mint kommunikációs technológia miként válhat tudásfolyamataink komponensévé, mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy miként reprezentálódhat a vele kialakult kommunikációs (testi) kölcsönhatás a technológiák multimediális világához köthető nyelvi kultúrában. Az új nyelvhasználati formák ugyanis a kommunikáció nyelv- és közösségformáló szerepének eddig ismeretlen dimenzióit tárják fel előttünk. Megjelenésük és elterjedésük jelentős hatást gyakorol gondolkodásunk szerkezetére és közösségi kapcsolatainkra. Amellett, hogy megváltoztatják énképünket, a társadalomról és közösségről alkotott fogalmunkat, új típusú közösségi kötődések megerősítésével egyúttal új közösségi formák alapjává is válnak.

Kép, nyelv, kreativitás az új médiatérben

■ Az elektronikus kommunikáció korában születő, új közösségi formák kettős konvergencia gyümölcsei. Egyrészt az új médiumok – így mindegyik az internet és a mobiltelefon – használata a közösségi viszonyok és szerepek mediatizációja révén a virtuális és fizikai közösségek eddig ismeretlen szintéziséhez vezet. Másrészt azáltal, hogy az új médiatérben szerveződő közösségek globális trendek áramában erősítik a helyi kötődéseket, az elektronikus kommunikáció egyúttal a globális és lokális közösségi formák közeledésének alapját is jelenti. E kettős, virtuális-fizikai és globális-lokális konvergencia eredményeként létrejövő, hibrid közösségek összetett, képlékeny, többretegű közösségi identitásokat feltételeznek, megváltoztatva a hagyományos közösségi formákhoz köthető rögzített, stabil identitásról alkotott képzetünket.

Ez a közösségi viszonyok mediatizációját kísérő kettős konvergencia ugyanakkor elképzelhetetlen lenne azok nélkül a nyelvhasználati konvergenciák nélkül, amelyek biztosítják a különböző kommunikációs közösségek közötti gyors és folyamatos átjárhatóságot, az internetező, mobiltelefonáló ember hatékony információcserén, közös érdeklődésen, nyitottságon és bizalmon alapuló közösségválasztásának kommunikációs feltételeit. A továbbiakban ezeknek a nyelvhasználati konvergenciáknak két alapvető szintjét különböztetem meg egymástól. A nyelvhasználati módok közeledésének első szintjén a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználat konvergenciájának két alapvető formája valósul meg: a hangzó nyelv és a kép, illetve a szöveg és a kép szoros integrációját feltételező nyelvhasználati közeledés. Az előbbi közeledést, mint azt a fentiekben láthattuk, az elsősorban a televíziózáshoz köthető és Ong által „másodlagos szóbeliség”-nek nevezett kommunikációs technológia jelenti, amíg az utóbbi kereteit az internetezők Crystal által „netbeszéd”-nek hívott médiuma jelöli ki. Bár a kép és nyelv kölcsönhatásának más és más formáit feltételezve, de mindkét médium az írásbeli és szóbeli nyelvhasználat nyelvtani és jelentéstani világának közeledését, ezzel párhuzamosan a különböző réteg- és csoportnyelvek megerősödését és az irodalmi nyelvvel szembeni fokozatos térnyerését alapozza meg.

Az új közösségi formák kialakulását elősegítő nyelvhasználati konvergenciáknak ez a második szintje nyelvtani és jelentéstani szempontból egyaránt jól érzékelhető módon teremti meg a beszélt és az írott nyelv, valamint a kép integrációját. Az írott és a beszélt nyelv, valamint a kép egyidejű komplementer transzmissziója a mindennapi kommunikáció megkerülhetetlen jelenségévé vált, és mint ilyen természetesen jól érzékelhető nyomokat hagy a hétköznapi nyelvhasználatban is. Egy olyan nyelv születik ennek a transzmisszióknak az eredményként, amely – megfelelően a Robert E. Horn *Visual Language* című könyvében olvasható elvárásoknak – az írásbeliség korlátait meghaladva alkalmas lehet a megismerhető valóság egyre fokozódó komplexitásának a megragadására (Horn 1999). A továbbiakban azokra a nyelvhasználati konvergenciákra kívánok rávilágítani, amelyek a szónyelvi és képanyelvi funkciók logikájának kölcsönös viszonyát erősítik a multimediális kommunikáció gyakorlatában, és amelyek a nyelvi kreativitás eddig ismeretlen mintázatainak kialakulásához vezetnek az írott és a beszélt nyelvben.

A mindennapi kommunikáció gyakorlatát megváltoztató ikonikus forradalom eredményeként egy a verbális és vizuális eszközöket formai és jelentéstani szempontból ötvöző nyelvi struktúra kialakulásához vezet. Az elmúlt évtizedekben megjelenő szoftverek kínálta grafikai lehetőségek révén új típusú vizualitás születésének vagyunk tanúi, ami a kreativitás eddig ismeretlen formáit teremti meg a hétköznapi nyelvhasználat terén. A napjainkban használt számítógépes és mobiltelefonos alkalmazások a könnyű képalkotás technológiai feltételeit kínálva biztosítják a képi kommunikáció mindennapivá válásának és a nyelvi, képi kódok kreatív kombinálásának lehetőségét a képek világában egyre otthonosabban mozgó nyelvhasználók számára. Az új technológiák teremtette nyelvi világban a kreativitás nem csupán mindennapi élményként hat, de az eredményes kommunikáció kritériumát is jelenti. A verbális kommunikáció képi dimenzióval való kiegészítése a nyelvi kreativitás új eszközei révén járul hozzá a mindennapi információcsere hatékonyabbá tételéhez. De miből fakad a képi dimenzió jelentősége a köznapi kommunikációban?

Ahogy arra a szónyelvi és képanyelvi funkciók logikájának viszonyán elgondolkodó Ludwig Wittgenstein is felhívja a figyelmet, gondolati folyamatainkban meghatározó szerep jut a képi szimbólumoknak (Wittgenstein 1969). S bár a szónyelv és a képanyelv együtt, egymást áthatva funkcionálnak, „a közönséges ember gondolatai szimbólumok keverékében mennek végbe”, és ezek közül a szimbólumok közül a nyelvek „csak csekély részt alkotnak” (Wittgenstein 1969. 163). Ennek oka Wittgenstein szerint abban keresendő, hogy noha a szavak a képekhez hasonlóan életformákba ágyazott eszközök, szavaink túlnyomórészt konvencionális jelentéstartalommal bírnak, a képek lényegüket tekintve természet adta, konkrét jelentéshordozók. A gondolkodás képek rajzolásához hasonlítható folyamat, érvel Wittgenstein, amelyben a közvetlenebb nyelvként funkcionáló képnek nagyobb szerepe van, mint a szónyelvnek. A képanyelv és szónyelv viszonyának ilyen értelemezése ma már, persze, korántsem számít egyedülálló filozófiai kísérletnek (Szécsi 2021). Wittgenstein, Bertrand Russell, Henry H. Price nyomdokain haladva mind többen veszik védelmükbe azt az álláspontot, hogy a vizuális képzetek lényeges szerepet játszanak a ra-

cionális gondolkodásban (Russell 1986). Rudolf Arnheim, Robert Horn, Antonio R. Damasio, Merlin Donald, Nyíri Kristóf más-más diszciplínák irányából hívják fel a figyelmet az emberi gondolkodás eredendően képies jellegére és a képi kommunikáció mindennapi információcserékben betöltött jelentős szerepére (Arnheim 1979; Horn 1999; Damasio 1996; Donald 1991; Nyíri 2002). Miként Nyíri fogalmaz: „ha az emberi gondolkodás eredendően képies; ha szónyelvi emlékeink éppenséggel képi közegben tárolódnak, s képi közvetítéssel válnak ismét szónyelvvé, akkor a hagyományok és hagyományozódás bármiféle érvényes elméletének érdemben kell foglalkoznia a *képi hagyományozás* sajátosságaihoz” (Nyíri 2002. 8). Az új kommunikációs technológiák expanzióját kísérő médiakonvergenciák olyan nyelvhasználati közeledésekhez vezetnek, amelyek révén a szónyelv és a képanyelv transzmissziója felerősödik, és a mindennapi kommunikáció meghatározó elemévé válik. Mindez persze jelentősen növeli a nyelvi kreativitás szerepét a multimediális információcserét is magában foglaló hétköznapi kommunikáció gyakorlatában (Szécsi 2013).

Valószínűleg ennek a fejleménynek a felismerése sarkall mind több kortárs szerzőt arra, hogy a nyelvi kreativitást mint a mindennapi nyelvhasználat jelenségét, semmint különleges képességgel és tudással megáldott emberek privilégiumát vizsgálja. (Lásd ezzel kapcsolatban Tannen 1989.) „A kreativitás a mindennapi nyelv valamennyi elemét átható jellemzője”, olvashatjuk Roland Carter *Language and Creativity* című könyvében, azaz „nem egyszerűen kivételes emberek sajátja, illetve a hétköznapi emberek kivételes tulajdonsága” (Carter 2004. 13). Nem kétséges, hogy a nyelvi kreativitás felfogásának „demokratizálódása” új lendületet kap a multimediális kommunikáció közegében. Az új kommunikációs technológiák használatával egyre elterjedtebb eszközzé váló nyelvi játékok, rövidítések, humor, kép-szó kombinációk stb. arra ösztönzik az alkalmazott nyelvészeket, hogy a hétköznapi nyelvhasználókra mint a nyelvi jelentés kreatív dizájnereire tekintsenek. Emiatt egyre komolyabb érdeklődés tapasztalható körükben a kreativitás interakciós funkcióit megjelenítő dinamikusabb modell iránt, amely képes lehet megvilágítani a mindennapi kreativitás dialogikus természetét.

Ennek a dinamikus modellnek a gyújtópontjába a nyelvi kreativitás mint a kontextusérzékeny nyelvhasználatot szolgáló képesség kerül, amely révén a kommunikáló ember bármikor és bárhol új jelentéseket képes alkotni, amikor és ahol erre szükség van. A kreatív nyelvnek számos funkciója lehet a mindennapi beszédben. Roland Carter és Michael J. McCarthy az alábbiakat emeli ki ezek közül: az üzenet tartalmának újszerű megvilágítása; a diskurzus szellemessé, humorossá tétele; a kommunikált jelentéstartalom kiemelése; egy sajátos attitűd megjelenítése; negatív, ellenséges beállítódás kifejezése; a beszélő identitásának nyilvánvalóbbá tétele; a nyelvi formákkal való játék mások szórakoztatására; a beszéd egy szeletének lezárása és egy másik indítása; vagy egyszerűen csak a diskurzus „megolajozása” (Carter–McCarthy 2004. 79). Ezek a funkciók Carter és McCarthy szerint a kreatív interakciók két alapvető szintjét feltételezik: egyfelől a beszéd alakzatainak prezentációs használatát (pl. a metaforikus találatekonyság nyílt megmutatkozásai, szójátékok, idiómák használata, az elvárt idiomatikus formuláktól való tudatos eltávolodás),

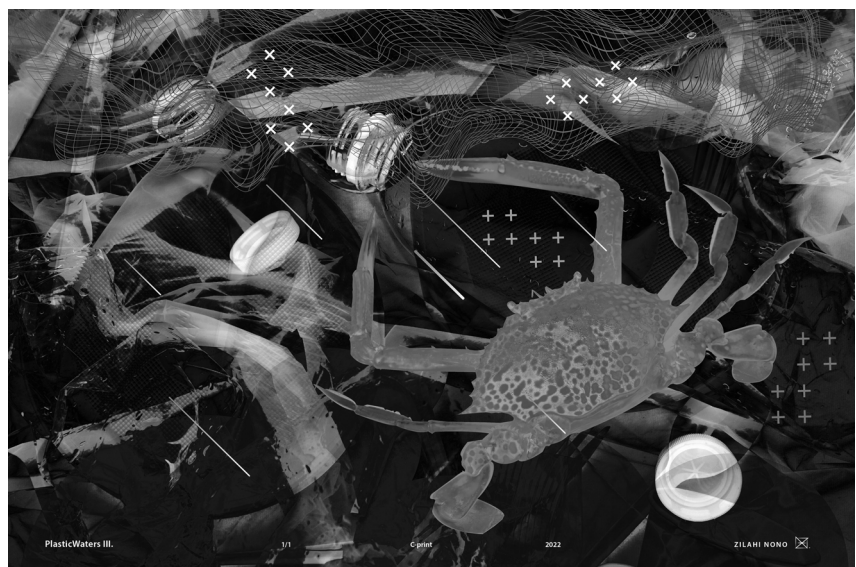
másfelől az első pillanatban kevésbé azonosítható, esetleg csak félig tudatos ismétléseket (pl. párhuzamok, visszhangok, érzelmi közeledést kifejező szókapcsolatok ismételtetése). Janet Maybin és Joan Swann vizsgálatai rávilágítanak arra, hogy a kreatív interakciók ezen két szintje rendszeresen megjelenik az internethasználók körében, akik a metaforákat, ismétléseket, rekontextualizációkat és műfaji ötvözeteket gyakran szolidaritásuk, kritikai álláspontjuk vagy éppen társadalmi beállítottságuk közvetítésére használják (Maybin–Swann 2007).

A fentiekben taglalt jelentéstani, nyelvtani fejlemények tehát egyaránt arra utalnak, hogy a sokcsatornás elektronikus kommunikáció közegében egy olyan új nyelv van kibontakozóban, amely a háttérben rejlő nyelvhasználati konvergenciák révén alkalmas lehet az egyre növekvő számú napi információ eredményes feldolgozására és hatékony cseréjére. Ez a szóbeli, írásbeli és elektronikus kommunikációs szituációk határait fokozatosan felszámoló nyelv egyúttal elmosza az egyes kommunikációs szituációk köré szerveződő közösségek közötti választóvonalakat is. Az új kommunikációs technológiák alkalmazásához köthető nyelvhasználati konvergenciák ilyen módon alapozzák meg a különböző közösségi formák mediatizációjának folyamatát, az új típusú, hibrid közösségek kialakulását. Más szóval a különböző közösségi formák konvergenciája elképzelhetetlen lenne az új beszélnyelviséget eredményező nyelvhasználati konvergenciák nélkül. Sőt nyugodtan kijelenthetjük, hogy az e konvergenciák eredményeként megszülető nyelvi struktúra valójában feltétele is a hagyományos társadalmi kategóriák, közösségi formák közötti határok megszűnésének. Egy időben jelenti ugyanis az eredményes globális kommunikáció és ezáltal az új közösségiséget megszilárdító globális nézőpont fel-tételét, valamint a tudatos választások révén megerősödő helyi közösségek pillérét.

■ IRODALOM

- Arnheim, Rudolf: *Film als Kunst: Mit einem Vorwort zur Neuauflage*. Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1979.
- Baron, Naomi S.: *Alphabet to Email*. Routledge, London, 2000.
- Carter, Roland: *Language and Creativity: The Art of Common Talk*. Routledge, London – New York, 2004.
- Carter, Roland – McCarthy, Michael J.: *Talking, Creativity: Interactional Language, Creativity, and Context*. *Applied Linguistics* 2004. 1. 62–88.
- Crystal, David: *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge, MA, 2004.
- Damasio, Antonio: *Descartes tévedése*. Aduprint Kiadó, Bp., 1996.
- Derrida, Jacques: *Papier Machine*. Galilée, Paris, 2001.
- Hansen, Mark B.: *Embodying Technesis: Technology Beyond Writing*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2000.
- Hansen, Mark B.: *New Philosophy for New Media*. MIT Press, Cambridge, MA, 2004.
- Heidegger, Martin: *Hebel – Der Hausfreund*. Günther Neske, Pfullingen, 1957.
- Heim, Michael: *The Metaphysics of Virtual Reality*. Oxford University Press, New York, Oxford, 1993.
- Heim, Michael: Virtual Reality and the Tea Ceremony. In: J. Beckmann (ed.): *The Virtual Dimension*. Princeton Architectural Press, Princeton, NJ, 1998. 1–28.

- Horn, Robert E.: *Visual Language: Global Communication for the 21st Century*. Macro VU, Bainbridge Island, WA, 1999.
- Innis, Harold A.: *The Bias of Communication*. University of Toronto Press, Toronto, 1951.
- Maybin, Janet – Swann, Joan: *Everyday Creativity in Language: Textuality, Contextuality, and Critique*. Applied Linguistics 2007. 4. 497–517.
- Nyíri Kristóf: *Az MMS képfilozófiájához*. In: Uő (szerk.): *Mobilközösség – mobilmegismerés*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Bp., 2002. 213–231.
- Ong, Walter J.: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. Methuen, London – New York, 1982.
- Orbán Jolán: *Újtechnológia, újmédia, újirodalomelmélet*. In: Uő (szerk.): *Újmédia, újnyelv, újfilozófia, újirodalom(elmélet), újpedagógia?* Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2015. http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/96/orbn_joln_jtechnolgia_jmdia_jirodalomelmlet.html
- Szécsi Gábor: *Social and Linguistic Convergence in the Information Age*. Canadian Journal of Communication 2013. 4. 639–648.
- Szécsi, Gábor: *Pictorial Meaning, Language, Tradition: Notes on Image Semantic Analyses by Kristóf Nyíri*. Studies in East European Thought 2021. 4. 459–473.
- Tannen, Deborah: *Talking Voices: Repetition, Dialogue and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Wittgenstein, Ludwig: *Philosophische Grammatik. Schriften*. IV. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1969.

SEBESTYÉN KINGA

ODA ÉS VISSZA – VISSZATÉRÉS A MAGYAR TOLKIEN-KUTATÁS KEZDETEIHEZ

**Uhrman Iván: *Üzenetek Középföldre.*
*Tolkien-tanulmányok***

■ Uhrman Iván maga is rendhagyónak nevezi az *Üzenetek Középföldre* című tanulmánykötetét, amelyben hét olyan szöveget ad közre, amelyek akkor születtek, amikor magyar viszonylatban, azt mondhatjuk, még alig-alig létezett a szakmai irányultságú Tolkien-kutatás. Ennek értelmében hét olyan tanulmányról van szó, amelyek először nem a címben megnevezett kötetben, hanem jóval hamarabb, a kétezres évek első évtizedében, az első magyarországi, a tolkieni világ után tudományos szempontból is érdeklődő csoport által szervezett irodalmi folyóirat, az Aurin, majd Aurin Online¹ hasábjain jelentek meg. Kivételt képez ez alól a kötet harmadik és utolsó tanulmánya. Előbbi, amely a *Néhány észrevétel Bombadil Tomáról* címmel jelent meg, kísérőtanulmányként jelent meg a szerző által fordított, Tótfalusi Istvánnal 2002-ben közösen kiadott *Bombadil Toma kalandjai* című kötetben közre adott tizenhat rövid elbeszélő költeményhez, amelyekből három² ismert *A Gyűrűk Urából* is. Utóbbinak, a *Töredék* alcímet viselő *Bestiarium terrae mediae I.*-nek ko-

rábbi publikálási helyeként a kötet a Tolkien Társaság Kulturális Egyesület hivatalos kiadványának 2006. októberi számát, valamint *A Veres Péter Gimnázium*³ 2005–2006-os évkönyvét adja meg.

A tanulmányok között egyaránt találunk olyanokat, amelyek egészen széles, a művészet- és kultúrtörténeti perspektívákat is magukba olvasztó megközelítéssel vizsgálják a tolkieni világot, és olyanokat is, amelyek inkább egy-egy adott részletnek, a tolkieni világ valamely konkretizált elemének – legyen az egy vers, egy idézet, egy lény – erednek nyomába. Előzőekhez sorolhatjuk *Az Olyampostól a Taniquetilig* című írást, ami a tolkieni világ mitológikus kezdeteit és alakjait veti össze egyrészt a kanonizált Teremtés Könyvével, másrészt a görög mitológia hasonló funkciókat betöltő isteneivel, nem mulasztva el kiemelni a meglepő egybevágások mellett azokat a különbségeket sem, amelyek a tolkieni mitikus világlelkezést egyedivé, sajátossá teszik. Ezek közül a legszembetűnőbb, és kutatási szempontból egyik legtermékenyebb sajátosság, hogy a tol-

kieni mitológia első lényétől, aki nem teremtett, hanem kezdettől fogva eleve létező – Ilúvatartól –, származó úgynevezett Titkos Tűz (későbbi megnevezésekben Olthatatlan Láng) hatására jön létre az a kórusmű, ami először természetesen hallható, később aztán hangokból látványvá, látványból pedig anyagi valósággá válik, s amelybe Ilúvatar parancsára éneklő bele minden ainu – másodlagos istenség – a saját szólalmát, ami a teremtés egy-egy eleméért felelős. Így van például külön ainuja a vizeknek, a vízi világoknak. Uhrman kijelenti, hogy ilyen teremtésmítosz, ahol közös énekből alakul ki a világ, épp úgy nem fordul elő a természeti vagy ahhoz közel álló vallásokban, mint a dogmatikus könyvvallásokban. A szerző széles körű tájékozottságát és részletekre való érzékenységét mutatja ugyanakkor az, hogy az előző gondolatot nem annyira felülírva, mint inkább kiegészítve felhívja a figyelmet azokra az úgynevezett pythagoreus gondolatokra, amelyeknek eredete nem egészen világos, viszont amelyek szerint a görög mitológia jól ismert alakjai, a szirének olyan harmóniában énekelnek, ami azonos az első négy természetes szám arányával, amelyen a kvart, a kvint és az oktáv hangközei alapulnak, s amelyek másrészt megegyeznek azzal az összhangzattal, ami az egész kozmosz harmónia szerinti elrendezését adja. Ennek a gondolatnak a további kibontása, részletesebb magyarázata is megjelenik a tanulmányban jóval konkrétabb forrásra, Platón *Az állam* című írására alapozva.

A tágabb perspektívával dolgozó szövegek közé sorolhatjuk még a kötet ötödik tanulmányát, ami a *Mítosz és horror Középföldén* címmel jelent meg, s ami a horror mint esz-

tétikai minőség megjelenési variánsait vizsgálja nemcsak *A Gyűrűk Urában*, hanem az egész tolkien világlában. Ebben a tanulmányban olvashatunk például egy érdekes hármas összevetést Morgoth, Sauron és a Sátán alakjai között, amit követ Sauronnak a Richard Wagner-féle, többek között *A Nibelung gyűrűje*⁴ című írásában megjelent Alberich alakjával való összevetés. *A Gyűrűk Ura* főgonoszának alakján kívül Uhrman megvizsgálja többek között még *A hobbitból* ismert sárkány, Smaug alakját, részletesen kitér a Minas Morgul fölötti hágó őrzésére rendelt Banyapókra, szól a Mória alatt lakó rejtélyes, ősi lényekről, a Gandalfal csatát vívó Balrogról (vagy balrogokról), a buckamanókról, sőt még arról az egész tolkien mitológiában egyedülállóként létező, a *Qenta Silmarillionban* Lúthiennek nevezett fekete maiáról – harmadlagos istenség – is, aki vámpír képében szokott Angbadba repülni, s ilyenként a tolkien világ egyetlen vámpír(szerű) alakja.

Összehasonlítva a fentebb röviden bemutatott két tanulmánnyal, a fennmaradó szövegek nem annyira átfogó módon, inkább részleteiben szólnak a Tolkien által felépített világ egy-egy eleméről. A már említett *Néhány észrevétel Bombadil Tomáról* a címszereplő többnyire rejtélyes alakját próbálja minél inkább felfedni a róla szóló két elbeszélő költemény és *A Gyűrűk Urában* vele kapcsolatban megjelent szöveghe-lyek segítségével.

Ezt követi a *Tizenkilenc gyűrű – avagy mennyi fér bele négy sorba?* című írás, ami értelemszerűen a tündekirályok három, a törpök hét, az emberek kilenc és a Sötét Úr egy gyűrűjének létrejöttét és elosztásának módját vizsgálja, kitérve a tünde- és törptörzsek számának leveze-

tésére és a gyűrűk gazdáról gazdára való vándorlásának tudatos, de nem egy esetben elsősre ellentmondásosnak látszó tolkien logika kibontására. Ebben a szövegben kerül elő például az a híres sor, ami még azoknak is ismerősen cseng, akik csak *A Gyűrűk Urát*, esetleg annak csak filmváltozatát ismerik, s amely Gandalf szájából hangzik el a következőképpen: „- Én a Titkos Tűz szolgája vagyok, én kezelem⁵ Anor lángját”. A Titkos Tűz Ilúvatar Olt-hatatlan Lángja, ez kerül a Tűz Gyűrűjébe, ami nem egészen logikai problémák és homályosítások nélkül jut el a tündekirályokon keresztül Gandalfhoz, aki ennek segítségével tudja legyőzni a Balrogot, ami Gandalfhoz hasonlóan maga is egy maia.

A soron következő tanulmány *A trollok természetrajzához* címmel jelent meg. Ennek fókuszában egy nagy valószínűséggel Csavardi Samu által költött, a *Bombadil Toma kalandjai* című elbeszélő költeményeket tartalmazó műbe bekerült történet sajátos főhőse, a barátokozni, kapcsolatokot kiépíteni képes troll és annak állítólagos hobbit barátja, Éti-Csiguska áll. A szerző ebből a szövegből kiindulva vizsgálja a tolkien világ tipikus és atipikus trolljait.

A kötet záródarabja már korábban is említésre került, a *Bestiarium terrae mediae I.* a nazgúlok ismert szárnyas hátaállatainak és a *Bombadil Toma kalandjai* egyik versében megjelenő, kevésbé ismert gigantikus teknős-halnak az alakját vizsgálja. Forrásai és megfigyelései alapján a szerző előbbít egy valóban létező állattal, a pteranodonnal azonosítja. Utóbbi pontosabb körvonalazásához pedig Uhrman a norvég és arab folklórban létező hasonló kaliberű lényeknek jár utána, sőt Jókai Mórnak *A kőszívű ember fiaiban*

megjelenő krájkját is bevonja az összevetésbe.

Írásomban utolsóként térek ki a kötet első, egyeben címadó tanulmányára, amelyet, ha pontosak akarunk lenni, nem is annyira tanulmánynak, mint inkább esszének kell neveznünk. Az *Egy üzenet Középföldére* annak a fajta romantikának a vindikálása kíván lenni, ami nemcsak megengedi, mint esetleges szórakoztató irodalom a Tolkien-féle művek létezését, hanem legitimálni is akarja azt az effajta esztétikai minőségeket mellőző realizmus, naturalizmus vagy épp az avantgárd egyes irányzatai ellenében. Arra, hogy erre a szerző szerint miért vagy miért éppen ilyen szembeállító módon van szükség, választ kaphatunk, ha összevetjük az esszé szövegét a kötet bevezető *Lectori salutem!*-jével. Az olvasók köszöntésében szintén van egy adag sajátos romantika, hiszen Uhrman hivatkozik például az édesapjára is, aki – emeli ki többször is a szerző – annak idején nem csak abban nem látott értelmet, hogy valaki tudományos igénnyel forduljon ilyen szövegekhez, hanem abban sem, hogy valaki a fantázia világról olvasson. Ugyanakkor – éppen úgy, ahogy J. R. R. Tolkien esszéiben és tanulmányaiban rámutat – Uhrman is vallja, hogy a fantázia és a mítosz világa mérhetetlenül gazdag, s az igazsághoz, a művészi valósághoz talán közelebb áll, mint a realitás minden részletét megfigyelni és leírni akaró realizmus, az azt tökéletesíteni akaró naturalizmus vagy éppen az ezek meghaladásaként is értelmezhető avantgárd és időben a soron következő irodalmi vonulatok. Hiszen utóbbiak ugyan valóban meghaladni akarták az előbbieket, esztétikává mégis olyasfajta újra- vagy éppen felülírását tűzték ki az addig bejára-

tott esztétikai értékeknek, amelyeknek a szűkösségét éppen az mutatja Uhrman szerint hogy rövid idő alatt ki is futottak, nem bizonyultak elég-séges keretnek, míg a mitikus világok újra- és újraírhatónak, kiegészít-hetőnek, kitalálhatónak bizonyultak úgy, hogy bennük elérhetőnek lát-szott annak az egésznek, annak az egységnek a megragadása is, amely-nek létezéséről az avantgárdtól kez-dődően le is mond az irodalom. Iro-dalomtörténeti és irodalomelméleti szempontból természetesen vannak botlások ebben az érvelésben, en-nek ellenére az uhrmani Tolkien-kutatás mezsgyéjébe éppenséggel teljesen beleillik. Az olvasóhoz szóló köszöntőben Uhrman azzal is kezd, hogy ezen írásai nem egy szakértő írásai, hiszen a szerző nem anglicista, „csupán” elkötelezett rajongó olvasója a Tolkien-műveknek, aki élvezettel és – tegyük hozzá – meglepő részletorientáltsággal ku-tatja és értelmezi elméleti és szöveg-világi síkon is Tolkien univerzumát. Uhrman tanulmányai tehát nem nevezhetőek pusztán rajongói eszme-futtatásoknak. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor magyar viszonylatban még nem is igazán létezett a tudom-ányos és szisztematikus Tolkien-kutatás, Uhrman része volt az Aurin – a tolkien műveknek dedikált fo-lyóirat – szerkesztői csapatának, állandó előadója volt a Tolkien-konferenciáknak, *Az Olymposztól a Taniquetilig* című szövegével meghí-vottja volt a 2004-es Ökortudomá-nyi Konferenciának, ahol az antik elemeket vizsgálta Tolkien művei-ben, vagy éppen maga is tartott elő-adásokat 2008-tól kezdődően az EL-TE felkérésére, ahol a hallgatók egy fél évig a Magyar Tolkien Társaság tagjainak kurzusain vettek részt a kötelezően választható műveltségi órák keretén belül.

Mindezek értelmében az esetle-ges inkonzisztenciák, a néhol csa-pongó stílus, a helyenkénti roman-tizálás és a néhány alkalommal megfigyelhető találgatásokba bo-csátkozás ellenére is az *Üzenetek Középföldre* tanulmánykötet leg-alább két sajátos és kiemelendő értékkel is rendelkezik. Fentebb em-lítettem, hogy Uhrman figyelemre méltóan tájékozott nemcsak a tolkien, hanem a nagyobb mitológ-iák világában is, s ehhez olyanfajta érzékenység társul, amelynek ered-ményeként a szerző olyan megfigye-léseket tud tenni, amelyek éppen azon elemeit helyezik reflektorfény-be a tolkien mitológiának és fiktív filológiának, amelyekre más, átfö-gőbb perspektívával dolgozó írások-ban talán nem jut annyi figyelem. Ilyen részletérzékenységre lehet példa az a fél mondat, amit Uhrman nem mulaszt el kiemelni a trol-lokról szóló írásaiban, amelynek ta-núsága szerint létezhetnek, s a tolkien világban belül ilyenként egyedülálló módon, kétféjű trollok. Ugyanígy figyelemre méltó lehet még a tizenkilenc gyűrűről szóló ta-nulmányban az a levezetés, amely megmagyarázza, hogyan volt lehet-séges a látszólagos ellentmondás ellenére az, hogy a gyűrű szolgálá-tában minden szinten eltorzult Gollam képes betartani a gyűrű ere-je által garantált és megszeghetetlen esküjét, miszerint megvédi a gyűrű gazdáját, s végül mégis közvetett és közvetlen módon is Frodó életére tör. Ugyanez a részletismeret a jel-lemző akkor is, amikor az érvelései során Uhrman sosem feledi el ki-emelni, hogy a tolkien fiktív filoló-gia éppen hivatkozott szövege ho-gyan helyezkedik bele a teljes filoló-giába. Tolkien-apokrifnak számít például az a Tolkien által lefirkan-tott jegyzetlap, amely azt magyaráz-

za, hogyan és miért jutott Gandalf Középföldre, s időközben hogyan jutott hozzá a Tűz Gyűrűjéhez. A fentebb említett trolltermészetről megírásánál pedig a szerző többször is kiemeli, hogy a hobbitokkal barátkozni kívánó troll alakja éppen azért nem biztos, hogy a szabályt erősítő kivétel, ami a trollok általános viselkedését illeti, mert a szöveg Csavardi Samu művészi alkotása, s ilyenként inkább szerzője világfelfogásának, játékosságának kivetülése lehet, mintsem megtörtént eseményekre épülő elbeszélő költemény. Uhrman tanulmányai tehát nemcsak a Tolkien-filológia világán belül mozognak, hanem tárgyukká is teszik azt, ezzel új reflexiós szintet hozva létre az írásokban.

A kötet második kiemelendő – s talán valóban egyedi – értéke egyfelől az, hogy az olvasók köszöntésében gyakorlatilag szisztematikus és rövid összefoglalóját adja a magyar

Tolkien-kutatás mondhatni nulladik lépcsőfokának, másfelől pedig az, hogy közre is adja azokat a szövegeket, amelyek ekkortájt keletkeztek. Ezzel pedig a kötet értékes forrásává válhat azoknak a kutatásoknak, amelyek nem magát Tolkien és irodalmi, nyelvi világát kívánják kutatni, hanem a Tolkien kutató tudományos munkákat magukat, ezzel akarván láthatóvá, vizsgálhatóvá tenni a hazai Tolkien-kutatás ívét.

Uhrman Iván kötete tehát tudományos szemmel nézve talán nem a legszigorúbban véve tudatos és következetes a módszereket és a kérdésfelvetéseket illetően, ugyanakkor kétségkívül hasznos olvasmányává válhat a tolkien fiktív filológia műveit szívesen és érdeklődő módon olvasó közönség számára, a Tolkienhez tudományos igénnyel közeledő kutatók számára, sőt magát a kutatást reflektáló érdeklődés számára is.

■ JEGYZETEK

1. Az *Aurin Online* folyóirat ma már nem elérhető a világhálón, a szerző által, a kötet végén megadott linkeken nem találhatóak meg a tanulmányok (utolsó keresés: 2023. 08. 14.)
2. A Holdbeli ember túl soká fennmaradt, A kő-troll, Olifánt
3. Ti. ott alakult meg Uhrman Iván vezetése alatt az az olvasóklub, amelyből a hazai Tolkien-kutatás legelső csírái kiindultak
4. Richard Wagner: *A Nibelung gyűrűje*. Ford. Blum Tamás. Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1973.
5. Göncz Árpád ismertebb magyar fordítása szerint nem a *kezel*, hanem a *táplál* ige kerül az angol *wield* helyére, ám – ahogy Uhrman tanulmánya értelmében magunk is megérthetjük – ez a fordítás nem látszik találónak.

ABSTRACTS

László Csorba

■ *Lajos Tüköry on the Battlefields of the Hungarian Revolution of 1848-49*

Keywords: *Lajos Tüköry, freedom fighter, 1848/1849, Transylvania, Józef Bem, Garibaldi*

Lajos Tüköry (1830–1860) completed his regrettably short but successful military career as a hero of three nations. When the Hungarian War of Independence broke out in the summer of 1848, he first became a volunteer National Guard, then served in the 55th Honvéd Battalion on the Transylvanian battlefields, first against the Austrian Imperial and then the Russian Tsarist troops. In the summer of 1849, he emigrated to Turkey and entered the Ottoman army as a first lieutenant. After military service in Syria, he faced the Russian tsarist army again on the Caucasus front of the Crimean War (1853-56), and although he was wounded in the arm, he fought with such valor that he was appointed major and awarded by the Medjidije medal. When the war broke out in Northern Italy between the French-Piedmontese and Austrian forces in 1859, Tüköry returned to Europe and joined the Hungarian Legion established in Genova, but his unit was demobilized due to the Armistice of Villafranca. He then joined Garibaldi's thousand red shirts, took part in the legendary Sicilian battles as a lieutenant colonel and finally received a fatal wound on 27 May 1860, at the entrance of Palermo. He was appointed postumus colonel by the dictator of Sicily.

Róbert Hermann

■ *Legends and Myths of 1848-49*

Keywords: *Hungarian Revolution and War of Independence of 1848-49, myths, legends*

The study reviews the national myths and legends that are linked to the history of the 1848-49 Revolution and War of Independence. These include the legend that Sándor Petőfi recited

the *National Song* on the steps of the National Museum on 15 March 1848; that Croatian ban Josip Jellačić broke the terms of the three-day armistice following the Battle of Pákozd on 29 September 1848. It is also unjustifiable to attribute the success of the Battle of Pákozd to the activities of the National Defence Committee, which was set up in September 1848. According to the study, the Battle of Kápolna on 26-27 February 1849 had no influence on the issue of the Olmütz Constitution of 4 March 1849, nor did Franz Joseph I kiss the hand of the Russian Tsar Nicholas I in Warsaw on 21 May 1849. It also briefly touches on the assumptions surrounding Petőfi's deportation to Siberia and the interpretation of 1848-49 as a Masonic world conspiracy.

Zoltán Ress-Wimmer

■ *The History of the Honvéd Asylum 1914-19*

Keywords: *Honvéd Asylum, Budapest, invalids of war, memory of 1848*

Since its establishment in 1872, the Honvéd Asylum has served as the home for the elderly veterans of '48 on Soroksári Road in Budapest. On the eve of the First World War, the building's 150-person capacity was only utilized to 60%, reflecting the decline in the number of the still living participants of the revolution, which significantly impacted the subsequent fate of the institution. The accommodation of a large number of war-disabled veterans of the Great War in the Ferencváros facility remained an ongoing question, but during the 1910s, even as the ranks of the veterans of '48 continued to dwindle, they were given priority for the use of the building. We gain insight into how, while the Sword of Damocles hung over the fate of the building, the inhabitants of the forty-eighters veterans' home experienced the times of war and how their numbers changed over the years. They participated in protocol events, funerals of former comrades, and bid farewell to their

former commander, Artúr Görgei. The study reveals how the residents of the veterans' home related to the Hungarian Soviet Republic and how they experienced the Romanian occupation.

Ildikó Rosonczy

■ *Petőfi as a Siberian Prisoner of War?*

Keywords: *Hungarian prisoners of war, Siberia, Petőfi*

Occasionally, the question arises whether the Russian army that suppressed the 1848-49 Hungarian Revolution might have taken Hungarian prisoners of war with them, including Petőfi. Society, having experienced the suppressed history of Soviet Gulags, is receptive to these suggestions. According to the Russian-Austrian agreement of 10 June 1849, as supported by extensive research based on Austrian, Russian, and Polish archival sources and literature, the contracting parties reciprocally returned each other's subjects who had fallen into captivity. This is attested, for example, by the documents regarding the extradition of the former Imperial and Royal officer Stanisław Jan Szydłowski, who was the commander of the fortress in Braşov/Brassó. These documents are held in the Russian State Military Historical Archives in Moscow. Hundreds of subjects of the Russian czar participated on the side of the Hungarians in the War of Independence. These were the Poles who had fled to Hungary from the territories annexed to the Russian Empire following the partition of the Polish-Lithuanian state. If captured, the Austrians handed them over to the Russians, many of whom were subsequently sentenced to Siberian exile. During the Polish uprising of 1863-64, the Habsburg Empire participated with volunteers, and those who were captured were subsequently exiled to the interior of Russia or Siberia. The number of their subjects affected approaches 2,000. Among them were also Hungarians who were able to return home in the late 1860s and

1870s. Their hardships were regularly covered in the contemporary press. None of them knew anything about the exiled Hungarians from 1849 or their memory.

Attila Süli

■ *Two Recollections on the Transylvanian Campaign of 1849*

Keywords: *Kálmán Dercsényi, lieutenant, 15th (Mátyás) Hussar Regiment, 1848*

In this source publication, we present two shorter recollections by Kálmán Dercsényi, former lieutenant of the 15th (Mátyás) Hussar Regiment. As a member of the unit, the author took part in the Transylvanian battles until the spring of 1849. Both retrospectives focus on the events of early February 1849, vividly recalling the battles around Vízakna, with a particular emphasis on his personal connection with General Bem and his encounter with Sándor Petőfi. Kálmán Dercsényi presents the events in an engaging style, primarily intended for the press and interested readers.

Gábor Szécsi

■ *Language, Community, Technology*

Keywords: *technological determinism, new media, multimediality, pictorial meaning, linguistic creativity*

The article argues that the expansion of new communication technologies leads to a globally perceptible semantic development. The essence of this is that in the environment of new media, orality and multimediality, which are gaining an increasing role in communication, lead to the image of language in the sense of meaning, and to the development of new language usage habits that determine both the process of thinking and the structure of consciousness. These language usage habits significantly contribute to the rapid changes in community roles associated with multi-channel communication, the convergence of different community languages – and communication situations, the blurring of community boundaries, i.e. the media-

tization of communities. What's more, the birth of the new concept of community and the creation of new community forms is also the source of the language that is transforming in the medium of new media, whose figurative nature leaves deep traces in the structure of the consciousness of the communicating person, in his image of himself and the community relations that determine his communicative actions. As I try to highlight in this essay, all of this presupposes the development of hitherto unknown patterns of linguistic creativity. Using language games, abbreviations, humor, picture-word combinations, which are becoming more and more common tools with the use of new communication technologies, everyday language users communicate with each other as creative designers of language meaning. Linguistic creativity becomes a community-forming phenomenon of everyday language use.

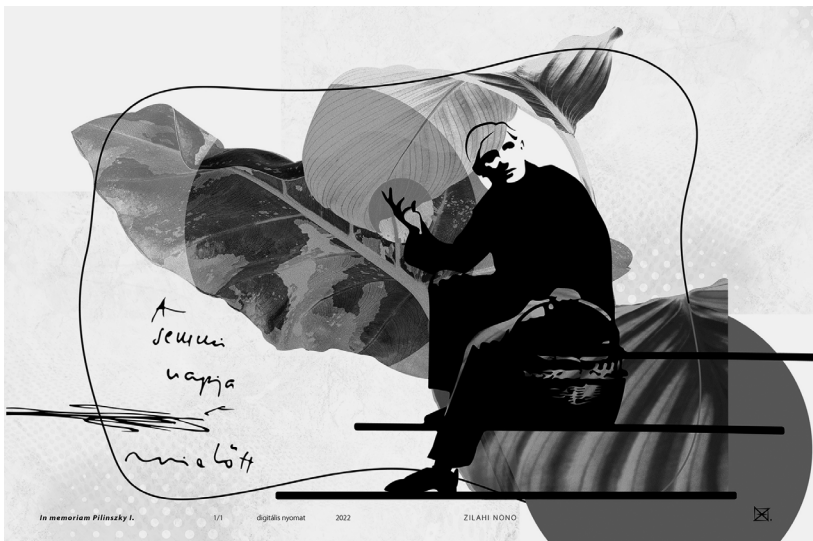
Péter Zakar

■ ***A Transylvanian Revolutionary Priest in 1848/49***

Keywords: *János Bardocz, revolutionary priest, Transylvania, 1848-49*

János Bardocz, a talented young priest

of the Roman Catholic Diocese of Transylvania, after a short period as a chaplain in Cluj/Kolozsvár, moved to Alba Iulia/Gyulafehérvár in 1848, where he taught at the main grammar school. A sermon he preached in the cathedral of Gyulafehérvár on 8 October 1848, expressing radical political views, led to the castle commander Ferenc Horák demanding his removal from the city. After the castle was placed under siege, Bardocz was ordered by his bishop to go to Târgu Mureş/Marosvásárhely, but he left for Budapest instead. In several newspaper articles he demanded the armed defence of the country against the counter-revolution and called on the Szeklers to rise up. In early January 1849, he fled to Debrecen and then to Oradea/Nagyvárad, where he gave speeches promoting the ideas of the revolution. At the end of March, he was in Kolozsvár, where he not only agitated for a republican form of government, but also presented the Hungarians as a chosen people, similar to the Jewish people. He was arrested after the suppression of the War of Independence, but escaped from his prison in Marosvásárhely and emigrated.

Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kőr elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
András István – teológiai professzor, Gyulafehérvár
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Bartók Julianna – tanár, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár

Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár

ifj. Dr. Buchwald Péter és Dr. Buchwald Amy – tudományos kutatók, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – rendezvényszervező, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Kálóczy Béla Tibor – nyugdíjas köztisztviselő, Halásztelek
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer

Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd

Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad

Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyárad
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Sipos Dávid – idegenvezető, Kolozsvár
Dr. Szarka László – egyetemi tanár, Komárom
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, egyetemi tanár, Kolozsvár

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette
Hermann Róbert (vendégszerkesztő),
Kovács Kiss Gyöngy

Csorba László (1952) – történész, DSc,
professor emeritus, ELTE BTK
Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest

Egyed Ákos (1929) – történész, az
MTA külső tagja, az Erdélyi Múzeum-
Egyesület volt elnöke, Kolozsvár

Hermann Róbert (1963) – történész,
DSc, egyetemi tanár, a Hadtörténeti
Intézet és Múzeum parancsnokának
tudományos helyettese, Budapest

Ress-Wimmer Zoltán (1983) – dokto-
randus, főelőadó, Hadtörténeti Intézet
és Múzeum, Budapest

Rosonczy Ildikó (1953) – történész,
PhD, Budapest

Sebestyén Kinga (1998) – irodalom-
történész, tanár, Talentum Református
Iskola, Kolozsvár

Süli Attila (1973) – hadtörténész, PhD,
tudományos kutató, Honvédelmi
Minisztérium, Hadtörténeti Intézet
és Múzeum, Budapest

Szécsei Gábor (1966) – kommunikáció-
kutató, filozófus, egyetemi tanár, PTE
KPVK, Pécs, ELKH BTK, Budapest

Zakar Péter (1963) – történész, DSc,
rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi
tanár, Szegedi Tudományegyetem

Zilahi Nono (1992) – grafikus,
Kolozsvár

TÁMOGATÓK

MINISTERUL
CULTURII

„Két olyan tényezőre érdemes felhívni a figyelmet, amelyek miatt ma is érdemes ünnepelni a magyar negyvennyolcat. Az egyik az állam és a társadalom szinte bámulatra méltó belső stabilitása. Ennek oka abban rejlett, hogy az áprilisi törvények által létrehozott rendszerrel a magyar társadalom többsége elégedett volt. A fegyveres bázissal rendelkező nemzetiségi mozgalmakon kívül nem volt olyan feszítő társadalmi ellentét, amely az állam működőképességét veszélyeztette volna (az alapfunkciók ellátását ezek sem akadályozták). [...]

A másik fontos tényező az, hogy e belső stabilitás következtében a magyar negyvennyolc volt az egyetlen, amely nem belső ellentétek miatt bukott meg, mint a német forradalmi mozgalmak; amely nem a Habsburg Birodalommal folytatott fegyveres harcban maradt alul, mint az olasz. 1849 tavaszán a birodalom vezetői úgy ítélték meg, hogy kimerültek azok az erőforrások, amelyek a magyar kérdés önerőből történő rendezését lehetővé tennék.

I. Ferenc József császár kormánya önnön gyengeségét vallotta be akkor, amikor I. Miklós orosz cártól kért segítséget. Magyarország és a birodalom mérkőzése 1849 tavaszán döntetlenre állt, ami lényegében azt jelentette, hogy Magyarország védekező pozícióból megnyerte a háborút. Amikor az 1948–1989 közötti évtizedek történetírása a szabadságharc hanyatlásáról és bukásáról beszélt, ezt a tényt hazudta el.”

(Hermann Róbert)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 2 3 0 1 0

10 LEJ
800 FT

1848-1849 – MOȘTENIRE ȘI MEMORIE
1848-1849 – HERITAGE AND MEMORY